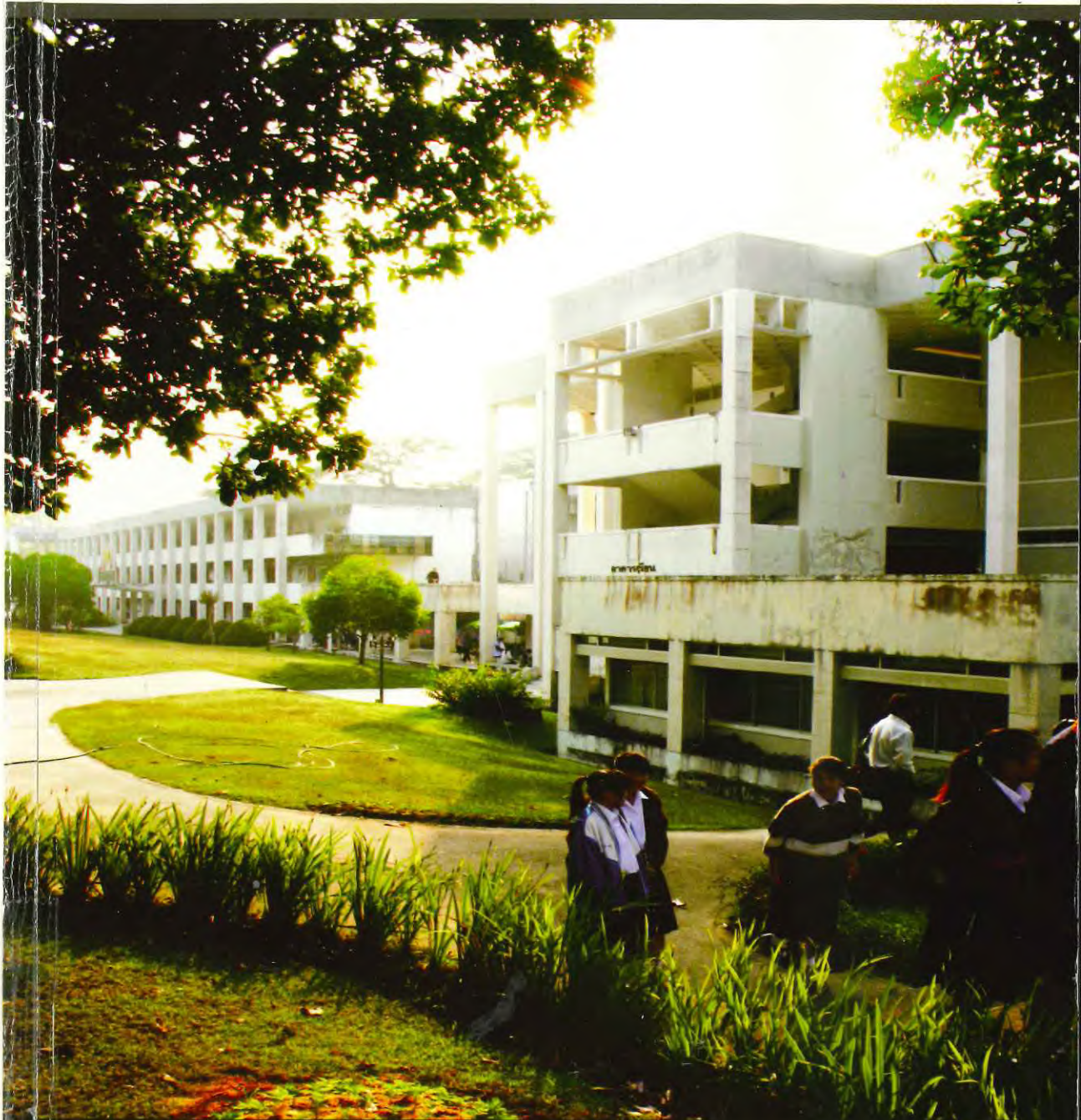

รวมบทความวิชาการ 45 ปี คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

45th
SS
FACULTY OF
Social Sciences
CHIANGMAI UNIVERSITY
1964-2009

รวมบทความวิชาการ 45 ปี คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปี พ.ศ. 2552

Faculty of Social Sciences

Chiang Mai University

สารบัญ

ถ้อยแถลงจากคณบดีคณะสังคมศาสตร์ สิทธิรัฐ ประพจน์นิตสาร	5
บทบรรณาธิการ ลิลา ผาดไธสง-ชัยพานิช วสันต์ ปัญญาแก้ว	10
การเรียนการสอนของวิชาภูมิศาสตร์กายภาพของ ภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประหยัด ปานดี	18
วิวัฒนาการของภูมิศาสตร์และภูมิศาสตร์มนุษย์ในประเทศไทย มนัส สุวรรณ	34
อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของ “เทคโนโลยีสารสนเทศ (INFORMATION TECHNOLOGY)” ของภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประหยัด ปานดี พงษ์อินทร์ รักอริยะธรรม ชยกฤต ม้าลำพอง	52
โบราณคดีลุ่มแม่น้ำสาละวิน สุภาพร นาคบัลลังก์	68

ความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ของอำช่าไนท์บาซาร์ 94
ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์

เสรีนิยมใหม่ สังคมไทยยุคหลังรัฐชาติ และการพัฒนาระดับภูมิภาค
ในเขตลุ่มน้ำโขง 128
วสันต์ ปัญญาแก้ว

เกี่ยวกับผู้เขียน 156

ถ้อยแถลงจากคณบดีคณะสังคมศาสตร์

สิทธิรัฐ ประพุทธนิติสาร

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นับตั้งแต่ได้รับการสถาปนาให้เป็นสถาบันอุดมศึกษาแห่งแรกในภูมิภาค จนปัจจุบันรวมระยะเวลา 45 ปี ได้มีความพยายามสร้างบุคลากรที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญศาสตร์ทางสังคมหลากหลายสาขา เพื่อทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ทางสังคมศาสตร์ให้แก่บัณฑิตทั้งระดับปริญญาตรี โท และเอก ทำหน้าที่ในการวิจัยเพื่อสร้างความรู้ใหม่ที่ตอบโจทย์ที่สำคัญของการทำให้เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของไทยมีความสมดุล และทำหน้าที่ในการนำความรู้ออกสู่สังคมทั้งระดับท้องถิ่น ประเทศ และภูมิภาค รวมถึงตลอดถึงทำหน้าที่ในการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมที่มีความหมายมีคุณค่าของการเป็นสังคมที่แข็งแรง

ตลอดระยะเวลา 45 ปี ด้วยพลังแห่งความรู้ความเชี่ยวชาญผสมกับความมุ่งมั่นในการทำหน้าที่ดังกล่าวให้มีความสมบูรณ์มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ของคณาจารย์ทางสังคมศาสตร์ องค์ความรู้ที่ได้ถูกพัฒนาขึ้นมาได้รับการยอมรับทั้งในระดับท้องถิ่น ประเทศ ภูมิภาค และนานาชาติ ว่าเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญเป็นประโยชน์ และมีผลสำคัญต่อการผลักดันให้สังคมไทยและสังคมในภูมิภาค-อนุภูมิภาค มีความสมดุลมากขึ้นบนความหลากหลาย สลับซับซ้อนและมีพลวัตสูงภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่ทรงอิทธิพล เป็นองค์ความรู้ที่มีผลต่อการคิดถึงความผิดปกติพื้นฐานของการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมของผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่า นำไปสู่ข้อเสนอแนะในการปรับวิธีคิดให้กับสังคมให้กับนโยบาย เพื่อทำให้ความสัมพันธ์ของผู้คน กลุ่ม องค์กร และสถาบันต่างๆ ที่มีความแตกต่าง หลากหลายอันเป็นธรรมชาติของมันเองอยู่แล้ว เป็นความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนความเคารพต่อคุณค่าของความเป็นคน ของความแตกต่างหลากหลายของสิทธิของทุกฝ่าย แม้ว่าเป็นของฝ่ายที่อ่อนด้อย และเสียเปรียบในบริบทของการพัฒนาเศรษฐกิจและความทันสมัยภายใต้อิทธิพลของ

กระแสโลกาภิวัตน์ ทั้งนี้หัวใจสำคัญขององค์ความรู้เหล่านี้ก็คือ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีความสมดุลระหว่างผู้คนและหน่วยต่างๆ ในสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลาย ซับซ้อน และมีพลวัตนั่นเอง

แม้ว่าทิศทางของผลงานทางวิชาการที่คณะสังคมศาสตร์ได้เพียรพยายามสร้างมาตลอดระยะเวลา 45 ปี จะเป็นสิ่งที่เปี่ยมประโยชน์มากน้อยเพียงใดก็ตาม แต่ภาระหน้าที่ที่จะต้องเพิ่มความเข้มข้นและลุ่มลึกขององค์ความรู้เหล่านี้ยังมีอยู่และเป็นการท้าทายที่ยิ่งใหญ่ ที่จะต้องทำให้สังคมไทย และสังคมในภูมิภาค-อนุภูมิภาคเป็นสังคมที่มีคุณภาพอย่างยั่งยืนอย่างแท้จริง คณะสังคมศาสตร์ก็จะต้องปฏิบัติภารกิจดังกล่าวต่อไป

งานวิชาการที่คณาจารย์ของคณะสังคมศาสตร์ได้นำเสนอในงานวิชาการฉบับนี้เป็นตัวอย่างส่วนหนึ่งของผลแห่งความพยายามในการสร้างองค์ความรู้ดังกล่าว นอกจากไม่เพียงแต่แค่เป็นส่วนหนึ่งของการทำให้การเหลียวหน้าแลหลังของ 45 ปี มีผลในเชิงรูปธรรมเท่านั้น แต่เป็นการสะท้อนถึงทิศทางและเจตนารมณ์ของการสร้างองค์ความรู้ที่เป็นการท้าทายความสำเร็จของการสร้างสังคมคุณภาพ สังคมแห่งความสมดุลและยั่งยืนในอนาคตอีกด้วย

บทบรรณาธิการ

ลิวา ผาดไธสง-ชัยพานิช

วสันต์ ปัญญาแก้ว

บทบรรณาธิการ

ลิวา ผาดไฮสง-ชัยพานิช วสันต์ ปัญญาแก้ว

คณะสังคมศาสตร์เป็นหนึ่งในสามคณะเก่าแก่แรกเริ่มของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ที่ได้รับการก่อตั้งขึ้นมาพร้อมๆ กันกับการสถาปนามหาวิทยาลัยเชียงใหม่เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกในส่วนภูมิภาคของประเทศไทย ในปี พ.ศ.2507 ตลอดระยะเวลา 45 ปีที่ผ่านมา คณะสังคมศาสตร์ในฐานะสถาบันทางวิชาการได้มีการพัฒนา เติบโต และขยายฐานทางการศึกษา การวิจัยและการพัฒนา ด้านการเรียนการสอน สาขาวิชาต่างๆ ทางด้านสังคมศาสตร์ในระดับอุดมศึกษามาอย่างต่อเนื่อง เดิมทีนั้นคณะสังคมศาสตร์ประกอบไปด้วยสาขาวิชาต่างๆ ซึ่งบริหารจัดการอยู่ในภาควิชาต่างๆ ซึ่งสังกัดอยู่ภายใต้คณะสังคมศาสตร์ถึง 5 ภาควิชาด้วยกันคือ ภาควิชาบริหารธุรกิจ ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ ภาควิชารัฐศาสตร์ ภาควิชาภูมิศาสตร์ และภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา กระทั่งต่อมา 3 ภาควิชาแรกที่ถูกกล่าวมา (คือ ภาควิชาบริหารธุรกิจ ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ ภาควิชารัฐศาสตร์) ได้ทยอยแยกตัวออกไปจัดตั้งเป็นคณะใหม่ของมหาวิทยาลัย เพื่อความสะดวกคล่องตัวในการบริหารจัดการ อันสะท้อนถึงการขยายตัวทางด้านการศึกษาและการเติบโตทางวิชาการด้านสังคมศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้อย่างชัดเจน

นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากคณะสังคมศาสตร์จะสามารถผลิตบัณฑิตที่มีความรู้และคุณธรรมออกสู่สังคมแล้ว ยังได้ผลิตองค์ความรู้และให้บริการทางด้านวิชาการที่ก่อประโยชน์แก่สังคมทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติมาอย่างต่อเนื่อง คณะสังคมศาสตร์ได้มีการขยายฐานทางวิชาการผ่านการเปิดหลักสูตรการสอนสาขาวิชาต่างๆ ทางด้านสังคมศาสตร์ (คือ ภูมิศาสตร์ สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา สตรีศึกษา การพัฒนาสังคม การพัฒนาอย่างยั่งยืน ไทยศึกษา สังคมศาสตร์สุขภาพ การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และ

ภูมิสารสนเทศ) ทั้งในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก และทั้งที่สอนเป็นหลักสูตรภาษาไทยและหลักสูตรนานาชาติ นอกจากนี้คณะสังคมศาสตร์ยังมุ่งเน้นพัฒนาสนับสนุนการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมทางวิชาการต่างๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างสม่ำเสมอ ดังสะท้อนผ่านผลงานและกิจกรรมขับเคลื่อนต่างๆ ของโครงการและศูนย์วิจัยต่างๆ ในคณะสังคมศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็น ศูนย์สตรีศึกษา ศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน ศูนย์โบราณคดีภาคเหนือ และศูนย์ภูมิภาคเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (ภาคเหนือ) เป็นต้น รวมถึงบทความต่างๆ ที่เผยแพร่ตีพิมพ์ผ่านวารสารสังคมศาสตร์ (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นวารสารวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์อันดับต้นๆ ของประเทศที่ได้รับการยอมรับในแวดวงวิชาการทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ

หนังสือรวมบทความวิชาการเนื่องในโอกาสครบวาระ 45 ปีของคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เล่มนี้ ถือเป็นส่วนหนึ่งของผลงานทางวิชาการที่ผลิตออกมาโดยคณาจารย์ของคณะสังคมศาสตร์ บทความต่างๆ ที่รวบรวมอยู่ในหนังสือซึ่งตีพิมพ์เพื่อร่วมเฉลิมฉลองวาระพิเศษเล่มนี้แม้ว่าจะเขียนขึ้นจากโครงการวิจัย หรือการทำงานแบบต่างกรรมต่างวาระของผู้เขียนแต่ละท่าน ทว่าก็สะท้อนถึงองค์ความรู้ทางวิชาการ ตลอดจนทิศทางการศึกษาวิจัย และการเรียนการสอนในคณะสังคมศาสตร์ที่เป็นอยู่และดำเนินมาได้อย่าง 3 บทความแรกนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการเรียนการสอน ตลอดจนการวิจัยทางด้านภูมิศาสตร์ โดยเริ่มจากบทที่ 1 เรื่อง “การเรียนการสอนของวิชาภูมิศาสตร์กายภาพของภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ” โดย รองศาสตราจารย์ ประหยัด ปานดี บทความนี้ได้อธิบายพัฒนาการของภูมิศาสตร์กายภาพตั้งแต่ยุคบุกเบิกที่ภาควิชาภูมิศาสตร์ได้เริ่มก่อตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกของประเทศไทย ปัญหาและอุปสรรคในด้านการเรียนการสอน รวมไปถึงการวิเคราะห์ทิศทางการที่จะเป็นในอนาคตที่ควรต้องเน้นในเรื่องของการวิจัยและพัฒนา และการสร้างองค์ความรู้ทางภูมิศาสตร์เพื่อนำมาใช้ประโยชน์กับสังคมให้มากขึ้น

บทที่ 2 ซึ่งเขียนโดย ศาสตราจารย์ ดร. มนัส สุวรรณ เรื่อง “วิวัฒนาการของ ภูมิศาสตร์และภูมิศาสตร์มนุษย์ในประเทศไทย” เป็นการนำเสนอภาพรวมของ วิวัฒนาการทางด้านภูมิศาสตร์ในแง่ของศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องของทำเลที่ตั้ง แนวคิด ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ ‘ทำเล’ และ ‘ที่ตั้ง’ การถือกำเนิดขึ้นมาของภูมิศาสตร์มนุษย์ใน ประเทศไทย และนักภูมิศาสตร์สาขาต่างๆ ที่เป็นกำลังสำคัญต่อการพัฒนาการด้านการ เรียนการสอนภูมิศาสตร์ในประเทศไทย ตั้งแต่รุ่นบุกเบิก หรือนักภูมิศาสตร์รุ่นอาวุโส ที่เป็นเสาหลัก รุ่นกลางที่เป็นกำลังสำคัญ และกำลังใจสู้รุ่นใหม่ หรือยุค 3rd G ที่จะสืบ สานภูมิศาสตร์ให้คงอยู่ต่อไป

นอกจากสาขาวิชาภูมิศาสตร์กายภาพและภูมิศาสตร์มนุษย์ที่ถือเป็นแกนหลัก ทางวิชาการของภูมิศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดแล้ว การศึกษาทางด้าน ภูมิศาสตร์ในปัจจุบันยังต้องอาศัยเครื่องมือ คือ เทคโนโลยีภูมิสารสนเทศ ไม่ว่าจะเป็น เป็นเทคนิควิธีการด้านแผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพข้อมูลดาวเทียม ระบบ สารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) และระบบกำหนดตำแหน่งบนโลก (GPS) ดังสะท้อน ผ่านบทความบทที่ 3 เรื่อง “อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ของ “เทคโนโลยีสารสนเทศ” (Information Technology) ของภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่” โดย รองศาสตราจารย์ ประหยัด ปานดี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พงษ์อินทร์ รักอริยะธรรม และอาจารย์ชยกฤต ม้าลำพอง บทความชิ้นนี้เสนอพัฒนาการและความเป็นมาของ เทคนิควิธีเทคโนโลยีสารสนเทศของภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตั้งแต่ อดีตจนถึงปัจจุบัน การมีโครงการวิจัยร่วมกับสถาบันในต่างประเทศและการสนับสนุน จากบริษัทต่างๆ ในด้านเครื่องมือและอุปกรณ์ ที่ทำให้ภาควิชาภูมิศาสตร์สามารถ พัฒนาการเรียนการสอน โดยเฉพาะการฝึกปฏิบัติด้านเทคโนโลยีใหม่ๆ ให้กับ นักศึกษา จนทำให้บัณฑิตที่จบออกไปเป็นผู้ริเริ่มบุกเบิกงานทางสายนี้ในหน่วยงาน ของรัฐและเอกชนเป็นจำนวนมาก การจัดตั้งเป็นศูนย์ภูมิภาคเทคโนโลยีอวกาศและ ภูมิสารสนเทศ (ภาคเหนือ) การเปิดหลักสูตรทางด้านภูมิสารสนเทศ รวมไปถึงการ วิเคราะห์ทิศทางการพัฒนาด้านภูมิสารสนเทศในอนาคต

จากบทความเกี่ยวกับองค์ความรู้ ตลอดจนการเรียนการสอนและการวิจัย ทางด้านภูมิศาสตร์ บทความทั้ง 3 บทในส่วนครึ่งหลังของหนังสือเล่มนี้ เป็นบทความ

ที่รวบรวมผลงานบางส่วนเกี่ยวกับองค์ความรู้และการศึกษาวิจัยทางด้านสังคมวิทยา และมานุษยวิทยาของคณาจารย์ส่วนหนึ่งในคณะสังคมศาสตร์ เริ่มจากบทที่ 4 เรื่อง “โบราณคดีลุ่มแม่น้ำสาละวิน” โดยอาจารย์ ดร. สุภาพร นาคบัลลังก์ ซึ่งได้พยายามสรุปบางส่วนจากผลงานการศึกษาจากโครงการวิจัยทางด้านมานุษยวิทยากายภาพและโบราณคดี ว่าด้วยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ในแถบภาคเหนือ ด้านตะวันตก (ลุ่มน้ำสาละวิน) บริเวณชายแดนไทย-พม่าในปัจจุบัน โดยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและน่าสนใจยิ่งของการทำงานวิจัยด้านโบราณคดี ตั้งแต่การเริ่มสำรวจและขุดค้นอย่างเป็นขั้นตอน จนกระทั่งการวิเคราะห์และสรุปผลการศึกษา อันถือเป็นองค์ความรู้ที่ทั้งหายากและใหม่มากในแวดวงสังคมศาสตร์ไทย ไม่เป็นที่สงสัยว่าความรู้ด้านนี้จะเป็นประโยชน์อย่างมหาศาลเพียงใดต่อความรู้ความเข้าใจตนเองของผู้คนในสังคมไทยและมนุษยชาติโดยรวม

ในบทที่ 5 ซึ่งว่าด้วยเรื่อง “ความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ของอำเภอในท่งบาชาร์” โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์ เป็นการนำเสนอผลการศึกษาบางส่วนจากโครงการวิจัยที่ดำเนินการอยู่ ภายใต้การสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ในบทความนี้ผู้เขียนได้ชี้ชวนให้เห็นถึงความหลากหลายและซับซ้อนในชีวิตทางวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมเมืองสมัยใหม่ เป็นเรื่องของกลุ่มชาติพันธุ์ คือ ชาวอำเภอที่เดินทางข้ามพรมแดนมาค้าขายที่ในท่งบาชาร์ ทว่ากลับแทบไม่เป็นที่รับรู้ในสังคมวงกว้าง ชนชาติพันธุ์เหล่านี้ (รวมจนไปถึงคนกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มแรงงานข้ามชาติ) ได้ตัดสินใจเดินทางโยกย้ายเข้ามาอาศัยใช้ชีวิตดิ้นรนต่อสู้ และยืนยันความเป็นคนของกลุ่มตนอยู่ในเมืองเชียงใหม่กับเราท่านมานานพอสมควรแล้ว แต่เราแทบไม่รู้อะไรเกี่ยวกับพวกเขาเลย

บทความสุดท้ายของหนังสือเล่มนี้ คือเรื่อง “เสรีนิยมใหม่ สังคมไทยยุคหลังรัฐชาติ และการพัฒนาระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขง” ซึ่งเขียนโดย อาจารย์ ดร. วสันต์ ปัญญาแก้ว ถือเป็นการทิ้งทวนและชวนให้คิดถึงพันธกิจทางวิชาการของนักสังคมศาสตร์ ในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบันที่อาจเรียกได้ว่าคือ “ยุคหลังรัฐชาติ” อันเป็นยุคสมัยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอย่างมากมายมหาศาลทั้งในระดับรัฐชาติและระดับชีวิตประจำวันของผู้คนที่ดำเนินไปอย่างสลับซับซ้อน ใน

สภาวะที่การเดินทาง/เคลื่อนที่ของ ผู้คน สินค้า และข่าวสาร จนไปถึงการไหลบ่าของ
ทุนระดับข้ามชาติ ที่เรียกกันว่าโลกาภิวัตน์ มักแสดงออกมากอย่างเป็นรูปธรรม ผ่าน
การลงทุนข้ามชาติและอภิมหาโครงการพัฒนาระดับภูมิภาค ซึ่งนำไปสู่การ
เปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคนในชีวิตของผู้คน เช่น การพัฒนาด้านต่างๆ ที่
อุบัติขึ้นในเขตภูมิภาคลุ่มน้ำโขง นับจากต้นทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา คำถามก็คือว่า
นักสังคมศาสตร์จะสร้างองค์ความรู้ หรือพัฒนาเครื่องมือทางวิชาการเพื่อศึกษาวิจัย
หรือเพื่ออธิบาย สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่กำลังเกิดขึ้นและดำเนินไป
อย่างสลับซับซ้อนเหล่านี้ได้อย่างไร บทความสรุปชี้ชวนให้เห็นว่าลัทธิวิคิดแบบเดิม
ที่มักติด “กับดัก” กรอบคิดแบบรัฐชาติไม่น่าจะเพียงพออีกต่อไป ทว่านัก
สังคมศาสตร์ไทยจำต้องก้าวข้ามกรอบคิดอันคับแคบดังกล่าวนี้ ไปสู่วิคิดและวิธี
วิทยาที่จะสามารถติดตามสืบสวนตรวจสอบเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งภายใน
สังคมไทยเอง และในระดับภูมิภาคได้อย่างเท่าทัน ขณะเดียวกันก็ไม่ลืมที่จะใส่ใจต่อ
เรื่องราวของสามัญชนผู้คนตัวเล็กตัวน้อยในชุมชนท้องถิ่นหนึ่งๆ ที่กำลังเผชิญชีวิตกับ
ชะตากรรมการเปลี่ยนแปลงที่พวกเขาไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

กล่าวได้ว่า บทความทั้งหมดที่ปรากฏอยู่ในหนังสือรวมบทความวิชาการ
เนื่องในโอกาสครบวาระ 45 ปีของคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เล่มนี้
แม้ไม่อาจถือเป็น “ตัวแทน” ของผลงานวิชาการของคณาจารย์และหน่วยงานต่างๆ
ในคณะสังคมศาสตร์ได้ทั้งหมด แต่ก็น่าจะกล่าวได้ว่าเป็น “ตัวสะท้อน” พัฒนาการ
และความเคลื่อนไหวทางวิชาการที่เป็นมาและกำลังดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่องในคณะ
สังคมศาสตร์ ท่ามกลางสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่ท้าทายเป็นอย่างยิ่ง
ทั้งต่อชีวิตวิชาการและชีวิตทางวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมไทยยุคปัจจุบัน อันถือเป็น
พันธกิจสำคัญและเป็นงานชั้นรากฐานที่คณะสังคมศาสตร์ ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง
และจะต้องเดินหน้าต่อไป

**การเรียนการสอนของวิชาภูมิศาสตร์กายภาพของ
ภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่**

ประหยัด ปานดี

การเรียนการสอนของวิชาภูมิศาสตร์กายภาพของ ภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ประหยัด ปานดี

ก่อนที่จะกล่าวถึงการเรียนการสอนภูมิศาสตร์กายภาพของภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ขอทบทวนเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการศึกษาภูมิศาสตร์ในประเทศไทยโดยสังเขป จุดเริ่มต้นของการขยายการเรียน การสอนภูมิศาสตร์ในระดับปริญญาของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ก่อนที่ความทรงจำจะเลือนหายไป เพื่อช่วยให้ผู้สนใจได้รับทราบความเป็นมาและพัฒนาการของวิชาภูมิศาสตร์ในประเทศไทย ตามที่จะประมวลจากหลักฐานที่มีอยู่บางส่วน

ประวัติการศึกษาภูมิศาสตร์ในประเทศไทยโดยสังเขป

พัฒนาการของการศึกษาภูมิศาสตร์ในประเทศไทยโดยสรุปดังนี้ จากอดีตถึงปัจจุบันประเทศไทยมีความต้องการข้อมูลทางด้านภูมิศาสตร์เพื่อใช้ในการพัฒนาประเทศ แต่ช่วงเวลาที่ผ่านมานับตั้งแต่การสถาปนาขึ้นเป็นรัฐประเทศ 700 ปีมาแล้ว ประเทศไทยขาดการบันทึกข้อมูลทางภูมิศาสตร์และแผนที่ กระทั่งล่วงมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา เอกสารหลักฐานต่าง ๆ ที่มีอยู่ถูกพม่าทำลายเกือบหมดสิ้นหลังเสียกรุงครั้งที่ 2 และพบว่าข้อมูลหลักฐานต่าง ๆ ที่หลงเหลืออยู่ส่วนใหญ่เป็นเอกสารข้อมูลและแผนที่ที่เขียนและบันทึกโดยพ่อค้าและนักเดินทางชาวต่างประเทศ จนกระทั่งมาถึงปัจจุบัน หลังจากที่มีการจัดตั้งคณะกรรมการภูมิศาสตร์แห่งชาติ (Thai National Geographical Committee) รวมทั้งมีการจัดการเรียนการสอนภูมิศาสตร์ในระบบโรงเรียน สถาบันการศึกษา และมหาวิทยาลัย มีการใช้ความรู้ทางภูมิศาสตร์มากขึ้น (Phoon Phon Asanachinta, 1975)

ในส่วนของการศึกษาระบบโรงเรียน ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2420 มีการสอนวิชาภูมิศาสตร์แทรกในบทเรียนอยู่บ้าง แต่ไม่เป็นกิจจะลักษณะมากนัก หลังจากนั้น

อีกหลายสิบปี เมื่อมีการศึกษาภาคบังคับระดับประถมศึกษา และขยายต่อไปในระดับชั้นมัธยมศึกษา มีการสอนวิชาภูมิศาสตร์ร่วมกับวิชาประวัติศาสตร์เป็นการศึกษาในระดับต้นมาเป็นเวลานานหลายปี ความรู้ที่ใช้ในการสอนส่วนใหญ่เป็นวิชาภูมิศาสตร์ภูมิภาค เน้นประเทศทางทวีปยุโรปและอเมริกามากกว่าดินแดนอื่น ส่วนความรู้เกี่ยวกับประเทศไทยยังไม่มีการเรียนการสอนอย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะขาดตำราที่ใช้ประกอบ (Presert Witayarut, 1975)

ก่อนปี พ.ศ.2500 แม้ประเทศไทยจะมีสถาบันการศึกษาระดับวิทยาลัย และมหาวิทยาลัย 2-3 แห่งแต่การเรียนการสอนวิชาภูมิศาสตร์ยังไม่มีโดยตรง เพียงแต่มีการสอนรวมอยู่ในวิชาภูมิศาสตร์-ประวัติศาสตร์ และในช่วงเวลาดังกล่าว วิทยาลัยวิชาการศึกษา ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ มีโครงการขยายการผลิตครูในระดับปริญญาตรี และได้จัดทำโครงการความร่วมมือกับมหาวิทยาลัย Indiana ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยที่ฝ่ายไทยจัดส่งครู อาจารย์ ไปศึกษาต่อในระดับสูงทั้งปริญญาโทและปริญญาเอก เพื่อกลับมาสอนในวิทยาลัยวิชาการศึกษา ส่วนมหาวิทยาลัย Indiana ได้ส่งอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญมาช่วยสอนในวิทยาลัยวิชาการศึกษา และช่วยงานกระทรวงศึกษาธิการ รวมถึงการวางแผนจัดเตรียมเปิดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ด้วย

ในส่วนของสาขาวิชาภูมิศาสตร์มี Professor Dr. Frank Barton มาช่วยสอนภูมิศาสตร์ และร่วมกับคณาจารย์ฝ่ายไทย เขียนตำราภูมิศาสตร์ประเทศไทย (เขียนเป็นภาษาอังกฤษ) และใช้ในวงจำกัด สำหรับสถาบันการศึกษาอื่น ทั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสถาบันการศึกษาอื่นๆ มีผู้สำเร็จการศึกษาทางภูมิศาสตร์จากต่างประเทศปฏิบัติงานอยู่บ้าง แต่มีน้อยมาก ส่วนการเรียนการสอนวิชาภูมิศาสตร์มีเป็นส่วนประกอบของบางสาขาวิชาอยู่บ้างแล้ว

ในปี พ.ศ.2502 วิทยาลัยวิชาการศึกษา (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ) ได้เปิดสอนวิชาเอกสาขาต่างๆ และภูมิศาสตร์ก็เป็นวิชาเอกวิชาหนึ่ง แต่ผู้สำเร็จการศึกษาได้วุฒิการศึกษบัณฑิต สำหรับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีการเรียนวิชาภูมิศาสตร์มากขึ้น แต่ยังรวมอยู่ในคณะอักษรศาสตร์ ยังมีได้แยก

ออกเป็นสาขาวิชาภูมิศาสตร์ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2514-2515 จึงได้เปิดสาขาวิชาภูมิศาสตร์ขึ้นอย่างเป็นทางการ

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคแห่งแรก ที่เปิดการเรียนการสอนโดยตรงเพื่อผลิต Professional Geographer นับว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกในประเทศไทยที่จัดการเรียนการสอนสาขาวิชาภูมิศาสตร์ ผู้สำเร็จการศึกษาจะได้ปริญญาตรีทางภูมิศาสตร์ ส่วนมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาอื่นๆ ได้มีการขยายการเรียนการสอนในสาขาวิชาภูมิศาสตร์เพิ่มขึ้นตามลำดับ ปัจจุบันมีหลายสถาบันที่ขยายการเรียนการสอนถึงระดับปริญญาโท แต่ยังไม่มีการสอนถึงขั้นปริญญาเอก

ถึงแม้ว่าการศึกษาภูมิศาสตร์ของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย จะตามหลังและช้ากว่าหลาย ๆ ประเทศในเอเชีย เช่น ญี่ปุ่น มาเลเซีย สิงคโปร์ฮ่องกง อินเดีย พม่า ศรีลังกา จีน เกาหลี ก็ตาม (ดูเพิ่มเติมจาก ประหยัด ปานดี, 2517) แต่นับได้ว่าการเรียนการสอนวิชาภูมิศาสตร์ในประเทศไทยได้ก้าวหน้าเป็นอย่างมาก หลายสถาบันได้มีการขยายกระบวนวิชาด้าน Remote Sensing และเทคโนโลยีสารสนเทศภูมิศาสตร์ (Geographic Information System) ปัจจุบันมีการผลิตบุคลากรด้านภูมิศาสตร์ทั้งปริญญาโท (ไม่มีปริญญาเอก) ซึ่งไปปฏิบัติงานที่ใช้ความรู้ทางภูมิศาสตร์ ในหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งของรัฐและเอกชนมากขึ้น บุคลากรบางส่วนที่ปฏิบัติงานในมหาวิทยาลัยก็ไปศึกษาต่อปริญญาเอกจากต่างประเทศกลับมาแล้วจำนวนหนึ่ง นับเป็นโอกาสที่ดี คาดว่าในอนาคตอันใกล้จะมีการขยายการศึกษาภูมิศาสตร์ในระดับสูงเพิ่มขึ้น

แนวคิด (จุดเริ่มต้น) ของการเรียนการสอนภูมิศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ในช่วงเวลาที่ผ่านมา ผู้ที่มีความรู้ทางภูมิศาสตร์ในประเทศไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเป็นครูอาจารย์ตามโรงเรียนต่าง ๆ และมีน้อยมากที่ปฏิบัติงานตามหน่วยงานของรัฐ การที่มีผู้เริ่มต้นบุกเบิกจัดให้มีการศึกษาภูมิศาสตร์เป็นวิชาการสาขา

หนึ่งอย่างจริงจังนั้น ผู้เขียนขอยกย่อง ศาสตราจารย์สุมนา คำทอง เป็นผู้ที่มีมุ่งมั่นอย่างแรงกล้า ที่พยายามผลักดันให้มีการเรียนการสอนวิชาภูมิศาสตร์ชั้นในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และผลิตบัณฑิตสาขานี้โดยตรง

หลังจากที่ศาสตราจารย์สุมนา คำทอง สำเร็จการศึกษาปริญญาโททางภูมิศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมิชิแกน สหรัฐอเมริกา ท่านได้ปฏิบัติงานในกระทรวงศึกษาธิการและช่วงเวลานั้นกระทรวงศึกษาธิการได้เตรียมการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยในภูมิภาคเป็นแห่งแรก มีการจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินการล่วงหน้า 3-4 ปี วางแผนงานจัดหาสถานที่ก่อสร้างมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดเตรียมบุคลากร มีการคัดเลือกบุคลากรส่งไปศึกษาต่อปริญญาโท-เอก ในต่างประเทศประมาณ 80 คน (บางส่วนของผู้ที่สำเร็จการศึกษาไม่ยอมไปสอนที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เนื่องจากมหาวิทยาลัยเปลี่ยนไปสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย) มีการจัดตั้งคณะวิชาการต่างๆ การจัดทำหลักสูตรและอื่นๆ ในส่วนของการกำหนดคณะและสาขาวิชานั้น คณะกรรมการดำเนินงานได้ใช้แนวการแบ่งกลุ่มสาขาวิชาของยูเนสโก ซึ่งมีการแบ่งคณะวิชาออกเป็น คณะวิทยาศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ (อักษรศาสตร์) กลุ่มวิทยาศาสตร์สุขภาพ กลุ่มวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และอื่นๆ การจัดแบ่งกลุ่มสาขาวิชาดังกล่าวบางส่วนแตกต่างจากมหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ (เรื่องนี้เป็นที่สนเท่ห์ของผู้คนอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง ต่อมาเมื่อมีการสื่อสารจึงเกิดความเข้าใจและยอมรับ)

สำหรับฝ่ายของคณะผู้จัดทำหลักสูตรภูมิศาสตร์ต่างก็ถกเถียงกันว่า จะให้สาขาภูมิศาสตร์สังกัดในคณะวิชาใด จะเป็นคณะวิทยาศาสตร์หรือสังคมศาสตร์ เนื่องจากหลักสูตรให้ผู้สำเร็จการศึกษาได้รับปริญญาตรีวิทยาศาสตร์บัณฑิต (ภูมิศาสตร์) แต่การที่มีวิชาการบางส่วนเกี่ยวข้องกับภูมิศาสตร์มนุษย์ ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ ประชากร การตั้งถิ่นฐาน รวมทั้งภูมิศาสตร์ภูมิภาค (แม้ว่าสาขาวิชาภูมิศาสตร์ของมหาวิทยาลัยในประเทศอังกฤษบางแห่ง สังกัดอยู่ 2 คณะ คือคณะวิทยาศาสตร์ ผู้สำเร็จการศึกษาได้วุฒิ B.Sc. ส่วนที่สังกัดคณะอักษรศาสตร์ ผู้สำเร็จการศึกษาได้วุฒิ B.A. ทั้งๆ ที่บริหารจัดการอยู่ในอาคารเดียวกัน ใช้ทรัพยากรต่างๆ ร่วมกัน)

ปัญหาการสังกัดของสาขาวิชาภูมิศาสตร์ ดูผิวเผินเหมือนจะไม่มีอะไรเป็นอุปสรรค แต่หากวิเคราะห์จริงๆ พบว่ามีปัญหาในการบริหารจัดการในเวลาต่อมาหลาย ๆ เรื่อง เป็นต้นว่า การจัดสรรงบประมาณสนับสนุน การจัดอัตราค่าจ้าง (บุคลากร) การจัดสัดส่วนอาจารย์ต่อจำนวนนักศึกษา (กลุ่มวิทยาศาสตร์กำหนดสัดส่วน 1:6 ในขณะที่สาขาวิชาทางสังคมศาสตร์ 1:18 เป็นต้น) ในส่วนของการพัฒนาบุคลากรในระยะ 5 ปีแรก มหาวิทยาลัยเชียงใหม่มีโครงการร่วมกับมหาวิทยาลัยในประเทศอังกฤษ ทางฝ่ายไทยได้จัดส่งบุคลากรไปศึกษาต่อระดับปริญญาโท-เอก ด้วยทุนสนับสนุนจากแผนการโคลัมโบ (Colombo Plan) บุคคลที่ได้รับการจัดสรรให้ไปศึกษาต่อส่วนใหญ่อยู่ในคณะวิทยาศาสตร์ และโครงการจัดตั้งคณะเกษตรศาสตร์ ส่วนคณะสังคมศาสตร์และคณะมนุษยศาสตร์ ไม่ได้รับการสนับสนุนแต่อย่างใด บุคลากรกลุ่มหลังต่างดิ้นรนชวนขายสมัครทุนการศึกษาไปศึกษาต่อด้วยตนเองทั้งสิ้น (คณะสังคมศาสตร์เพิ่งมาได้รับทุนสนับสนุนจากมูลนิธิฟอร์ด 5 ทุน ให้ไปศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกจากสหรัฐอเมริกาในระยะหลัง) ปัญหาที่กล่าวข้างต้นทำให้การบริหารจัดการและการพัฒนาสาขาวิชาเป็นไปได้ช้ามาก

จากที่กล่าวแล้วข้างต้นในความมุ่งหมายอันแรงกล้าของศาสตราจารย์ สุมณา คำทอง ที่พยายามผลักดันจนกระทั่งมีการเรียนการสอนวิชาภูมิศาสตร์เกิดขึ้นในมหาวิทยาลัย และมีการให้ปริญญาโดยตรงแก่ผู้สำเร็จการศึกษาทางด้านนี้ นับเป็นความสำเร็จอย่างยิ่งใหญ่ของการศึกษาภูมิศาสตร์ในประเทศไทย ถึงแม้ว่าการพัฒนาวิชาการภูมิศาสตร์จะช้ากว่าหลาย ๆ ประเทศในเอเชียก็ตาม นักภูมิศาสตร์และผู้ที่เกี่ยวข้องต่างช่วยกันขยายขอบข่ายความรู้และวิชาการของภูมิศาสตร์ให้กว้างขวางเพื่อประโยชน์ในการใช้ความรู้เพื่อพัฒนาสังคมและประเทศชาติต่อไป

การจัดโปรแกรมหลักสูตรภูมิศาสตร์

โดยที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เป็นสถาบันการศึกษาแรกที่ทำหลักสูตรภูมิศาสตร์ ผู้ที่รับผิดชอบขณะนั้นได้ประชุมผู้เชี่ยวชาญทางภูมิศาสตร์ และผู้เกี่ยวข้องร่วมกันจัดสร้างหลักสูตร โดยแบ่งออกเป็น 3 โปรแกรม ดังนี้

โปรแกรม 1: ภูมิศาสตร์เชิงระบบ (Systematic Geography)

ในหลักสูตรประกอบด้วย

- วิชาพื้นฐานส่วนใหญ่เป็นวิชาด้านวิทยาศาสตร์ (คณิตศาสตร์ เคมี ฟิสิกส์ ชีววิทยา) และ ภาษาอังกฤษ
- วิชาเอก ประกอบด้วย กลุ่มวิชาพื้นฐานทางภูมิศาสตร์และวิชาภูมิศาสตร์ชั้นกลางและชั้นสูง มีภูมิศาสตร์กายภาพ ธรณีสัณฐานวิทยา อุตุนิยมวิทยา ภูมิอากาศ และกาลอากาศ ภูมิอากาศของประเทศไทย อุทกวิทยา สมุทรศาสตร์ ภูมิศาสตร์ชีวภาพ ฯลฯ
- วิชาโท กำหนดให้เลือกจากสาขาธรณีวิทยา ปฐพีวิทยา เกษตรศาสตร์ ชีววิทยา ฟิสิกส์ หรืออื่นๆ

โปรแกรม 2: ภูมิศาสตร์สังคม (Social Geography)

ในหลักสูตรประกอบด้วย

- วิชาพื้นฐานส่วนใหญ่เป็นวิชาทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มีวิทยาศาสตร์พื้นฐานและสถิติ
- วิชาเอก ประกอบด้วยวิชาพื้นฐานทางภูมิศาสตร์และภูมิศาสตร์ที่เริ่มจากปี 3 เป็นต้นไป ได้แก่ กลุ่มภูมิศาสตร์ภูมิภาค ทวีปต่างๆ เอเชีย ยุโรป อเมริกาเหนือ อเมริกาใต้ แอฟริกา ออสเตรเลีย และโอเชียเนีย และมีภูมิศาสตร์มนุษย์ ภูมิศาสตร์การเมือง และอื่นๆ
- วิชาโท เป็นวิชาในคณะสังคมศาสตร์ เช่น บริหารธุรกิจ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา-มานุษยวิทยา ส่วนคณะมนุษยศาสตร์ ได้แก่ ภาษาต่างประเทศ บ้านและชุมชน การท่องเที่ยว สื่อสารมวลชน และอื่นๆ (บางส่วนสนใจเลือกคณะศึกษาศาสตร์ สำหรับผู้ที่จะไปประกอบอาชีพครู)

โปรแกรม 3: แผนที่และการทำแผนที่ (Cartography and Photogrammetry)

ในหลักสูตรประกอบด้วย

- วิชาพื้นฐานคล้ายๆโปรแกรม 2 เป็นวิชาด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มีวิทยาศาสตร์พื้นฐานและสถิติ
- วิชาเอก ประกอบด้วย วิชาพื้นฐานทางภูมิศาสตร์และวิชาหลักได้แก่ การสำรวจเบื้องต้น การแปลภาพถ่ายทางอากาศ แผนที่และการทำแผนที่ โฟโตแกรมเมตรี จีออเดซีย์ โปรเจกชันแผนที่ การผลิตแผนที่และอื่นๆ (ขณะนั้นยังไม่มีวิธีการทางด้าน Remote Sensing และ GIS)
- วิชาโท ประกอบด้วย กลุ่มวิชาด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์คล้ายโปรแกรม 2

หมายเหตุ การใช้หลักสูตรทั้ง 3 โปรแกรมดำเนินการไปด้วยดีในระยะแรกๆ ต่อมาเกิดปัญหาเกี่ยวกับผู้เรียนโดยเฉพาะโปรแกรม 1 วิชาพื้นฐานสามัญเน้นทางด้านวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ มากเกินไป ผู้เรียนต้องแข่งขันกับนักศึกษาเกษตรศาสตร์ พยาบาลศาสตร์ และศึกษาศาสตร์ (วิทย์) ทำให้ผู้เรียนลดจำนวนลงไปมาก หลังผ่านการใช้หลักสูตรมาหลายปีและมีการปรับปรุงหลักสูตรใหม่อีก 2-3 ครั้ง จนถึงปัจจุบัน

ในแต่ละโปรแกรมของหลักสูตร ได้มีท่านอื่นบรรยายไว้บ้างแล้ว ในที่นี้ผู้เขียนจะนำเสนอในรายละเอียดเฉพาะโปรแกรม 1 ภูมิศาสตร์เชิงระบบ/ภูมิศาสตร์กายภาพ เท่านั้น

การจัดการเรียน การสอนโปรแกรม 1: ภูมิศาสตร์เชิงระบบ (ภูมิศาสตร์กายภาพ)

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตั้งอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่บริเวณพื้นที่ภาคเหนือของ ประเทศ มีลักษณะภูมิประเทศหลายลักษณะทั้งพื้นที่ภูเขาสูงสลับพื้นที่ราบแคบ ๆ ระหว่างหุบเขา มีแม่น้ำลำธารสายสั้น ๆ ไหลผ่านที่ราบ ซึ่งเป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานของ มนุษย์ พื้นที่สูงปกคลุมด้วยทรัพยากรป่าไม้นานาชนิด กระจายจากพื้นที่ราบขึ้นไปบน ภูเขาสูง มีความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิอากาศแตกต่างกันไปตามระดับความสูง ของพื้นที่ สิ่งเหล่านี้เป็นห้องเรียนทางภูมิศาสตร์กายภาพได้เป็นอย่างดี

สำหรับภูมิประเทศมีหลายรูปแบบ แตกต่างไปตามชั้นหินที่รองรับด้านล่าง หลายบริเวณมีการตัดเส้นทางถนนผ่าน ช่วยให้เห็นภาพหน้าตัด (Profile) ของทั้งชั้น หิน ดิน และวัตถุที่ทับถมได้ชัดเจน เป็นความได้เปรียบเรื่องของสถานที่และทำเลที่ตั้ง ของมหาวิทยาลัย ช่วยให้การศึกษภูมิศาสตร์กายภาพได้ง่ายขึ้น

เกี่ยวกับกระบวนการเรียนตามโปรแกรมนั้น มีอยู่หลายวิชาที่นักศึกษาจะต้อง ไปเรียนที่คณะอื่น ซึ่งเป็นนโยบายของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่จัดการเรียนการสอน ในระบบสหสาขาวิชา (Interdisciplinary Program) เช่น วิชาธรณีวิทยาเบื้องต้น ต้อง ไปเรียนที่ภาควิชาธรณีวิทยา คณะวิทยาศาสตร์ วิชาปฐพีวิทยา ต้องไปเรียนที่ภาค ปฐพีศาสตร์ คณะเกษตรศาสตร์ วิชาการสำรวจ (Surveying) ต้องไปเรียนที่ภาค วิศวกรรมโยธา คณะวิศวกรรมศาสตร์ เป็นต้น การที่มหาวิทยาลัยมีนโยบายดังกล่าว หากมองในแง่หลักการทฤษฎี เป็นเรื่องที่ดี เพราะลดความซ้ำซ้อนทั้งการจัดการเรียน การสอน บุคลากร เครื่องมือ อุปกรณ์ และทรัพยากรต่าง ๆ หลายวิชาไม่ใช่ต่างคน ต่างสอน ก่อให้เกิดการสิ้นเปลืองมากมาย ในส่วนที่นักศึกษาจะได้เรียนวิชาการจาก อาจารย์ในสาขาวิชานั้น ๆ โดยตรง แต่ในทางปฏิบัติมิได้เป็นไปตามคาดหวังของ ผู้เรียนและหลักสูตร ผู้เรียนไม่ได้รับความรู้เท่าที่ควร เพราะสาขาวิชาเหล่านั้นได้จัด วิชาสอนแยกต่างหาก ให้บริการนักศึกษานอกสาขา หลาย ๆ วิชาขาดการศึกษาจาก ห้องปฏิบัติการ (Lab) ควบคู่ไปด้วย ทำให้ผู้เรียนไม่มีความรู้ด้านนั้นลึกซึ้งมากนัก (หากสอบถามผู้สอน ก็ได้รับคำตอบว่า นักศึกษาเหล่านี้เรียนไปตามการบังคับของ

หลักสูตร ขาดความสนใจ ความตั้งใจจริง เรียนเพื่อให้ครบตามหลักสูตร เหตุผลเหล่านี้ตามแต่ท่านจะคิดว่าเป็นอย่างไร) การเรียนตามลักษณะของสหสาขาวิชายังคงเป็นปัญหามาถึงปัจจุบัน

สำหรับการเรียนในกระบวนวิชาด้านอุตุนิยมวิทยา 2-3 วิชานั้น ระยะแรกภาควิชา ขาดบุคลากรที่มีความรู้ด้านนี้โดยตรง และจำเป็นต้องอาศัยอาจารย์พิเศษเชิญหัวหน้าหน่วยอุตุนิยมภาคเหนือ (เชียงใหม่) เป็นอาจารย์พิเศษช่วงเวลาหนึ่งช่วยให้นักศึกษาได้เรียนรู้ ฝึกปฏิบัติ และมีประสบการณ์มากขึ้น บางส่วนที่สำเร็จการศึกษาก็ได้ไปปฏิบัติงานในหน่วยงานของกรมอุตุนิยมวิทยาและกรมกองอื่นๆ ที่ใช้ความรู้ด้านอุตุนิยมวิทยาและภูมิศาสตร์ นอกจากนั้น ยังมีกระบวนวิชาด้านอุทกศาสตร์และสมุทรศาสตร์ ภาควิชาได้รับความอนุเคราะห์จากกรมอุทกศาสตร์ทหารเรือ ได้ส่งผู้เชี่ยวชาญซึ่งเป็นนายทหารระดับสูงมาช่วยสอนอยู่ระยะหนึ่งด้วย

การเรียน การสอนภูมิศาสตร์กายภาพ

ภูมิศาสตร์กายภาพเป็นวิชาพื้นฐานสำคัญ ที่นักศึกษาภูมิศาสตร์ทุกโปรแกรมจะต้องเรียน ทั้งยังเป็นวิชาบังคับพื้นฐานของวิชาเอก การเรียนการสอนวิชานี้ในระยะแรกไม่มีเอกสารตำราที่เป็นภาษาไทยจำเป็นต้องใช้ตำราต่างประเทศและที่ใช้เป็น Text ได้แก่หนังสือของ A.N. Strahler (1960) "Physical Geography" ตำรานี้ผู้เขียนได้ปรับปรุงแก้ไขหลายครั้ง ปี 1969 และ 1975 เนื้อหาตาม Text ของ Strahler ผู้เขียนแบ่งออกเป็นตอนๆ ซึ่งไม่สัมพันธ์กัน ลักษณะคล้ายขนมชั้น ดังนี้

- ตอนที่ 1 การกำหนดตำแหน่งบนพื้นโลก
- ตอนที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างโลกกับดวงอาทิตย์
- ตอนที่ 3 ภูมิอากาศและกาลอากาศ
- ตอนที่ 4 อุทกภาค (Hydrosphere)
- ตอนที่ 5 ชีวภาค (Biosphere)
- ตอนที่ 6 ภูมิประเทศและส่วนที่เป็นพื้นดิน

นอกจากนี้ยังมีตำราที่ผู้อื่นเขียนอีกหลายเล่ม เช่น Muller และคณะ (1974) “Physical Geography Today, A Portrait of a Planet” มีเนื้อหาและไดอะแกรมประกอบสาระความรู้มากขึ้น อ่านเข้าใจง่าย

หลังปี พ.ศ. 2520 ได้มีการปรับปรุงการเรียนการสอนภูมิศาสตร์กายภาพได้ใช้ตำราของ Gardner (1977) “Physical Geography” นอกจากมีรายละเอียดของเนื้อหาภูมิศาสตร์กายภาพแล้ว ยังมีการเพิ่มเติมถึงกิจกรรมของมนุษย์ (Human Activities) ที่ลักษณะทางกายภาพไปมีอิทธิพลต่อกิจกรรมของมนุษย์อย่างไร กล่าวคือ ผู้เขียนเน้นให้เห็นถึงการประยุกต์ความรู้ทางกายภาพต่อกิจกรรมของมนุษย์อย่างใดบ้าง เช่น อุณหภูมิ ปริมาณฝน ความชื้น ลมประจำ และอื่นๆ ต่อการเกษตรของมนุษย์ และส่วนที่เป็นภัยต่อมนุษย์ ต่อการเกษตร เช่น การเกิดน้ำค้างแข็ง (Frost) พายุ ลูกเห็บ และอื่นๆ เหล่านี้ ช่วยให้ผู้เรียนมีความเข้าใจมากขึ้น

ขณะเดียวกันมีตำราของ Bunnet (1976) “Physical Geography in Diagram” อธิบายเนื้อหาภูมิศาสตร์กายภาพโดยใช้ภาพ แบบจำลอง และไดอะแกรมช่วยให้การเรียนการสอนจากนามธรรมเป็นรูปธรรมและเข้าใจได้รวดเร็วขึ้น นอกจากนี้ยังใช้ในการศึกษาออกสถานที่ประกอบ อาทิเช่น ศึกษาเรื่องการไหลบ่า (Runoff) บนผิวดินของน้ำ รวมตัวกักเซาะเป็นทางน้ำเล็กๆ (Rills) และรวมตัวกักเซาะเป็นร่องลึก (Gully) จนกระทั่งกลายเป็นต้นน้ำลำธาร (Head of Stream) นอกจากนี้ยังศึกษาการกระทำของแม่น้ำในรูปของการไหลของน้ำตามลำน้ำ การพัดพา (Loads) ต่างๆ การทับถมพอกพูน รวมทั้งบริเวณโค้งตัว (Meanders) ของแม่น้ำเป็นต้น แหล่งเรียนรู้เหล่านี้อยู่ใกล้ๆ มหาวิทยาลัย บางแห่งเดินทางไม่ไกลนัก ประมาณ 1 ชั่วโมง โดยทางรถยนต์ เป็นต้น

อย่างไรก็ดีแหล่งศึกษาออกสถานที่ไม่ว่าจะเป็น ภาพหน้าตัดของชั้นหิน ชั้นดิน การทับถมของชั้นกรวด ททราย ในหลายๆ แห่ง ซึ่งไม่ได้อยู่ในเขตอุทยาน สวนสาธารณะ หรือบริเวณสองฟากถนน ระยะหลังสถานที่เหล่านี้ถูกประชาชนบุกรุกครอบครอง ใช้ประโยชน์ มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ ชุก เกรด ถม ปลูกสร้างสิ่งต่างๆ

ทำให้ไม่สามารถใช้เป็นแหล่งศึกษานอกสถานที่ จำเป็นต้องเดินทางไปสำรวจไกลมากขึ้น

การสร้างห้องปฏิบัติการ (Lab) ภูมิศาสตร์กายภาพ

การเรียนการสอนภูมิศาสตร์กายภาพและวิชาที่เกี่ยวข้องหลาย ๆ วิชา อาทิเช่น ธรณีสัณฐานวิทยา ภูมิศาสตร์ดิน ภูมิศาสตร์ชีวภาพ และอื่น ๆ นอกจากการบรรยายในห้องเรียน การศึกษานอกสถานที่แล้ว การฝึกปฏิบัติในห้องปฏิบัติการ (Lab) เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ในการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจแก่ผู้เรียนได้ง่าย รวดเร็ว แต่เนื่องจากสาขาวิชานี้สังกัดในคณะสังคมศาสตร์ เป็นเรื่องยากที่ผู้บริหารมหาวิทยาลัยแต่ละยุคสมัยจะให้ความสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนด้านงบประมาณ การจัดซื้อจัดหาวस्तุ ครุภัณฑ์ ประกอบการเรียนการสอนเป็นไปอย่างยากลำบาก สัดส่วนของอาจารย์ต่อนักศึกษา การจัดสรรงบประมาณต่อหัวจะได้น้อยกว่ากลุ่มวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และวิทยาศาสตร์สุขภาพ ดังนั้น การจัดหางบประมาณเพื่อจัดสร้างห้องปฏิบัติการภูมิศาสตร์กายภาพได้ดำเนินการอยู่หลายปี ได้อุปกรณ์ครุภัณฑ์มาบางส่วน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้บริหารของภาควิชาฯ และคณะสังคมศาสตร์ในช่วงเวลานั้น ว่ามี Power มากน้อยเพียงใด

การจัดสร้างห้องปฏิบัติการได้ดำเนินอยู่หลายปีและไม่สามารถบรรลุตามเป้าหมาย จนต้องล้มเลิกไปในที่สุด อุปกรณ์ เครื่องมือบางส่วนที่ใช้ในการวิเคราะห์ดิน หิน กรวด หาย และอื่น ๆ รวมทั้งอุปกรณ์ที่จะสร้างแบบจำลอง (Model) การไหลของน้ำก็ไม่สามารถจัดทำได้ ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ต่อมาหลาย ๆ ปี อุปกรณ์ ครุภัณฑ์บางส่วนสึกหรอ เสื่อมไปตามกาลเวลา บ้างถูกขายทอดตลาด บ้างก็คงเหลือกลายเป็นขยะ (ทางวิชาการ) รกภาควิชาฯ ไป

ปัญหาของวิชาภูมิศาสตร์

ประเด็นปัญหาของวิชาภูมิศาสตร์ ที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นภาพรวมของปัญหาที่ประสบอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1) เกิดจากความก้าวหน้าทางวิชาการต่างๆ มีการแยกสาขาวิชาออกไป เพื่อศึกษาเจาะลึกในเรื่องนั้นๆ แ่งพื้นที่ของวิชาภูมิศาสตร์ บางคนเปรียบเทียบกับภูมิศาสตร์มีลักษณะคล้ายผู้ชรา ที่มองการเติบโตของลูกหลาน

2) การที่วิชาการแยกสาขาออกไป ทำให้เห็นความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ต่างๆ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นคาบเกี่ยวกับวิชาการหลายๆ ด้าน นักภูมิศาสตร์เกิดความสับสนว่า อยู่ในอาณาขอบเขตของสาขาวิชาใด เช่น ธรณีวิทยา ในภูมิศาสตร์กายภาพ เศรษฐศาสตร์ในภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ และมานุษยวิทยาในเรื่องภูมิศาสตร์วัฒนธรรม ที่เป็นเช่นนี้เพราะภูมิศาสตร์เป็นวิชาที่มองความสัมพันธ์ของมนุษย์กับปัจจัยต่างๆ และให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นอย่างมาก ดังนั้นภูมิศาสตร์มีส่วนสัมพันธ์กับศาสตร์ด้านพฤติกรรม (Behavioral Science) ด้วย (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2518)

3) ในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 นักภูมิศาสตร์พยายามแสวงหาแนวคิดปรัชญา จุดมุ่งหมาย ขอบเขตที่เหมาะสมหลายๆ แนวทาง ให้ความหมายว่าภูมิศาสตร์เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บ้างก็ให้ความหมายว่า ภูมิศาสตร์ศึกษาเรื่องการกระจายทางพื้นที่ และปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ ในพื้นที่ (ไพฑูรย์ พงศบุตร, 2516) หลังสุดได้มีความพยายามเน้นเทคนิคด้านแผนที่ การใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) และ Remote Sensing มาใช้ในการศึกษามากขึ้น และที่น่าเป็นห่วงก็คือ หลายสถาบันการศึกษาหันมาเน้นการเรียนการสอนด้านเทคโนโลยี IT การใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์เพราะผู้สำเร็จการศึกษา สามารถหางานได้มากขึ้น การเน้นเทคโนโลยี IT และลดกระบวนการทางภูมิศาสตร์หรือไม่มีในหลักสูตร ความห่วงใยอยู่ที่ว่าสถาบันการศึกษานั้น ต้องการผลิตช่างเทคนิค มากกว่านักวิชาการภูมิศาสตร์ หากวันหนึ่งช่างหน้าถ้าหุ่นยนต์สามารถทำ GIS ได้แล้ว พวกท่านจะทำงานอะไร (มีเสียงแว่วมาว่า หากหุ่นยนต์ทำ GIS ได้พวกผม/ดิฉัน ก็จะเป็นผู้ควบคุมหุ่นยนต์เอง)

4) ความสำคัญของวิชาภูมิศาสตร์มีมาน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับประโยชน์ที่จะนำไปใช้ ดังนั้นจำเป็นที่จะต้องแสวงหาช่องทางที่นักภูมิศาสตร์อาชีพ แสดงฝีมือใน

การรับใช้สังคม วิชาการต่างๆ ที่สามารถทำงานในนามนักภูมิศาสตร์ เช่น งานการวางแผนเกี่ยวกับการใช้ที่ดินทั้งในชนบท และในชุมชนเมือง การวางแผนพัฒนาพื้นที่ รวมทั้งกิจกรรมต่างๆ ที่นักภูมิศาสตร์สามารถเข้าไปทำงานในหน่วยงานต่างๆ มากขึ้น (ไพฑูรย์ พงสะบุตร อ้างแล้ว)

สิ่งที่ยังขาดคือ งานวิจัยและพัฒนา (Research and Development หรือ R&D) ขาดการแสวงหาคำความรู้ใหม่ๆ ขาดการวิจัย การสร้างองค์ความรู้ทางภูมิศาสตร์ที่จะนำมาใช้ประโยชน์กับสังคม และที่สำคัญมากอีกประการหนึ่ง คือ วิชาภูมิศาสตร์ในประเทศไทย ขาดนักภูมิศาสตร์ที่เป็นผู้นำทางวิชาการ (Academic Leader) ที่สามารถชี้นำสังคมในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทางภูมิศาสตร์ มีนักวิชาการภูมิศาสตร์ตามหน่วยงานต่างๆ และในสถาบันการศึกษามากมาย แต่มีน้อยมากที่ทำงานให้กับสังคม นอกจากนี้ นักภูมิศาสตร์เองขาดจิตสำนึกที่จะสร้างงาน สร้างองค์ความรู้ไปขยายงาน รวมทั้งการพัฒนางานที่ทำอยู่ให้ดีขึ้น

5) ประการสุดท้าย สถาบันการศึกษาต่างๆ จะต้องร่วมมือผลิตนักภูมิศาสตร์อาชีพให้มากขึ้น (ผู้เรียนจะต้องรู้จุดยืนของตนเองว่าเรียนไปเพื่ออะไร) เน้นการเรียนในระดับสูงกว่าปริญญาตรี เพราะระดับปริญญาตรีเป็นการให้ความรู้พื้นฐานกว้างๆ ใช้ในชีวิตประจำวัน ส่วนการศึกษาภูมิศาสตร์ในระดับสูงสนับสนุนให้มีการวิจัย ศึกษา ค้นคว้า สร้างองค์ความรู้ใหม่ และฝึกฝนให้เป็นนักภูมิศาสตร์อาชีพที่แท้จริง

บรรณานุกรม

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. **ข้อคิดแนวใหม่เกี่ยวกับภูมิศาสตร์**. รายงานการสัมมนา
ภูมิศาสตร์แห่งชาติครั้งที่ 1 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ธันวาคม, 2518.

ประหยัด ปานดี. “การศึกษาวิชาภูมิศาสตร์ของมหาวิทยาลัยในเอเชีย: สถานภาพและ
ความต้องการปัจจุบัน”. วารสารมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 11(2), ธันวาคม,
2517.

ไพฑูรย์ พงศบุตร. “จุดยืนของภูมิศาสตร์”. วารสารอักษรศาสตร์ 1(6),
พฤศจิกายน, 2516.

Bunnet, R.B. **Physical Geography in Diagram**. London, Longman, 1976.

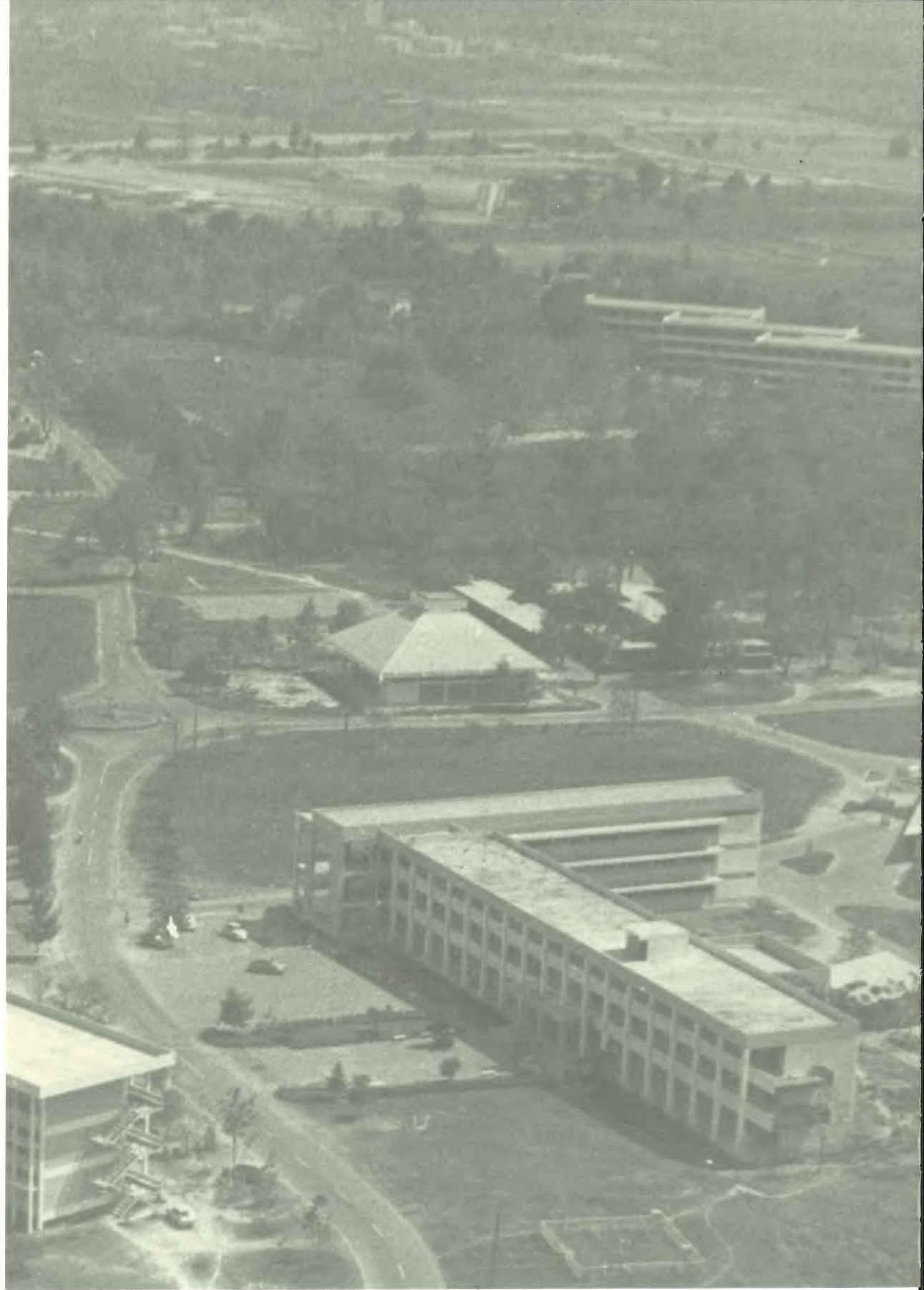
Gardner, J.S. **Physical Geography**. Harper & Row Publisher, Inc., 1977.

Muller, R.A. and Others. **Physical Geography Today, A Portrait of a Planet**.
California: CRM Books, 1974.

Phoon Phon Asanachinta. **Development of Geography in Thailand**. รายงานการ
สัมมนาภูมิศาสตร์แห่งชาติครั้งที่ 1 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ธันวาคม, 1975.

Prasert Witayarut. **Geography in Thailand**. รายงานการสัมมนาภูมิศาสตร์แห่งชาติ
ครั้งที่ 1 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ธันวาคม, 1975.

Strahler, A.N. **Physical Geography**. New York, John Wiley & Sons, Inc.,
1975.

พัฒนาการของภูมิศาสตร์และภูมิศาสตร์มนุษย์
ในประเทศไทย

มนัส สุวรรณ

วิวัฒนาการของภูมิศาสตร์และภูมิศาสตร์มนุษย์ในประเทศไทย¹

มนัส สุวรรณ

บทนำ

ภูมิศาสตร์-ศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องของทำเลที่ตั้ง เมื่อพิจารณาโดยรากศัพท์ “ภูมิศาสตร์” มีที่มาจากคำ 2 คำ คือ “ภูมิ” ซึ่งแปลว่าพื้นดินหรือพื้นโลก และคำว่า “ศาสตร์” ซึ่งหมายถึง ระบบวิชาความรู้ เมื่อรวมคำทั้งสองเข้าด้วยกันจึงน่าจะมีความหมายว่า วิชาความรู้ที่เกี่ยวกับแผ่นดินหรือพื้นโลก² ทั้งนี้สาระที่เป็นแก่นของวิชาเน้นไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่สำคัญของพื้นโลก 4 องค์ประกอบ คือ ภาคพื้นดิน (Lithosphere) ภาคพื้นน้ำ (Hydrosphere) ภาควรรยากาศ (Atmosphere) และภาคของสิ่งมีชีวิต (Biosphere)

ความสนใจในภูมิศาสตร์มีมานานตั้งแต่สมัยก่อนคริสตกาล ทั้งนี้เนื้อหาสาระที่ศึกษามีความแตกต่างกันไปตามยุคสมัย อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ในสมัยเริ่มแรกหรือที่เรียกว่ายุคคลาสสิก (Classical period) สาระของภูมิศาสตร์มุ่งเน้นไปที่การทำความเข้าใจกายภาพของโลกเป็นสำคัญ ทั้งนี้ยืนยันได้จากงานของธาลีส (Thales: 624-548 B.C.) ที่สนใจเรื่องการกำหนดขนาดและตำแหน่งของสิ่งต่างๆ บนพื้นโลก อแนกซิมานเดอร์ (Anaximander: 610-547 B.C.) ในฐานะบุคคลแรกที่จัดทำแผนที่โลกโดยใช้มาตราส่วน และเอราโทสเทนิส (Eratosthenes: 273-192 B.C.) ซึ่งเป็นบุคคลแรกเช่นกันในการใช้คำว่า “Geography” และในการวัดเส้นรอบวงของโลก (Martin & James, 1993)

สาระสำคัญของภูมิศาสตร์เริ่มมีความหลากหลายมากขึ้น เมื่ออย่างเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ (Modern period) ซึ่งนับตั้งแต่ปี ค.ศ.1770 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน สิ่งที่น่าสนใจเกิดเป็นพิเศษของการก้าวอย่างล้ำยุคใหม่ของภูมิศาสตร์ คือ การเป็นผู้นำทาง

ความคิดของนักภูมิศาสตร์ชาวเยอรมนี เริ่มต้นด้วย อิมมานูเอล ค้านต์ (Kant, I.: 1724-1804) ที่สนใจภูมิศาสตร์กายภาพและปรัชญาของภูมิศาสตร์ ตามด้วย อเล็กซานเดอร์ ฟอน ฮัมโบลด์ท์ (von Humboldt, A.: 1769-1859) และคาร์ล ริทเทอร์ (Ritter, C.: 1779-1859) ซึ่งสนใจในภูมิศาสตร์กายภาพและภูมิศาสตร์ ภูมิภาคตามลำดับ นอกเหนือจากนี้ยังมีนักภูมิศาสตร์ชาวเยอรมนีที่ให้ความสนใจ ภูมิศาสตร์มนุษย์ เช่น ทฤษฎีการเลือกทำเลที่ตั้งของ ฟอน ฐูเนน (von Thunen, J.H. : 1783-1850) ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานโดย โคห์ล (Kohl, J.G. : 1850-1875) และความแตกต่างเชิงพื้นที่โดย อัลเฟรด เฮทท์เนอร์ (Huttner, A.: 1859-1941) เป็นต้น (Haggett, 1972) อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลาตั้งแต่ปี 1850 เป็นต้นมา ภูมิศาสตร์ได้มีความเจริญก้าวหน้าอย่างมาก สารของภูมิศาสตร์ที่พัฒนามาจนถึง ปัจจุบันมิได้จำกัดตัวเองอยู่ในขอบข่ายของภูมิศาสตร์กายภาพและภูมิศาสตร์มนุษย์ เท่านั้น แต่ขยายครอบคลุมไปถึงภูมิศาสตร์สิ่งแวดล้อมและภูมิสารสนเทศ (Geo-informatics) ในทำนองเดียวกัน นักภูมิศาสตร์ที่อุทิศตนเพื่อการพัฒนาความรู้ ในสาขาก็มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในเยอรมนีเท่านั้น แต่ได้มีนักภูมิศาสตร์ที่มีชื่อเสียง เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งในฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา อังกฤษ รวมไปถึงรัสเซีย และ สวีเดน

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ปี ค.ศ.1950 ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของสมัยปฏิรูปเป็นต้นมา สารที่เป็นจุดเน้นของภูมิศาสตร์ได้พัฒนาไป อีกขั้นหนึ่ง นักภูมิศาสตร์ในยุคของการปฏิรูปนี้ยอมรับนิยามใหม่ของภูมิศาสตร์ว่า หมายถึง ศาสตร์เชิงพื้นที่ (Spatial science) ภายใต้นิยามใหม่นี้สารของภูมิศาสตร์ ถูกเน้นและให้ความสำคัญเป็นพิเศษเกี่ยวกับการวิเคราะห์และสังเคราะห์เหตุการณ์ หรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่บนพื้นโลก (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2549)

ประเด็นของความเป็นศาสตร์เชิงพื้นที่ที่บทความนี้ต้องการใช้เป็นฐานความรู้ สำหรับการวิเคราะห์และอธิบายคือทำเล (Situation) และที่ตั้ง (Site) ในความเข้าใจ ของคนทั่วไป ส่วนใหญ่มักคิดว่า 2 ประเด็นนี้คือสิ่งเดียวกัน และ/หรือมีความหมาย เหมือนกัน ดังจะเห็นได้จากการพูดหรือการเขียนในรูปของ “ทำเลที่ตั้ง” แท้จริงแล้ว “ทำเล” และ “ที่ตั้ง” มีความคล้ายกันในประเด็นเชิงพื้นที่แต่ไม่เหมือนกันในเชิง

รายละเอียดของพื้นที่ ที่ตั้งอาจเป็นเพียงจุด (Point) หรือพื้นที่ (Area) ทางกายภาพ ที่สิ่งของและเหตุการณ์ปรากฏ เช่น ที่ราบชายฝั่ง ในหุบเขา บนยอดดอย หรือบนเกาะ กลางแม่น้ำ เป็นต้น การใช้คำว่า “ตำแหน่งที่ตั้ง” อาจทำให้เข้าใจในธรรมชาติของ “ที่ตั้ง” ชัดเจนขึ้น กรณีของ “ทำเล” หรือความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542 คือ “ถิ่นที่ตั้ง” มิได้เน้นที่ตำแหน่ง แต่เน้นสภาพแวดล้อมโดยรอบ (ไม่จำกัดระยะว่าใกล้หรือไกล) ของที่ตั้งนั้น เช่น เส้นทางคมนาคม พื้นที่ให้บริการ/รับบริการ และการแข่งขันในทางธุรกิจหรือการพัฒนา กับธุรกิจอื่นหรือพื้นที่อื่น เป็นต้น (de Blij, 1995 & de Blij&Muller, 1994)

แนวคิดทางภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับ “ทำเล” และ “ที่ตั้ง”

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสตร์เชิงพื้นที่ที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ มีสิ่งที่น่าสนใจศึกษาและน่าวิเคราะห์เพื่อหาคำตอบอยู่ 2 ประเด็น คือ (1) ระหว่าง “ทำเล” และ “ที่ตั้ง” ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจเลือกพื้นที่ที่จะเลือกทำเลก่อน แล้วจึงกำหนดที่ตั้ง หรือเลือกที่ตั้งก่อน แล้วจึงพิจารณาทำเลในภายหลัง? และ (2) สาระทางภูมิศาสตร์ถูกนำไปเป็นเหตุปัจจัยในการเลือกทำเลและที่ตั้งด้วยหรือไม่และอย่างไร?

การทำความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมบนพื้นโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พฤติกรรมเชิงสถานที่ (Spatial behavior) ของมนุษย์ไม่สามารถทำได้ดีด้วยการใช้การสังเกตและอธิบายจากสิ่งที่ได้พบเห็นด้วยวิธีการพรรณนาหรือการวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีและแบบจำลองเชิงปริมาณเท่านั้น กิจกรรมและการแสดงออกของมนุษย์ในแต่ละสถานที่บนพื้นโลกล้วนมีความเกี่ยวพันกันอย่างลึกซึ้งและแยกย่อยกับสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพและชีวภาพที่ไม่อาจตีความเอาจากพฤติกรรมที่แสดง และสามารถสังเกตได้ (Over behavior) โดยลำพัง พฤติกรรมเชิงสถานที่ของแต่ละคนย่อมแตกต่างกันไปตามความแตกต่างในการรับรู้หรือการมองสถานที่นั้นๆ ยิ่งไปกว่านี้ การที่แต่ละคนประกอบกิจกรรมแตกต่างกันไปยังเป็นเพราะอิทธิพลของปัจจัยอีก 2 กลุ่ม กล่าวคือ กลุ่มแรกเป็นปัจจัยภายในซึ่งเป็นปัจจัยทางจิตวิทยาเป็นส่วนใหญ่ เช่น การเรียนรู้ ประสบการณ์ ความสามารถทางสติปัญญา

ทัศนคติ และบุคลิกภาพ เป็นต้น และอีกกลุ่มหนึ่งเป็นปัจจัยภายนอก เป็นต้นว่า ระดับการศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจ สถานภาพ ตำแหน่งหน้าที่ในสังคม และเวลา

กล่าวโดยสรุป ในบางส่วนของทฤษฎีการวิเคราะห์เชิงพฤติกรรมศาสตร์กับการศึกษาภูมิศาสตร์คือการศึกษาศาสตร์ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภูมิศาสตร์มนุษย์มิใช่เป็นเพียงการเสาะแสวงหาข้อเท็จจริงหรือตัวเลขที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสถานที่ แต่เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจในกิจกรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกในแต่ละสถานที่ว่ามีอะไรบ้าง และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ด้วยเหตุนี้สำหรับผู้สนใจจะศึกษาภูมิศาสตร์มนุษย์อย่างจริงจัง การทำความเข้าใจกับเทคนิคและวิธีการจึงยังไม่เป็นการเพียงพอ หากแต่ต้องทำความเข้าใจในสาระสำคัญและแนวคิดของสาขาวิชาให้ได้เป็นอย่างดีด้วย (Lowe and Pederson, 1983)

แนวคิดเชิงสิ่งแวดล้อมนิยม (Environmentalism) และแนวคิดเชิงกำหนดนิยม (Determinism)

ความสนใจของนักวิชาการในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมมีมานานแล้วตั้งแต่อดีต หลักฐานที่ยืนยันวิวัฒนาการของความสนใจในเรื่องดังกล่าวคือ ข้อเขียนของฮิปโปเครติส (Hippocrates) เมื่อราว 500 ปีก่อนคริสต์ศักราช เรื่อง On Air, Water, and Places ในข้อเขียนดังกล่าว ฮิปโปเครติสได้เสนออย่างแข็งขันว่า โรคภัยต่าง ๆ ที่เกิดแก่มนุษย์มีความเกี่ยวพันอย่างมากกับลักษณะอากาศของแต่ละสถานที่ ประเด็นสำคัญในข้อเขียนของฮิปโปเครติส ที่ว่าสิ่งแวดล้อมมีผลกระทบต่อมนุษย์ได้มีการศึกษาสืบทอดกันมาหลายยุคหลายสมัย ในยุโรปสมัยกลาง ปราชญ์ชาวกรีกก็มีความคิดว่าลักษณะอากาศมีผลต่อวัฒนธรรมของมนุษย์ สืบมาจนถึงช่วงระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสหลายท่าน เช่น โบแดง (Bodin : 1530-1596) เดอ โบส (de Bos) และมองเตสกีเย (Montesquieu) ก็ได้ทำการสำรวจหาความสัมพันธ์ระหว่างอากาศกับประวัติศาสตร์ของมนุษย์ (Gold, 1980) ความสนใจในเรื่องดังกล่าวนี้ได้เพิ่มขึ้นอย่างมากในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงขนาดมีการรวบรวม

แนวความคิดของปราชญ์ทั้งหลายให้เป็นกิจลักษณะและเกิดเป็นกลุ่มความคิด (School of thought) ที่มีชื่อว่า กลุ่มแนวคิดเชิงสิ่งแวดล้อมนิยม

พิจารณาโดยความหมาย แนวคิดเชิงสิ่งแวดล้อมนิยมไม่อาจกำหนดคำจำกัดความให้สั้นและมีความหมายชัดเจนได้ แต่อาจอธิบายได้ว่า หมายถึงแนวคิดที่มุ่งเน้นความสำคัญอันดับแรกไปที่ผลกระทบของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่มีต่อมนุษย์ ผู้ที่มีความสนใจในแนวคิดนี้เชื่อว่าลักษณะทางกายภาพที่อยู่รอบตัวของมนุษย์เป็นเหตุปัจจัยที่กำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์เอง พฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมาคือ การปรับตัวเบื้องต้นให้เข้ากับสภาพทางธรรมชาติหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นการตอบสนองของมนุษย์ต่อสิ่งกระตุ้นอันเกิดจากลักษณะของอากาศ ดิน ภูมิประเทศ พืชพรรณ และอื่น ๆ นอกเหนือไปจากนี้ ผู้ที่นิยมในแนวคิดดังกล่าวยังเสนอว่าลักษณะต่าง ๆ ของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพนั้นเปรียบเสมือนพลังอำนาจ (Forces) ที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ พลังอำนาจนี้ทำหน้าที่เหมือนตัวแปรหลักที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัวแปรตาม ซึ่งหมายถึงพฤติกรรมของมนุษย์

เริ่มต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ประเด็นที่เป็นสาระของแนวคิดเชิงสิ่งแวดล้อมนิยมได้เปลี่ยนไปบ้าง อันเป็นผลมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปส่วนหนึ่ง และจากความก้าวหน้าในบรรยากาศทางวิชาการส่วนหนึ่ง ความคิดเชิงวิทยาศาสตร์ของชาร์ล ดาร์วิน (Charles Darwin) ที่ว่าสิ่งที่มีชีวิตทุกชนิดต้องมีการ ดิ้นรนเพื่อการอยู่รอด (Struggle for survival) และวิวัฒนาการการศึกษาทางด้านสังคมศาสตร์ที่หันมาสนใจพฤติกรรมของมนุษย์ โดยการศึกษาค้นคว้าในเรื่องของต้นกำเนิด พัฒนาการ รวมตลอดจนการดำรงอยู่และการสาบสูญของมนุษย์เองล้วนเป็นปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดความไม่แน่ใจในแนวคิดเดิมที่ว่า สิ่งแวดล้อมทุกอย่างมีอิทธิพลเหนือมนุษย์จริงหรือไม่? ความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏชัดเจนคือ ในช่วงปี ค.ศ. 1915-1920 (ความจริงเริ่มมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 แล้ว) ได้กำเนิดแนวคิดใหม่เกี่ยวกับเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม แทนที่จะมุ่งเน้นประเด็นไปที่อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่มีเหนือมนุษย์ แนวความคิดใหม่ที่จะทำความเข้าใจความสัมพันธ์ดังกล่าวด้วยเหตุผลมากกว่า กล่าวคือ พยายามศึกษาย้อนกลับไปในอดีตว่ากิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ที่แสดงออกมานั้นน่าจะมีสาเหตุอื่นประกอบด้วยนอกเหนือไปจาก

อิทธิพลของธรรมชาติเพียงอย่างเดียว การเรียนรู้ธรรมชาติด้วยการลองผิดลองถูก (Trial and error) และความพยายามของมนุษย์ในการที่จะปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม เป็นตัวอย่างของแนวคิดซึ่งแตกออกมาจากแนวความคิดเชิงสิ่งแวดล้อมนิยมและมีชื่อเรียกใหม่ว่า แนวคิดกำหนดนิยม (Determinism) หรือที่ จักรชัย พงศ์ประยูร (2549) เรียกว่า แนวคิดนิยัตินิยม

นักภูมิศาสตร์ที่มีชื่อเสียงหลายคนที่อยู่ในกลุ่มแนวคิดเชิงกำหนดนิยม ผู้ที่นำเอาแนวคิดนี้สู่การศึกษาภูมิศาสตร์ คือ ไฟรตริค รัทเซล (Friedrich Ratzel: 1844-1904) ซึ่งเป็นนักภูมิศาสตร์ชาวเยอรมัน ต่อมาแนวคิดได้แพร่กระจายสู่สหรัฐอเมริกา โดยนักภูมิศาสตร์ชื่อ เอลเลน เซอร์ซิล เซมเปิล (Ellen Churchill Semple: 1863-1932) ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของรัทเซล นักภูมิศาสตร์อเมริกันที่ร่วมในกลุ่มแนวคิดนี้ด้วยคือ เอลสเวิร์ธ ฮันติงตัน (Ellsworth Huntington: 1876-1947) และกริฟฟิธ เทเลอร์ (Griffith Taylor: 1880-1963) (Gold, 1980)

แนวคิดเชิงความเป็นไปได้ (Possibilism) และแนวคิดเชิงความน่าจะเป็น (Probabilism)

แนวคิดกำหนดนิยมได้พัฒนามาโดยตลอดจนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 อย่างไรก็ดีตาม ช่วงเวลาที่แนวคิดนี้ได้รับความนิยมสูงสุด ราวปี ค.ศ. 1925 จากนั้นก็เริ่มมีการวิพากษ์วิจารณ์ถึงจุดอ่อนของแนวคิดเชิงกำหนดนิยมมากขึ้น ผู้ที่เริ่มมีความคิดเห็นในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมแตกต่างออกไปคือ กลุ่มนิยมแนวคิดความเป็นไปได้ ซึ่งนำโดยนักภูมิศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ชื่อ พอล วิดาล เดอ ลา บลาซ (Paul Vidal de la Blache : 1845-1918) ตามด้วยศิษย์คนสำคัญคือ ฌ็อง บรุน (Jean Brunhes : 1869-1930) กลุ่มผู้นิยมแนวคิดเชิงความเป็นไปได้ได้พัฒนาแนวคิดของตนเองขึ้นมา โดยอาศัยความไม่สมบูรณ์ในการอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ (เช่นการใช้เหตุผลง่ายเกินไป และการใช้ข้อมูลจำกัดและเลือกเฉพาะ เป็นต้น) และการให้ความสำคัญแก่อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมมากขึ้นของกลุ่มกำหนดนิยมเป็นพื้นฐานที่สำคัญ ประเด็นหลักที่กลุ่มแนวคิดเชิงความเป็นไปได้นี้มุ่งเน้นคือ ความเชื่อที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีความคิดและมีการเคลื่อนไหวอยู่

ตลอดเวลา จึงไม่น่าจะมีเหตุจำเป็นใด ๆ มากำหนดการแสดงออกของมนุษย์ ทุกสถานที่เต็มไปด้วยสิ่งที่มีความเป็นไปได้ทั้งสิ้น ขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์จะสามารถจัดการได้อย่างไรเท่านั้น ทั้งนี้ได้หมายความว่า มนุษย์สามารถจัดการกับธรรมชาติได้ทั้งหมด และก็มีได้หมายความว่าสภาพสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมจะไม่มีอิทธิพลต่อความเป็นไปได้ดังกล่าวเลย

ความขัดแย้งในแนวคิดของกลุ่มกำหนดนิยม และกลุ่มที่เชื่อในความเป็นไปได้ในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมได้มีสืบเนื่องมาจนสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อเกิดกลุ่มผู้สนใจในแนวคิดใหม่ขึ้นอีกกลุ่มหนึ่ง กลุ่มใหม่นี้คือกลุ่มแนวคิดเชิงความน่าจะเป็น (Probabilism) ประเด็นสนใจของแนวคิดเชิงความน่าจะเป็น คือการผสมผสานแนวคิดกำหนดนิยมกับแนวคิดเชิงความเป็นไปได้เข้าด้วยกัน แนวคิดล่าสุดนี้มีความเห็นว่าสภาพการณ์ทางสิ่งแวดล้อมทั้งหลายมีบางอย่างที่น่าจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ แต่บางอย่างก็ไม่น่าจะเป็น อีกทั้งแนวคิดที่กล่าวก่อนหน้าทั้งสองก็ได้ขัดแย้งกันอย่างสิ้นเชิง แท้จริงแล้วความแตกต่างอยู่ที่การอธิบายให้เหตุผลแก่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักอะไรมากกว่ากัน

กำเนิดภูมิศาสตร์มนุษย์

ถ้าคิดอย่างง่าย ๆ ว่า ภูมิศาสตร์มนุษย์ (Human Geography) หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับองค์ประกอบที่สำคัญบนพื้นโลก อันได้แก่ ดิน น้ำ อากาศ และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายแล้ว ภูมิศาสตร์มนุษย์ได้ถือกำเนิดพร้อมกับกำเนิดของมนุษย์ คือ เมื่อราว 2 ล้านปีที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม หากจะยึดเอาสาระของความเป็นศาสตร์ ซึ่งหมายถึงมีกระบวนการและ/หรือ วิธีการศึกษาอย่างเป็นระบบตามหลักวิชาการ ภูมิศาสตร์มนุษย์ถือกำเนิดในต้นยุคสมัยใหม่คือนับตั้งแต่ ค.ศ.1770 เป็นต้นมา ถึงกระนั้นก็ตาม ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าภูมิศาสตร์มนุษย์ในระยะแรกยังมีขอบเขตเนื้อหาค่อนข้างจำกัดเมื่อเทียบกับยุคปัจจุบัน กล่าวคือในระยะเริ่มแรกนั้นภูมิศาสตร์มนุษย์ได้ให้ความสำคัญกับภูมิศาสตร์ประชากร (Population Geography) ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน (Settlement Geography) และทฤษฎีเกี่ยวกับทำเลที่ตั้ง (Locational

Theory) ความหลากหลายในสาระทางภูมิศาสตร์เริ่มมีมากขึ้นในราวปี ค.ศ.1870-1890 เมื่อนักภูมิศาสตร์ทั้งในยุโรป (เยอรมนี ฝรั่งเศส อังกฤษ และสวีเดน) และในสหรัฐอเมริกาได้ให้ความสนใจกับภูมิศาสตร์เมือง (Urban Geography) ภูมิศาสตร์การเมือง (Political Geography) และภูมิศาสตร์เชิงประวัติ (Historical Geography)

มีประเด็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือ ขอบเขตของภูมิศาสตร์มนุษย์มีความกว้างแคบเพียงไรเมื่อพิจารณาโดยเนื้อหาสาระ ยังมีความเข้าใจที่แตกต่างกันไปในหมู่นักวิชาการโดยทั่วไป และในหมู่นักภูมิศาสตร์เป็นการเฉพาะ สำหรับนักวิชาการโดยทั่วไปมีความเข้าใจว่าภูมิศาสตร์มนุษย์คือกลุ่มของการศึกษาในสาระของพื้นที่โลกที่ไม่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบทางกายภาพ ความเข้าใจนี้มีความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง โดยธรรมชาติของความเป็น “ภูมิศาสตร์” การศึกษาภูมิศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นแขนงใดก็ตาม (เช่น ภูมิศาสตร์กายภาพ ภูมิศาสตร์ภูมิภาค ภูมิสารสนเทศ หรืออื่นๆ) องค์ประกอบทางกายภาพโดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรยากาศ (Atmosphere) ภาคน้ำดิน (Lithosphere) และอุทกภาค (Hydrosphere) เป็นสิ่งที่ต้องเรียนและรู้เป็นพื้นฐาน มิเช่นนั้นการศึกษาภูมิศาสตร์แขนงอื่นไม่อาจทำความเข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง ในกรณีของนักภูมิศาสตร์ ภูมิศาสตร์มนุษย์ถูกพิจารณาว่าเป็นแขนงของภูมิศาสตร์ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับองค์ประกอบทั้งหมดของพื้นโลกทั้งที่เป็นองค์ประกอบทางกายภาพ (ดิน น้ำ และอากาศ) และองค์ประกอบทางชีวภาพ (พืช สัตว์ รวมทั้งมนุษย์ด้วยกันเอง)

สำหรับข้อเขียนนี้ ผู้เขียนขอเสนอแนวคิดเพื่อให้เป็นประเด็นสำหรับการวิพากษ์โดยหวังจะให้เป็นความแตกฉานในทางวิชาการของภูมิศาสตร์ว่า “ภูมิศาสตร์มนุษย์” ไม่ว่าจะเป็นความเข้าใจของนักวิชาการกลุ่มใดก็ตาม และไม่ว่าจะมีความหมายเหมือนหรือต่างกันอย่างไรก็ตามในหมู่นักภูมิศาสตร์ แท้จริงแล้วคือ “ภูมิศาสตร์พฤติกรรม” (Behavioral Geography) นั่นเอง ที่กล่าวเช่นนี้ มิใช่เป็นการกล่าวโดยไร้เหตุผลหรือปราศจากคำอธิบาย ที่กล่าวว่า “ภูมิศาสตร์มนุษย์” แท้จริงคือ “ภูมิศาสตร์พฤติกรรม” ก็เพราะเหตุผลที่ว่า กิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ที่ได้กระทำไปแล้ว หรือกำลังกระทำ และ/หรือจะทำต่อไปเพื่อความอยู่รอดบนพื้นโลกล้วนเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาเพื่อตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมที่เป็นตัวเจ้าหรือตัวกระตุ้น

โดยมีมิติของเวลาและสถานที่ (Time & Space) ซึ่งเป็นแก่นของภูมิศาสตร์เป็นองค์ประกอบสำคัญ คงไม่ใช่วิสัยของมนุษย์ที่จะตอบสนองต่อสิ่งเร้าโดยปราศจากการไตร่ตรองอย่างรอบคอบ หรือที่เรียกว่าการตอบสนองโดยสัญชาตญาณ (Instinctive response) ถ้ามนุษย์มีพฤติกรรมเช่นนั้นจริง มนุษย์จะไม่ต่างอะไรจากสัตว์ ตามแนวคิดของเกสตาลท์ (Gestalt theory) โชคดีที่มนุษย์ซึ่งจริงแล้วก็ป็นสัตว์ แต่มีความเป็นสัตว์ที่พิเศษไปกว่าสัตว์อื่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีสมองที่มีน้ำหนักมากกว่าสมองของสัตว์อื่นใดทั้งหมด (เมื่อเทียบกับน้ำหนักตัว) นี่เองที่ทำให้มนุษย์มีการเรียนรู้ มีประสบการณ์ และมีความสามารถในการนำเหตุการณ์ในอดีตมาเป็นบทเรียน และการคาดเดาเหตุการณ์ในอนาคต เป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจแสดงพฤติกรรม

ในแขนงภูมิศาสตร์ประชากรจะกล่าวว่าการย้ายถิ่นไม่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรม การตัดสินใจตามมิติของเวลาและสถานที่คงไม่ใช่ ทำนองเดียวกับการเลือกทำเลเพื่อตั้งถิ่นฐานใน ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน (Settlement Geography) จะอ้างว่าไม่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมตามมิติของเวลาและสถานที่คงไม่ใช่เช่นกัน ในทุกแขนงของภูมิศาสตร์ไม่ว่าจะเป็น ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว ภูมิศาสตร์การขนส่ง ภูมิศาสตร์เกษตร ภูมิศาสตร์เมือง ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ และอื่นๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจเชิงพื้นที่ซึ่งเป็นสาระสำคัญของภูมิศาสตร์เชิงพฤติกรรมทั้งสิ้น ผู้เขียนไม่เชื่อว่าใครก็ตามที่จะเลือกซื้อสินค้าโดยปราศจากการไตร่ตรองในตัวสินค้า ราคา การเดินทาง และร้านค้า ทำนองคล้ายกันก็ยิ่งเชื่อต่อไปอีกว่าการเลือกที่อยู่อาศัยของทุกคนไม่มีใครที่กระทำไปโดยไม่คำนึงถึงสภาพภูมิศาสตร์ ทำเล และที่ตั้งของสถานที่ที่จะอยู่อาศัยเลย เหล่านี้คือตัวอย่างเพียงส่วนหนึ่งที่กล่าวอ้างเพื่อสนับสนุนแนวคิดที่ว่า “ภูมิศาสตร์มนุษย์” นั้นแท้จริงคือ “ภูมิศาสตร์พฤติกรรม”

ภูมิศาสตร์มนุษย์ในประเทศไทย

ไม่มีการบันทึกหรือทำรายงานเอาไว้ให้เป็นที่อ้างอิงว่า ภูมิศาสตร์มนุษย์ มีการเรียนการสอนกันอย่างจริงจังเมื่อไร อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์จากหลักสูตรการเรียนการสอนภูมิศาสตร์ในสถาบันการศึกษา รวมทั้งจาก

ประสบการณ์ของผู้เขียนเอง ทำให้เชื่อได้ว่า ภูมิศาสตร์มนุษย์คงเริ่มมีการเรียนการสอนอย่างเป็นกิจลักษณะย้อนหลังไปไม่เกินช่วงเวลา 50 ปี ช่วงเวลาดังกล่าวการเรียนการสอนภูมิศาสตร์ในระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษาตอนต้นกำหนดให้เรียนภูมิศาสตร์กับประวัติศาสตร์ควบคู่กันไป เนื้อหาภูมิศาสตร์ในระดับดังกล่าวเป็นเรื่องของระบบสุริยะ (Solar system) โดยมีสาระของภูมิศาสตร์กายภาพผนวกไว้ด้วย ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายสาระของภูมิศาสตร์ที่กำหนดให้เรียนจะมี 2 ภาค คือ ภูมิศาสตร์กายภาพและภูมิศาสตร์ภูมิภาค (หนังสือประกอบการเรียนการสอนที่นักเรียนสมัยนั้นจำกันได้ดีคือ หนังสือที่เขียนโดย ศาสตราจารย์ ไพฑูรย์ พงศบุตร) ในระดับอุดมศึกษา หรือ ระดับมหาวิทยาลัย การศึกษาวิชาภูมิศาสตร์ส่วนมากเน้นสาระเนื้อหาเพื่อให้ผู้เรียนนำไปใช้เป็นพื้นฐานสำหรับการสอน เนื่องจากผู้เรียนภูมิศาสตร์เมื่อราว 40-50 ปีที่ผ่านมาทำอะไรไม่ได้นอกจากเป็นครู/อาจารย์สอนหนังสือ

สองสถาบันหลักที่เปิดสอนวิชาภูมิศาสตร์เป็นชั้นเป็นอันมากที่สุดคือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และวิทยาลัยวิชาการศึกษา (ขณะนั้น) สาระเนื้อหาที่สอนส่วนใหญ่ก็ยังคงเน้นภูมิศาสตร์กายภาพและภูมิศาสตร์ภูมิภาคคล้ายระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ประมาจารย์ทางภูมิศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าว คือ ศาสตราจารย์สวาท เสนาณรงค์ ศาสตราจารย์ พ.อ. (พิเศษ) พูนพล อาสนจินดา และรองศาสตราจารย์ ดร. ชำนาญ ปทุมสินธุ์ ท่านเหล่านี้มีความเชี่ยวชาญพิเศษทางภูมิศาสตร์กายภาพและแผนที่

ราว 35 ปีที่ผ่านมาเริ่มมีผู้ที่ได้รับทุนไปศึกษาวิชาภูมิศาสตร์ ณ ต่างประเทศกันมากขึ้น แนนอนส่วนหนึ่งของผู้ที่ได้รับทุนไปศึกษาได้เน้นหนักไปทางกายภาพหรือไม่ก็เป็นทางภูมิสารสนเทศ อย่างไรก็ตามมีบุคคลจำนวนหนึ่งที่ไปศึกษาภูมิศาสตร์มนุษย์ บุคลากรในกลุ่มนี้เมื่อกลับมาสอนในระดับอุดมศึกษาได้สร้างความหลากหลายให้เกิดขึ้นในเชิงภูมิศาสตร์ กล่าวคือสาระของภูมิศาสตร์มิได้เน้นอยู่ที่ภูมิศาสตร์กายภาพและภูมิศาสตร์ภูมิภาคเหมือนดังแต่ก่อน แต่มีแขนงของภูมิศาสตร์มนุษย์ (ภูมิศาสตร์พฤติกรรมในความคิดของผู้เขียน) และภูมิศาสตร์เชิงเทคนิคเพิ่มเติมขึ้นมา ในบรรดาผู้อาวุโสทางภูมิศาสตร์ที่เริ่มบุกเบิกภูมิศาสตร์มนุษย์

เป็นอาทิคือ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ วิทยาธร ซึ่งถึงแม้ท่านจะมีพื้นฐานสำคัญทางภูมิศาสตร์กายภาพแต่ก็ให้ความสำคัญกับภูมิศาสตร์ชนบท (Rural Geography) ศาสตราจารย์ ดร. มนุ วัลยะเพ็ชร เป็นผู้บุกเบิกภูมิศาสตร์การเมือง (Political Geography) โดยเปิดให้มีการเรียนการสอนในภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นักภูมิศาสตร์อาวุโสในรุ่นเดียวกับทั้ง 2 ท่านดังกล่าวแล้ว คือ ศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรชัย พงษ์ประยูร ซึ่งมีความเชี่ยวชาญด้านภูมิศาสตร์เศรษฐกิจเป็นพิเศษ นอกเหนือจากเขียนตำราหลายเล่มที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางภูมิศาสตร์ และศาสตราจารย์ ดร. วันเพ็ญ สุรฤกษ์ ซึ่งจบปริญญาเอกจากสาธารณรัฐเยอรมนี และมีความสนใจภูมิศาสตร์การเกษตร (Agricultural Geography) ท่านได้ทำวิจัยหลายชิ้นให้กับหน่วยงานของรัฐในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบการชลประทาน

นอกเหนือจากนักภูมิศาสตร์อาวุโสดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ยังมีนักภูมิศาสตร์ร่วมสมัยเดียวกันอีกหลายท่านที่ผู้เขียนคุ้นเคยและให้ความเคารพนับถือเป็นพิเศษ คือ รองศาสตราจารย์ ดร.จำเนียร สงวนพวก แห่งมหาวิทยาลัยบูรพา ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรอบรู้หลายแขนงของภูมิศาสตร์ทั้งภูมิศาสตร์กายภาพ ภูมิศาสตร์เมือง และภูมิศาสตร์อุตสาหกรรม รองศาสตราจารย์ ประหยัด ปานดี ซึ่งเชี่ยวชาญด้านภูมิศาสตร์ชนบท รองศาสตราจารย์ทวี ทองสว่าง ซึ่งเชี่ยวชาญในแขนงภูมิศาสตร์ภูมิภาค ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อัญชลี สิงหนะตร-ฤณาท ผู้บุกเบิกภูมิศาสตร์ประชากร (Population Geography) โดยจัดให้มีการเรียนการสอนที่ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รองศาสตราจารย์วรรณศิริ เดชะคุปต์ อดีตนายกสมาคมภูมิศาสตร์แห่งประเทศไทย แห่งมหาวิทยาลัยรามคำแหง ซึ่งมีความเชี่ยวชาญด้านภูมิศาสตร์วัฒนธรรม (Cultural Geography) และศาสตราจารย์ ดร. สุพรรณิ ชโลธร ซึ่งเชี่ยวชาญด้านภูมิศาสตร์เชิงเทคนิค

นักภูมิศาสตร์ในรุ่นถัดมา (ซึ่งผู้เขียนถือว่าเป็นรุ่นกลาง และผู้เขียนเองก็จัดสรรตัวเองให้อยู่ในยุคนี้ด้วย) ส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับปริญญาเอกจากต่างประเทศ นักภูมิศาสตร์ในรุ่นนี้ได้นำเอาความหลากหลายทางภูมิศาสตร์มนุษย์และภูมิศาสตร์เทคนิคเข้ามาเผยแพร่ในระบบการศึกษาระดับอุดมศึกษาของประเทศไทยเรามากขึ้น ที่สามารถยกรายชื่อและความเชี่ยวชาญได้เป็นตัวอย่างคือ

รองศาสตราจารย์ ดร. เสน่ห์ ญาณสาร ผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิศาสตร์เศรษฐกิจแห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รองศาสตราจารย์ ดร. วิชัย ศรีคำ ซึ่งสนใจเป็นพิเศษด้านภูมิศาสตร์อุตสาหกรรม แห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร รองศาสตราจารย์ ผ่องศรี จันทัง แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเชี่ยวชาญทางด้านภูมิศาสตร์เทคนิค ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชูศักดิ์ วิทยาภักดิ์ และอาจารย์ ดร. สันฐิตา กาญจนพันธุ์ แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งเชี่ยวชาญพิเศษด้านภูมิศาสตร์สิ่งแวดล้อมและภูมิศาสตร์การเกษตร ตามลำดับ สำหรับตัวผู้เขียนเองก็จัดว่าตัวเองเป็นนักภูมิศาสตร์มนุษย์ด้วยเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพราะขณะที่เรียนระดับปริญญาโท ณ ต่างประเทศ ได้สนใจศึกษาภูมิศาสตร์ประชากรเป็นพิเศษ เมื่อเรียนต่อในระดับปริญญาเอกได้ขยับตัวไปทางนิเวศวิทยาของมนุษย์ (Human Ecology) โดยเน้นการจัดการมนุษย์และสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว (Tourism Geography) ในยุคเดียวกันนี้ความจริงยังมีนักภูมิศาสตร์อีกหลายท่าน แต่คงเอ่ยนามไม่ได้ทั้งหมด เอาเป็นว่าขอกล่าวอ้างอิง 4 ท่าน ณ ที่นี้ ดังนี้ คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กวี วรกวิน และผู้ช่วยศาสตราจารย์ น้อม งามนิสัย แห่งมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ซึ่งเชี่ยวชาญด้านภูมิศาสตร์ชนบท (Rural Geography) และการสำรวจเชิงภูมิศาสตร์ (Geographic Surveys) รองศาสตราจารย์ ดร. เศกสรรค์ ยงวนิช และรองศาสตราจารย์ ประสิทธิ์ คุณรัฐ แห่งมหาวิทยาลัยขอนแก่นซึ่งสนใจภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว และภูมิศาสตร์ชนบทเป็นกรณีพิเศษ

ในยุคที่ 3 (3rd G) มีนักภูมิศาสตร์รุ่นใหม่จำนวนหนึ่งที่จะเป็นกำลังสำคัญในการสืบทอดและสืบสาน “ภูมิศาสตร์” ให้คงอยู่ต่อไป นักภูมิศาสตร์รุ่นที่ 3 นี้ส่วนหนึ่งจบการศึกษาในประเทศและอีกส่วนหนึ่งจบการศึกษาจากต่างประเทศ ผู้นำของรุ่นตามอาวุโส (ขอยกเป็นอาทิ เนื่องจากไม่สามารถกล่าวชื่อนามได้ทั้งหมด) ได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร. ครองชัย หัตถา ซึ่งผันตัวเองจากภูมิศาสตร์กายภาพเป็นภูมิประวัติศาสตร์ รองศาสตราจารย์ พวงเพชร ธนสิน สนใจด้านภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บงกชรัตน์ เตชะไตรศักดิ์ สนใจภูมิศาสตร์ประชากรและภูมิศาสตร์การแพทย์ (Medical Geography) คล้าย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ลิ่ว ผาดไธสง-ชัยพานิช ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อัจฉรา วัฒนภิญโญ สนใจ

ภูมิศาสตร์เมือง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประเทือง จินตสกุล สนใจภูมิศาสตร์ชีวภาพ
เน้นเรื่องไม้กลายเป็นหิน

ความจริงแล้ว นอกเหนือจากภูมิศาสตร์มนุษย์ เทคนิคทางภูมิศาสตร์ โดยเฉพาะที่รู้จักกันดีในนามของ Geo-informatics เช่นระบบภูมิสารสนเทศ (GIS) รวมตลอดถึงภาพถ่ายทางอากาศ และการสำรวจทางธรณี ก็มีนักภูมิศาสตร์ทั้งรุ่นเก่าและรุ่นใหม่จำนวนมากให้ความสนใจ ถึงขั้นยอมรับตัวเองว่าเป็นนักภูมิศาสตร์ สามารถเอ่ยนาม (บางส่วน) ได้ดังนี้ ดร. สุวิทย์ วิบุลย์เศรษฐ์ รองศาสตราจารย์ ดร. แก้ว นวลฉวี รองศาสตราจารย์ ดร. อภิสิทธิ์ เอี่ยมหน่อ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พงษ์อินทร์ รักช่ออริยะธรรม รองศาสตราจารย์ อัสมา ก.บัวเกษตร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมพร สง่างค์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศุภินี ดนตรี และอาจารย์ชยกฤต ม้าลำพอง

บทสรุป

ภูมิศาสตร์เป็นวิชาความรู้ที่มีวิวัฒนาการมายาวนาน สิ่งที่พึงสังเกตได้เมื่อพิจารณาตามสาระเนื้อหา คือวิวัฒนาการของภูมิศาสตร์จะเริ่มต้นจากปรัชญาแนวคิดที่เกี่ยวกับโลกเป็นอันดับแรก จากนั้นจึงมุ่งความสำคัญไปที่ภูมิศาสตร์กายภาพ ภูมิศาสตร์มนุษย์ และเทคนิคทางภูมิศาสตร์ ซึ่งได้รับความสนใจและความสำคัญในวงวิชาการถัดมาตามลำดับ กล่าวได้ว่าสาระของภูมิศาสตร์มีวิวัฒนาการแบบร่วมสมัย กล่าวคือ ปรับเนื้อหาสาระของศาสตร์ได้อย่างเหมาะสมตามการเปลี่ยนแปลงของเวลา และสภาพการณ์ต่างๆ ที่แปรเปลี่ยนไปบนพื้นโลก

สาระของภูมิศาสตร์ถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้มนุษย์เราในปัจจุบันเข้าใจศาสตร์อื่นได้ดีขึ้น ทั้งนี้ก็ด้วยความเป็นศาสตร์แม่แห่งศาสตร์ทั้งหลาย สิ่งที่น่าวิตกเกี่ยวกับ “ภูมิศาสตร์” ในปัจจุบันโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรณีของประเทศไทยคือการถูกลดความสำคัญของการเป็นศาสตร์พื้นฐาน อันเนื่องมาจาก

- รัฐบาลไม่ให้ความสำคัญกับภูมิศาสตร์
- กระทรวงศึกษาธิการไม่ให้ความสำคัญกับภูมิศาสตร์

- นักการเมืองไม่ให้ความสนใจกับภูมิศาสตร์
- สังคมไม่ให้ความสนใจกับภูมิศาสตร์
- ครูไม่ให้ความสำคัญกับภูมิศาสตร์
- ผู้เรียนไม่ให้ความสำคัญกับภูมิศาสตร์

ภูมิศาสตร์ที่มีวิวัฒนาการมาเป็นเวลายาวนานกำลังจะถูกลบเลื่อนไปจากสารบบของวงวิชาการ หากต้องการให้ภูมิศาสตร์ยังคงเคียงคู่กับศาสตร์ผู้เป็นลูกทั้งหลาย และยังคงมีการเรียนการสอนเพื่อให้เข้าใจโลก และเข้าใจมนุษย์บนโลกดีขึ้น นักภูมิศาสตร์ผู้อาวุโสต้องเป็นเสาหลัก นักภูมิศาสตร์รุ่นกลางต้องเป็นกำลังใจ และนักภูมิศาสตร์รุ่นใหม่ต้องสืบสาน ถ้าเราจะปล่อยให้เลยตามเลย!

เชิงอรรถท้ายบท

¹ บางส่วนของบทความนี้คัดลอกมาจาก “บางคำอธิบายทางภูมิศาสตร์สำหรับโบราณอูบาย “ฮวงจุ้ย” ของจีน “ชัยภูมิ” ของไทย” ซึ่งนำเสนอต่อที่ประชุมสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง

² พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับพุทธศักราชที่ 2542 ได้ให้ความหมายของ “ภูมิศาสตร์” ว่าหมายถึง วิชาที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติกับสังคมที่ปรากฏในดินแดนต่างๆ ของโลก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

บรรณานุกรม

- ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. แนวคิดใหม่ทางภูมิศาสตร์. กรุงเทพฯ: บริษัทมิสเตอร์ก๊อปปี (ประเทศไทย) จำกัด, 2549.
- De Blij, H.J. and Peter O. Muller. **Geography: Realms, Regions, and Concepts.** New York: John Wiley & Sons, Inc., 1994.
- De Blij, H.J. **The Earth: An Introduction to Its Physical and Human Geography.** New York: John Wiley & Sons, Inc., 1995.
- Gold, John R. **An Introduction to Behavioral Geography.** Oxford: Oxford University Press, 1980.
- Haggett, Peter. **Geography: A Modern Synthesis.** New York: Harper Row, Publisher, 1972.
- Lowe, John and Eldor Pederson. **Human Geography: An Integrated Approach.** New York: John Wiley & Sons, Inc., 1983.
- Martin, Geoffrey J. and Preston E. James. **All Possible World: A History of Geographical Idea.** New York: John Wiley & Sons, Inc., 1993.
- Walmsley, D.J. and G.J. Lewis. **Human Geography: behavioral approaches.** London: Longman Inc., 1984.

อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ของ
“เทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology)”
ของภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ประหยัด ปานดี พงษ์อินทร์ รักอริยะธรรม ชยกฤต ม้าลำพอง

อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของ “เทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology)” ของภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ประหยัด ปานดี พงษ์อินทร์ รักษาริยะธรรม ชยกฤต ม้าลำพอง

บทนำ

เทคโนโลยีภูมิสารสนเทศจัดเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาการเรียนการสอนภูมิศาสตร์ ในปัจจุบันเทคนิควิธีการด้านแผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพข้อมูลดาวเทียม ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์(GIS) และระบบกำหนดตำแหน่งบนโลก (GPS) ได้เป็นเครื่องมือสำคัญที่ภูมิศาสตร์และสาขาวิชาอื่นนำไปใช้ในการศึกษา ใช้ประโยชน์ในด้านการแก้ไขปัญหา การวางแผน และการติดตามประเมินผล รวมทั้งการประยุกต์ใช้ในการด้านการบริหาร และการดำเนินงานในหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน บทความนี้รวบรวมจากงานเขียนและบทสัมภาษณ์ของอาจารย์อาวุโสผู้เชี่ยวชาญที่มีประสบการณ์ ซึ่งประกอบด้วยพัฒนาการในการจัดเปิด ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงกระบวนวิชา และหลักสูตรในส่วนที่เกี่ยวข้องด้านเทคโนโลยีภูมิสารสนเทศ โดยแบ่งออกเป็นสามช่วงเวลา คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะทำความเข้าใจในทิศทางการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงวิธีการจัดการเรียนการสอน และสนับสนุนบทบาทสำคัญในการใช้ประโยชน์เทคโนโลยีภูมิสารสนเทศรองรับการพัฒนาประเทศ

ย้อนอดีตสู่ยุคบุกเบิก

ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ เป็นหน่วยงานแรกเริ่มที่ก่อกำเนิดขึ้นมาพร้อมกับมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2507 ณ ขณะนั้น ภูมิศาสตร์เป็นสาขาที่มุ่งเน้นการเรียนการสอนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นบนโลก โดยมีเทคนิคและเครื่องมือที่สำคัญ คือ แผนที่ (Maps) ซึ่งเป็นเครื่องมือที่มีพัฒนาการเป็นระยะเวลากว่า 5,000 ปี โดยในประเทศไทยได้มีการทำแผนที่ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2473 จึงเป็นผลให้มีการนำเอาวิชาแผนที่เข้าสู่หลักสูตรการเรียนการสอนพร้อมๆ กับการก่อตั้งภาควิชาภูมิศาสตร์

ภาพถ่ายทางอากาศ (Aerial Photo) เป็นเครื่องมือทางภูมิศาสตร์ที่สำคัญอีกประเภทหนึ่งที่ภาควิชาภูมิศาสตร์ได้บรรจุเข้าสู่หลักสูตรการเรียนการสอนตั้งแต่ยุคสมัยแรกๆ ซึ่งประเทศไทยได้มีการนำภาพถ่ายทางอากาศมาใช้เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2467 เพื่อต้องการแก้ไขแผนที่จากภาพถ่ายทางอากาศบริเวณมณฑลพิษณุโลก มาตราส่วน 1:25,000 ทำให้ภาพถ่ายทางอากาศเริ่มถูกให้ความสำคัญมากขึ้นกระทั่งปัจจุบัน

กระทั่งผ่านเข้าสู่ยุคความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ ภาควิชาภูมิศาสตร์ ในช่วงปี พ.ศ.2530-2540 ได้เริ่มมีการนำเอาความรู้และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์และการสำรวจจากระยะไกล (Remote Sensing) ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) เข้าสู่หลักสูตรการเรียนการสอน พัฒนาการด้านเทคโนโลยีสารสนเทศภูมิศาสตร์ ได้มีความก้าวหน้ามากขึ้น โดยในช่วงปี พ.ศ.2531 ได้มีโครงการวิจัยร่วมระหว่างสถาบันต่างประเทศจากยุโรป ซึ่งมีมหาวิทยาลัยแฟรงก์เฟิร์ต (ประเทศเยอรมัน) สถาบัน ITC (ประเทศเนเธอร์แลนด์) และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ประเทศไทย) ดำเนินโครงการวิจัย เรื่อง “การจัดทำแผนที่ภูมินิเวศในเขตพื้นที่โครงการพัฒนาการเกษตรบริเวณภูเขาทางภาคเหนือของประเทศไทย (Geoecological Mapping within Agricultural Development Projects in the Mountainous Areas of Northern Thailand)” ความสำเร็จของโครงการวิจัย

ดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดประโยชน์สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาการเรียนการสอน การฝึกปฏิบัติด้านเทคโนโลยีสารสนเทศภูมิศาสตร์ มีการถ่ายทอดเทคโนโลยีสมัยใหม่ ความรู้ และประสบการณ์ในการวิจัยจากสถาบันของประเทศยุโรป การสนับสนุนทางด้านเครื่องมือและอุปกรณ์ในการวิจัยหลายชนิด รวมทั้งความช่วยเหลือด้าน Hardware และ Software คอมพิวเตอร์ และอุปกรณ์อื่นๆ เครื่องมือดังกล่าวใช้ในการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม การจัดทำฐานข้อมูล การใช้เทคนิคด้านสารสนเทศภูมิศาสตร์ รีโมทเซนซิง และอื่นๆ แก่บุคลากรของภาควิชาภูมิศาสตร์ รวมทั้งนักศึกษาทั้งปริญญาตรี ปริญญาโท ได้ใช้ในการศึกษาและค้นคว้าในงานวิทยานิพนธ์

ระยะแรกของโครงการวิจัย เป็นการจัดเตรียมพื้นที่ศึกษา รวบรวมเอกสารข้อมูลเบื้องต้น การจัดเตรียมเครื่องมือ อุปกรณ์ต่างๆ ทั้ง Hardware และ Software คอมพิวเตอร์ เครื่องมือการจัดทำแผนที่ เครื่องพิมพ์แผนที่ เครื่องมือบันทึกอุณหภูมิ ปริมาณฝน ปริมาณและระดับน้ำตะกอนของลำน้ำ นับเป็นอุปกรณ์เครื่องมือที่ทันสมัย ราคาแพง โดยได้รับการสนับสนุนจากสถาบันวิจัยร่วม (ประเทศเยอรมัน) ในการจัดซื้อและส่งมอบให้มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ภายใต้การขอยกเว้นภาษีศุลกากรของภาควิชาและมหาวิทยาลัยในขณะนั้น การที่ภาควิชาหรือหน่วยงานราชการใดๆ ของรัฐ จะมีคอมพิวเตอร์และอุปกรณ์ใช้ ไม่ว่าจะเป็นได้มาด้วยวิธีใด จะต้องได้รับความเห็นชอบและอนุมัติจากคณะกรรมการคอมพิวเตอร์แห่งชาติ ทั้งนี้เนื่องจากคอมพิวเตอร์และอุปกรณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวมีราคาแพงมาก (ทั้งการจัดซื้อใหม่ และค่าบำรุงรักษา) ดังนั้นรัฐบาลจึงมีการควบคุมอย่างเข้มงวดทั้งการจัดซื้อ และจัดหา

สำหรับ Software ที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ประมวลผลข้อมูล ในระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ช่วงเวลาดังกล่าวนั้น คือ Software ILWIS (The Integrated Land and Watershed Management Information System) เป็นระบบที่ได้รับการสนับสนุนและพัฒนาโดยสถาบัน ITC (International Institute for Aerospace Survey and Earth Sciences) ประเทศเนเธอร์แลนด์ และภาควิชาภูมิศาสตร์ยังได้รับการสนับสนุนข้อมูลดาวเทียม Landsat TM และ Spot อีกด้วย การจัดเตรียม Hard

ware/Soft ware ที่นำมาใช้ในโครงการวิจัยดังกล่าวเป็นฐานที่สำคัญต่อการจัดการเรียนการสอนด้านสารสนเทศภูมิศาสตร์ในระยะต่อมา

ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2532 ประมาณกลางเดือนพฤษภาคม ได้มีการจัดสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง การใช้คอมพิวเตอร์จัดทำฐานข้อมูล และระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ขึ้น ณ โรงแรมอิมพีเรียล กรุงเทพฯ และเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาการเรียนการสอนด้าน GIS ของภาควิชา

การดำเนินการจัดเตรียมเนื้อหากระบวนการวิชา รวมทั้งเสริมสร้างความรู้และประสบการณ์แก่อาจารย์ผู้สอน ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องและภาควิชาภูมิศาสตร์สามารถเปิดสอนสาขาวิชาด้าน GIS เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2534 การเรียนการสอน GIS ในระยะแรกได้ใช้โปรแกรม ILWIS ทั้งการเรียน การฝึกปฏิบัติ และงานวิจัยไปพร้อมๆ กัน ต่อมาพบว่าเกิดความไม่คล่องตัว เนื่องจากมีผู้สนใจมากขึ้น ทั้งนักศึกษาและบุคลากรของภาควิชาและโปรแกรม ILWIS ในขณะนั้นเป็นโปรแกรมที่ทำงานได้ในขอบเขตจำกัด และมี Key Lock อยู่เพียงชุดเดียว การทำงานกับเครื่องคอมพิวเตอร์ PC จึงใช้งานได้เพียงเครื่องเดียว ทำให้เกิดข้อจำกัดในการขยายความรู้ GIS ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติให้แก่ผู้สนใจได้ทั่วถึง

ได้มีการแก้ปัญหาดังกล่าวโดยการจัดหา Software ที่นิยมใช้กันมาก และสามารถทำงานได้มากขึ้น ซึ่งเป็น Software Arc-Info ผลิตโดยบริษัท Environmental Systems Research Institute (ESRI) แห่งสหรัฐอเมริกาและมีตัวแทนจำหน่ายในประเทศไทย และขณะนั้นมีหน่วยงานของรัฐ 2-3 หน่วยงานใช้โปรแกรม Arc-Info อยู่บ้างแล้ว และราคาของ Software Arc-Info ขณะนั้นอยู่ที่ชุดละ 3 ล้านบาทบาท นับเป็นงบประมาณที่ยากในการจะจัดหา จึงหาทางออกโดยขอรับการสนับสนุนจากบริษัท ESRI ที่รัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา

วันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ.2533 ภาควิชาได้รับหนังสือตอบรับการให้การสนับสนุนจากประธานบริษัท ESRI (USA) ในการยืมดีสนับสนุน โดยบริจาค

Software Arc-Info เพื่อการศึกษา จำนวน 2 ชุด แต่ละชุดประกอบด้วย 7 Modules มีมูลค่าในขณะนั้นชุดละ 1 ล้านบาท

ปลายปี พ.ศ.2533 คณะสังคมศาสตร์ ได้จัดสรรงบประมาณส่วนหนึ่ง จัดทำห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ สำหรับนักศึกษาของคณะฯ ใช้เป็นห้องปฏิบัติการคอมพิวเตอร์ในสาขาวิชาต่าง ๆ ในครั้งนี้ภาควิชาภูมิศาสตร์ ได้รับการจัดสรรคอมพิวเตอร์ส่วนหนึ่ง บรรจุโปรแกรมที่ใช้ประกอบการเรียนการสอนทั้งด้านรีโมทเซนซิง และ GIS ช่วยให้นักศึกษาได้ศึกษาทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติได้มากขึ้น นักศึกษาปริญญาตรีใช้ GIS ประกอบการศึกษาปัญหาพิเศษ ส่วนนักศึกษาปริญญาโทใช้ GIS ประกอบการทำวิทยานิพนธ์ อย่างไรก็ตามก็มีอาจารย์ของภาควิชาภูมิศาสตร์หลายท่านทำงานวิจัยในโครงการต่าง ๆ ทุกปี ทั้งได้จัดหาคอมพิวเตอร์และอุปกรณ์ทันสมัยมาใช้ และมีการนำโปรแกรมอื่น ๆ นอกจาก Software Arc-Info แล้ว สิ่งเหล่านี้ช่วยให้นักศึกษามีโอกาสฝึกปฏิบัติเพื่อเกิดความชำนาญมากขึ้น นับเป็นโอกาสดีที่นักศึกษภูมิศาสตร์แต่ละรุ่นที่สนใจเทคนิคด้าน GIS ได้เรียนรู้ ฝึกปฏิบัติจนสามารถนำความรู้ไปใช้ในการปฏิบัติงานทั้งภาครัฐ เอกชนอย่างกว้างขวาง

ปัจจุบันกับการมุ่งมั่นพัฒนา

จากผ่านยุคแห่งการบุกเบิกซึ่งเป็นการปูรากฐานการเรียนการสอนสาขาเทคนิควิธีการทางภูมิสารสนเทศ ภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้เข้าสู่ช่วงการขยายฐานการเรียนการสอนในสาขาดังกล่าว การเรียนการสอนครอบคลุมสาขาวิชาทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศภูมิศาสตร์ เกี่ยวกับการทำและออกแบบแผนที่ การแปลความภาพถ่ายทางอากาศและภาพถ่ายจากระยะไกล การรังวัดด้วยภาพถ่ายทางอากาศ รีโมทเซนซิง ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ และเทคโนโลยีภูมิสารสนเทศ รวมทั้งวิชาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องอีกมากมายเพื่อเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้ศึกษา

ปัจจุบันภาควิชาภูมิศาสตร์มีศูนย์ที่ทำงานทางด้านนี้โดยเฉพาะ โดยมีจุดเริ่มต้นตั้งแต่ครั้งที่ประเทศไทยได้เข้าร่วมในโครงการสำรวจทรัพยากรธรรมชาติ

ด้วยดาวเทียม ขององค์การบริการการบินและอวกาศแห่งชาติสหรัฐอเมริกา (NASA) ตั้งแต่ปี พ.ศ.2514 มีการรับสัญญาณจากการประมวลผลข้อมูล และการประยุกต์ใช้ ข้อมูลดาวเทียม โดยงานหน่วยราชการต่าง ๆ ได้ขยายตัวมากขึ้นภายใต้การ ประสานงานของคณะกรรมการแห่งชาติ ว่าด้วยการประสานงานการสำรวจ ทรัพยากรธรรมชาติด้วยดาวเทียมของสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อได้มีการจัดตั้งสถานีรับสัญญาณภาคพื้นดินจากดาวเทียมเป็น ผลสำเร็จเมื่อปี พ.ศ.2525 และติดตามด้วยการปรับปรุงสถานีรับฯ ให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นมาโดยตลอด ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ ประเทศไทยมี ดาวเทียมสำรวจทรัพยากรโลกของตนเองมีผลให้หน่วยงานต่าง ๆ สามารถใช้ข้อมูลที่มีประสิทธิภาพ และทันสมัย อีกทั้งยังสามารถให้บริการแก่ผู้ใช้ต่างประเทศได้ด้วย

ภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้รับเลือกให้เป็นหน่วยงาน ตัวแทนของภาคเหนือ ในการจัดตั้งศูนย์ภูมิภาคฯ ภาคเหนือ และได้มีพิธีลงนาม ความร่วมมือ ครั้งแรก ระหว่างกองสำรวจทรัพยากรธรรมชาติด้วยดาวเทียม สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติกับมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ภายใต้ชื่อ “ศูนย์รีโมท เซนซิงและระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ภาคเหนือ” เมื่อปี พ.ศ.2536 ครั้งที่สอง ระหว่างสำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน) หรือ สทอภ. ภายใต้ชื่อ “ศูนย์ภูมิภาคเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (ภาคเหนือ)” เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2544 โดยมีภาระหน้าที่หลัก คือ การให้บริการข้อมูล การฝึกอบรม การจัดทำฐานข้อมูล การวิจัย และสนับสนุนการเรียนการสอน

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เองภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ปรับ ทิศทางการจัดการเรียนการสอนตามกระแสการปรับเปลี่ยนและการรวมเทคนิควิธีการ ด้านแผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพข้อมูลดาวเทียม และระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ รวมเป็นเทคโนโลยีด้านภูมิสารสนเทศ (Geo Informatics) หรืออาจเรียกกันอย่างติด ปากว่า “GI” สาขาภูมิสารสนเทศ เริ่มเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย สามารถตอบสนอง ต่อการใช้งานได้อย่างรวดเร็วและแม่นยำมากยิ่งขึ้น จึงทำให้เกิดความต้องการ บุคลากรที่มีความรู้ความสามารถทางด้านภูมิสารสนเทศมากขึ้น มีตลาดรองรับบัณฑิต

ทางด้านนี้เป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามสาขาอาชีพทางด้านภูมิสารสนเทศกลับประสบกับปัญหาในการสรรหาหรือรับบุคลากรเข้ามาทำงาน เพราะไม่สามารถเปิดรับในตำแหน่งด้านภูมิสารสนเทศได้โดยตรง การคัดเลือกบุคลากรเข้ามาทำงานจึงต้องใช้ตำแหน่งงานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือที่อยู่ในโครงสร้างบุคลากรของระบบราชการ เช่น นักวิชาการแผนที่ภาพถ่าย วิศวกรสำรวจ นักวิชาการคอมพิวเตอร์ นักวิทยาศาสตร์ เป็นต้น โดยไม่มีตำแหน่งงานนักวิชาการภูมิสารสนเทศหรือสารสนเทศภูมิศาสตร์โดยตรง ปัญหานี้นอกจากจะเป็นอุปสรรคในการสรรหาและคัดเลือกผู้สมัครแล้ว ยังทำให้บุคลากรที่ได้รับการคัดเลือกเข้ามาอาจไม่ตรงตามความต้องการทั้งหมด นอกจากนี้การกำหนดค่าตอบแทนและความก้าวหน้าในสายงานอาชีพ ยังไม่ปฏิบัติตามความสามารถและระดับงานอย่างแท้จริง ทำให้เสียโอกาสความก้าวหน้าและการพัฒนาความเชี่ยวชาญของบุคลากรเอง เนื่องจากต้องปฏิบัติงานด้านภูมิสารสนเทศภายใต้ตำแหน่งอื่นที่มีอยู่ตามโครงสร้างขององค์กรของหน่วยงานนั้น ๆ ทั้งที่หลายหน่วยงานมีภารกิจและหน้าที่ในการดำเนินงานด้านภูมิสารสนเทศอย่างชัดเจน

จากสถานการณ์ความก้าวหน้าของสาขาภูมิสารสนเทศและความต้องการบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในด้านนี้ดังที่กล่าวมานั้น ภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จึงเปิดหลักสูตรทางด้านภูมิสารสนเทศ ขึ้นในปี พ.ศ. 2547 โดยมีจุดประสงค์หลัก คือ เพื่อสนองต่อองค์ความรู้ของนักศึกษาปริญญาตรีสาขาภูมิศาสตร์ที่สนใจและมีความชำนาญทางด้านภูมิสารสนเทศโดยเฉพาะ รวมทั้งบุคลากรในหน่วยงานต่าง ๆ ที่ทำงานทางด้านภูมิสารสนเทศหรือที่เกี่ยวข้อง

ก่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในอนาคต

ความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วของสาขาภูมิสารสนเทศในช่วงเวลาที่ผ่านมา ทำให้สถาบันการศึกษาหลายแห่ง ได้เปิดหลักสูตรการเรียนการสอนในสาขาที่เกี่ยวข้องกับภูมิสารสนเทศและระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์มากขึ้น เพื่อรองรับความต้องการในตลาดแรงงานที่มีสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งหน่วยงานเอกชนหลายแห่งของไทย และหน่วยงานในต่างประเทศทั้งภาครัฐและเอกชนก็ได้มีการจัดโครงสร้างตำแหน่งงานรองรับงานด้านภูมิสารสนเทศที่เพิ่มขึ้นโดยเปิดรับในตำแหน่งงาน “นัก

ภูมิสารสนเทศ” ซึ่งมีการระบุคุณสมบัติของผู้สมัครไว้ชัดเจน และมีการจัดโครงสร้าง
 สาขานเพื่อรองรับความก้าวหน้าในอาชีพไว้ด้วย มีผลให้การกำหนดทิศทางการ
 จัดการเรียนการสอนของภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ
 กระแสการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีสารสนเทศจึงอยู่ที่การกำหนดทิศทางการ
 พัฒนาด้านภูมิสารสนเทศ

การที่ภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จะเปิดหลักสูตรการเรียนการสอน
 สาขาภูมิสารสนเทศในระดับปริญญาตรี เพื่อตามกระแสการเปลี่ยนแปลงด้าน
 เทคโนโลยีสารสนเทศนั้น อันดับแรก ต้องพิจารณาแนวโน้มในอนาคตของภูมิศาสตร์
 อันดับต่อมา คือ จุดแข็งของภูมิศาสตร์ที่จะรองรับการพัฒนา ใน 1 ปี 5 ปี หรือ
 อีก 10 ปีข้างหน้า ต้องมีการวางกรอบให้ชัดเจนและทำความเข้าใจทางด้านบทบาท
 ของภูมิสารสนเทศที่จะมีผลต่อการพัฒนาประเทศ ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ
 การเปิดหลักสูตรภูมิสารสนเทศในระดับปริญญาตรีจะทำให้เกิดการแยกเป็นสาขา
 อาจทำให้ภูมิศาสตร์เสียน้ำหนักในการพัฒนา ทำให้ภูมิศาสตร์ลดความเข้มแข็งลงไป
 ดังนั้นจึงต้องพิจารณาภาพรวมของภูมิศาสตร์เสียก่อน สิ่งที่สำคัญที่สุดในขณะนี้ที่
 ภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ควรดำเนินการ คือ การเน้นย้ำในความรู้ที่เข้มแข็ง
 อยู่แล้ว การกำหนดแนวทางให้ภูมิสารสนเทศเป็นเครื่องมือที่เข้มแข็ง ในการศึกษา
 ภูมิศาสตร์ในระดับปริญญาตรีจะมีผลให้เกิดความเข้มแข็งของนักศึกษาที่จะศึกษา
 ต่อไปในระดับปริญญาโทหรือเอก

สำหรับการเปิดหลักสูตรภูมิสารสนเทศของสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่ใช้ชื่อ
 “ภูมิสารสนเทศ” เพื่อเป็นจุดขาย แต่เนื้อหาวิชาที่สอนกลับไม่ครอบคลุมเทคนิค
 วิธีการด้านเทคโนโลยีภูมิสารสนเทศ หรือเน้นด้านเทคโนโลยีโดยขาดองค์ความรู้ด้าน
 ภูมิศาสตร์นั้น หากเปรียบเทียบกับภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่สอน
 “ภูมิศาสตร์” โดยใช้ “ภูมิสารสนเทศ” เป็นเครื่องมือจะมีผลให้บัณฑิตภูมิศาสตร์เป็น
 บัณฑิตที่มีคุณภาพ และมีประสิทธิภาพ ยกตัวอย่างเรื่องคุณภาพการเรียนการสอน
 เช่น หลักสูตรนานาชาติของคณะสังคมศาสตร์ มีนักศึกษาจีนเข้ามาเรียนจำนวน
 60 คน แต่ตอนนี้เหลือเพียงแค่ 6 คน ในขณะที่บางสถาบันผลิตนักศึกษาได้ปีละ

มากกว่า 100 คน หมายความว่าคณะสังคมศาสตร์สอนแยกว่าสถาบันการศึกษาอื่นหรือไม่ หรือเป็นเรื่องของมาตรฐาน หากจะปรับลดคุณภาพลงคงทำไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องของระดับคุณภาพ การแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยวิธีการเปิดรับนักศึกษาเพิ่ม อาจมีผลต่อคุณภาพในการจัดการเรียนการสอน และหากพิจารณานักศึกษา 6 คนที่เหลือ นับว่าเป็นนักศึกษาที่เก่ง อดทน นับว่าเป็นนักศึกษาที่มีคุณภาพ การศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาต้องการนักศึกษาที่มีคุณภาพแบบนี้ เช่นกันกับภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ต้องรักษามาตรฐานและคุณภาพไว้ให้ได้

การพัฒนาสาขาภูมิสารสนเทศในอนาคตจึงควรที่จะใช้ภูมิสารสนเทศเข้ามาเป็นเครื่องมือ แต่วิธีการปรับปรุงคุณภาพควรพิจารณาจากอาจารย์ที่มีอยู่ประจำภาควิชา ควรปรับปรุงกระบวนวิชาที่เปิดสอนอยู่แล้ว เช่น วิชาการทำแผนที่ (cartography) อาจปรับปรุงชื่อและเนื้อหาให้ทันสมัย เพิ่มเครื่องมือที่ใช้ เปลี่ยนวิธีการสอนเป็นแบบการสอนเป็นทีม (team teaching) อีกประการหนึ่ง คือ ทำอย่างไรที่จะทำให้ภูมิศาสตร์เป็นที่รู้จักของสาขาวิชาต่างๆ ภายในมหาวิทยาลัย และสังคมภายนอก ควรปรับปรุงภูมิสารสนเทศโดยการนำเครื่องมือเพื่อหาเทคนิค วิธีการใหม่ๆ เข้ามาเปิดโอกาสให้สาขาวิชาต่างๆ สามารถเรียนเป็นวิชาเลือกเพราะเครื่องมือต่างๆ เหล่านี้มีความจำเป็นต่อสาขาวิชาอื่นเช่นกัน เช่น เกษตรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ แต่จุดอ่อนของสาขาวิชาเหล่านี้ คือ ไม่มีบุคลากรที่เชี่ยวชาญด้านนี้ จึงเชิญให้คณาจารย์จากภาควิชาภูมิศาสตร์ไปสอน แล้วทำไมไม่ให้นักศึกษาคณะเหล่านั้นมาเรียนกระบวนวิชาของภาควิชาภูมิศาสตร์ ควรขยายออกไปทั้งระดับ ป.ตรี และป.โท อีกประเด็นหนึ่ง ที่ควรดำเนินการ คือ การเปิดให้วิชาด้านภูมิศาสตร์และภูมิสารสนเทศได้เป็นวิชาการศึกษาทั่วไปมากขึ้น

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ประเทศไทยยังขาดแคลน school of thought ยังมีจุดอ่อนในด้านการนำเครื่องมือทางสังคมมาใช้ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก ซึ่งก็รวมถึงภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ด้วย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจและเอกลักษณ์ให้กับภูมิศาสตร์และภาควิชาเพื่อให้เป็นที่ยอมรับ ต้องสร้างคนรุ่นใหม่ขึ้นมาในเรื่องของการสร้างวิสัยทัศน์ ไม่เน้นการนำหน้าด้านเทคโนโลยีแต่เป็นการเรียนรู้

ก้าวตามโลกและนำมาใช้ประโยชน์ การสร้างจุดเด่นทางด้าน GIS จนนำหน้า ESRI นั้นคงเป็นไปได้ จะสร้างจุดเด่นทาง GIS จนนำหน้านวัตกรรมของทางอเมริกาหรือแคนาดาก็คงเป็นไปได้ แต่การใช้เทคโนโลยีภูมิสารสนเทศในงานด้านภูมิศาสตร์และสาขาวิชาอื่น จะมีผลให้เห็นความโดดเด่นของภูมิศาสตร์และความโดดเด่นของภูมิสารสนเทศ ความโดดเด่นในด้านการใช้ประโยชน์และการยอมรับก็จะเกิดขึ้น เกิดเอกลักษณ์ของภูมิศาสตร์ ต้องโดดเด่นและทำในสิ่งที่แตกต่างจากสาขาวิชาอื่น ดังนั้นในระดับปริญญาตรี ภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ต้องเป็นภูมิศาสตร์และมีภูมิสารสนเทศข้างในนั้นด้วย หากตามกระแสโดยเปิดหลักสูตรภูมิสารสนเทศ บัณฑิตที่จบไปจะเป็นเฉพาะภูมิสารสนเทศอย่างเดียวแต่ไม่เป็นภูมิศาสตร์ ดังนั้นปัญหาเกี่ยวกับการทำงานและความก้าวหน้าในงานจะตามมาอย่างแน่นอน การสร้างความโดดเด่นหรือเอกลักษณ์แบบนี้ง่ายกว่าการไปสร้างหลักสูตรภูมิสารสนเทศขึ้นมาแข่งกับที่อื่น ปัญหาอีกประการที่ปฏิเสธไม่ได้ของภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คือ นักศึกษาที่เข้ามาเรียนส่วนใหญ่มีพื้นฐานในสายวิทยาศาสตร์ไม่เข้มแข็ง หรือบางส่วนมาจากสายศิลปศาสตร์ จึงเป็นการยากที่ภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จะคัดเลือกคนเข้ามาเรียนทางด้านภูมิสารสนเทศโดยตรง ซึ่งต่างจากมหาวิทยาลัยอื่นที่มีพื้นฐานมาจากวิทยาศาสตร์ และคอมพิวเตอร์ ปัญหาประการสุดท้าย คือ งบประมาณและทุน ฉะนั้นต้องเอาจุดแข็งที่มีอยู่ไปดึงโครงการต่าง ๆ เข้ามาร่วมให้ได้ ภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีความเข้มแข็งโดดเด่นในสายภูมิศาสตร์ในระดับประเทศ แต่งบโครงการวิจัยโครงการไทยเข้มแข็งของรัฐบาลได้เข้าไปร่วมแล้วหรือยัง ภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีบทบาทอย่างไรในประเด็นด้านการวิจัยนี้

อีกประเด็นที่สำคัญเกี่ยวกับอนาคตของภูมิสารสนเทศและภูมิศาสตร์ คือ การแยกตัวเพื่อตั้งเป็นคณะ ประการแรก คือ ต้องเข้าใจว่าการตั้งเป็นคณะคืออะไร การเป็นคณะคือการมีคณบดี การเป็นคณะภูมิศาสตร์ในประเทศไทย เป็นไปเพื่อการพัฒนาในทิศทางใดหรือทำไปเพื่อความพอใจ ตรงนี้เป็นสิ่งที่ต้องคิด ว่าภูมิศาสตร์ควรเป็นคณะหรือไม่ หรือลองพิจารณาแนวโน้มของโลก แนวโน้มของประเทศภายใต้บริบทนี้ ในอดีตบทบาทของภูมิศาสตร์มีความชัดเจนมาก เช่น ประเทศเยอรมัน เมื่อ

15 ปีที่แล้วหากจะประชุมเพื่อแก้ไขปัญหของประเทศไม่ว่าด้านใดก็ตาม นักภูมิศาสตร์จะมีบทบาทสำคัญในการประสานงานระหว่างนักวิชาการสาขาต่างๆ อย่างไรก็ดีตามสภามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ไม่ได้มองการบริหารส่วนงานวิชาการในลักษณะการจัดตั้งส่วนงานเพิ่มขึ้น แต่มองในลักษณะการบริหารส่วนงานให้มีประสิทธิภาพที่มุ่งเป้าหมายในการเพิ่มคุณภาพการศึกษา การบูรณาการในกลุ่มสาขาวิชามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ หรือแนวคิดที่เคยจะบูรณาการระหว่างภูมิศาสตร์ ปฐพีวิทยา และธรณีวิทยา ก็เพื่อมุ่งประสิทธิภาพและคุณภาพในการจัดการเรียนการสอน ดังนั้นการมุ่งยกระดับภูมิศาสตร์เป็นคณะก็คงต้องมีความชัดเจนในด้านคุณภาพและประโยชน์ที่จะเพิ่มมากขึ้นสำหรับประเทศชาติ แต่ประเด็นที่สำคัญก็คือ บทบาทความสำคัญของภูมิศาสตร์ในปัจจุบันยังคงผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพ ยังสามารถปรับตัวก้าวทันการเปลี่ยนแปลงด้านวิชาการและด้านเทคโนโลยีของโลกที่ปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็วหรือไม่ บัณฑิตภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ยังคงเป็นที่ยอมรับหรือเป็นที่ต้องการของหน่วยงานต่างๆ อยู่หรือไม่ ยังคงเป็นที่ยอมรับของสถาบันการศึกษาอื่นในการรับศึกษาต่อหรือรับบรรจุเป็นอาจารย์อยู่หรือไม่ ดังนั้นการยอมรับของสังคมถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการมีชื่อเสียงโด่งดัง

ปัญหาอีกประการของการตั้งภูมิศาสตร์เป็นคณะ คือ กระแสพัฒนาประเทศยังคงเห็นความจำเป็นทางด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพและวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ทำให้งบประมาณที่จะพัฒนาการเรียนการสอนด้านภูมิศาสตร์มีน้อย อย่างไรก็ตามภายใต้สถานการณ์ด้านงบประมาณและอัตราบุคลากรในปัจจุบัน ซึ่งก็ไม่ต่างจากสถานการณ์ในช่วงอดีตที่ผ่านมา การพัฒนาการเรียนการสอนด้านภูมิศาสตร์ก็ยังคงมีความเป็นไปได้ มีช่องทางและโอกาสที่จะพัฒนาอีกมาก การปรับเปลี่ยนความรู้ด้านภูมิศาสตร์ให้เป็นที่ยอมรับในระดับสากล หลักสูตรที่ยืดหยุ่นปรับตัวได้รวดเร็วรองรับบทบาทการพัฒนาประเทศ เชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคอาเซียนและประเทศจีน ญี่ปุ่น เกาหลี ทำอย่างไรเทคโนโลยีภูมิสารสนเทศจะเป็นเครื่องมือที่สังคมให้การเชื่อมโยงความรู้และบทบาทสำคัญของภูมิศาสตร์ต่อการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาประเทศ รวมทั้งในกลุ่มประเทศอาเซียน +6 บัณฑิตภูมิศาสตร์ในช่วงเวลาจาก

นี่ไปจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ ทั้งด้านภาษา ความเชี่ยวชาญในเทคนิค
วิธีการด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ และความรู้ด้านภูมิศาสตร์ พร้อมทั้งจะออกไป
ทำงานทั้งในระดับประเทศและภูมิภาค

บรรณานุกรม

ประหยัด ปานดี (2552). “กว่าจะมาเป็น ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ของภาควิชาภูมิศาสตร์” วารสารภูมิศาสตร์ 1 (2) พฤษภาคม.

พงษ์อินทร์ รักอริยะธรรม (2552). จากบทสัมภาษณ์ วันที่ 3 สิงหาคม 2552.

โบราณคดีลุ่มแม่น้ำสาละวิน

สุภาพร นาคบัลลังก์

โบราณคดีลุ่มแม่น้ำสาละวิน

สุภาพร นาคบัลลังก์

บทนำ

เรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยมีข้อมูลค่อนข้างกระจายครอบคลุมพื้นที่เกือบทั้งภูมิภาค แต่หากพิจารณาร่วมกับสภาพภูมิประเทศที่มีลักษณะเป็นแอ่งที่ราบล้อมรอบด้วยเทือกเขาสูงชันสลับกับแอ่งที่ราบลุ่มน้ำ อันเป็นลักษณะทางกายภาพที่ประกอบไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อระบบการตั้งถิ่นฐาน (นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์, 2534) จึงมีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดี ที่สามารถนำมาเชื่อมโยงเป็นลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะแตกต่างกัน แต่ยากแก่การนำมาปะติดปะต่อให้เป็นตัวแทนของเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ของภาคเหนือได้ทั้งหมด เนื่องจากหลักฐานที่พบเป็นเพียงตัวอย่างของลำดับขั้นทางวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ (สายันต์ ไพรชาญจิตร์, 2531) ซึ่งนอกจากจะเป็นการสะท้อนช่วงเวลาที่แตกต่างกันแล้ว ยังอาจเป็นการแสดงถึงความหลากหลายของกลุ่มวัฒนธรรมอีกด้วย

การสำรวจและขุดค้นด้านโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอนโดย เซสเตอร์ กอร์มัน (Gorman, 1970) เมื่อ พ.ศ.2513 เพื่อหาแหล่งกำเนิดกิจกรรมในเขตพื้นที่สูง จนทำให้ถ้ำผีอำเภอบางมะผ้าเป็นที่รู้จักในวงการโบราณคดีภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ แต่งานด้านนี้ก็ได้หยุดชะงักไป กระทั่ง พ.ศ.2542 ดร.รัศมี ชูทรงเดช (2547) พร้อมคณะได้ทำการสำรวจแหล่งถ้ำครั้งใหญ่ และเริ่มการขุดค้นทางโบราณคดีอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ ทำให้เห็นภาพลำดับทางวัฒนธรรมของพื้นที่อย่างชัดเจนในช่วง 20,000 ปีผ่านมา ที่มีการใช้เครื่องมือหินกะเทาะ เรื่อยมาถึงประมาณหลายพันปีก่อนที่ปรับเปลี่ยนมาใช้ขวานหินขัด ส่วน

เครื่องมือโลหะซึ่งปรากฏพร้อมกับวัฒนธรรมโลหะเมื่อประมาณ 1,200-2,000 ปีมาแล้ว (Grave, et al., 1994) จัดได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของปางมะผ้าซึ่งอยู่ทางตะวันออกของจังหวัดแม่ฮ่องสอน แต่ทางตะวันตกคือตั้งแต่อำเภอขุนยวม ผ่านลงมาถึงอำเภอแม่สะเรียง มีเพียงซากโบราณสถานและหลักฐานด้านเอกสารประวัติศาสตร์สมัยช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-22 ที่กล่าวถึง “แม่น้ำคง” (หรือแม่น้ำสาละวิน-ภาพที่ 1) ว่าตลอดทั้งสองฝั่งแม่น้ำเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณ อาทิ เมืองนาย เมืองไลคา เมืองสีป่อ และเมืองยอหวัยในรัฐชาน รวมทั้งเมืองยวมใต้ในอำเภอแม่สะเรียง โดยเมืองเหล่านี้มีบทบาทสำคัญต่อการเมืองของล้านนาในอดีตเพราะเป็นฐานกำลังในการช่วงชิงอำนาจและการเกณฑ์ไพร่พล (สร้อยดี อ่องสกุล, 2544: 142-143)

ภาพที่ 1 แม่น้ำสาละวิน

แหล่งลุ่มน้ำสาละวินเป็นพื้นที่ห่างไกล ที่ไม่มีการศึกษาวิจัยทางด้านโบราณคดีอย่างจริงจังและเป็นระบบ รายงานฉบับแรกที่มีการเผยแพร่เกี่ยวกับการสำรวจพบเครื่องมือหินกะเทาะตามพื้นที่สันดอยริมฝั่งแม่น้ำสาละวิน เป็นรายงานของนักธรณีวิทยาชาวเยอรมันที่ได้ตีพิมพ์ไว้เมื่อ 40 ปีมาแล้ว (Koch and Siebenhüner

1969) จากรูปแบบและวัสดุในการทำเครื่องมือ จึงทำให้คาดว่าเครื่องมือหินกะเทาะเหล่านั้นน่าจะถูกจัดอยู่ในช่วงปลายของยุคไพลสโตซีนถึงต้นยุคโฮโลซีน แต่เมื่อ 4-5 ปีที่ผ่านมา ได้มีนักวิชาการชาวฝรั่งเศสร่วมกับนักวิชาการชาวไทยทำโครงการสำรวจมนุษย์โบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในเขตพื้นที่แห่งนี้ โดยได้สำรวจและขุดค้นแหล่งถ้ำและพื้นที่โล่งริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน และส่งตัวอย่างหลักฐานทางโบราณคดีไปกำหนดอายุด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และได้ค่าอายุอยู่ในช่วงระหว่าง 3,700 + 30 ปีมาแล้ว [Poz 10063] ถึง 1,850 + 50 ปีมาแล้ว [Pa 2280] (Zeitoun, et al., 2008: 175-205) คือเป็นช่วงอายุที่ใกล้เคียงกับยุคหินใหม่ ซึ่งหากเทียบกับแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ก็น่าจะพบเครื่องมือหินขัดหรือบางแห่งอาจเริ่มใช้โลหะกันบ้างแล้ว ในขณะที่กลุ่มคนในแหล่งโบราณคดีลุ่มน้ำสาละวินยังคงนำหินกรวดแม่น้ำมาผลิตเครื่องมือหินกะเทาะใช้กันอย่างสืบเนื่องต่อมาอีกนับพันปี

นอกจากเครื่องมือหินแล้ว ยังมีรายงานการสำรวจพบโบราณวัตถุอื่นๆ อีกหลายชนิด ได้แก่ กล้องยาสูบดินเผา เศษภาชนะดินเผาประเภทเครื่องถ้วยภาคเหนือ และเครื่องลายครามจีน กระจายอยู่ทั่วไป รวมทั้งพบเนินโบราณสถานที่มีเศษอิฐกระจายอยู่โดยรอบ (เชิดศักดิ์ ตรียาภิวัฒน์, 2547; รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, 2550) ซึ่งเศษภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตาล้านน่านนั้น ทำให้มีการสันนิษฐานเบื้องต้นว่าชุมชนบริเวณพื้นที่ริมน้ำสาละวินในแถบเทือกเขาสูงแห่งนี้ จึงไม่น่าจะเป็นชุมชนที่โดดเดี่ยว แต่น่าจะเป็นชุมชนที่มีพลวัตและปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชนร่วมสมัยล้านนาที่อยู่นอกพื้นที่มาอย่างช้านาน

ดังนั้น พื้นที่ของอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน จึงเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่น่าสนใจทั้งในแง่ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงงานด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของมนุษย์ด้วย ดังที่ ประชาคมตำบลแม่ยวม และมูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ได้จัดทำโครงการ “สาละวินศึกษา” โดยมีการรวบรวมข้อมูลในทุกๆ ด้านของพื้นที่ลุ่มน้ำสาละวิน (มนตรี จันทวงศ์และลลธิริมา หลงเจริญ, 2550) อย่างไรก็ตาม องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ยวม ประสงค์จะให้มีการศึกษาเพิ่มเติมด้านโบราณคดีในแหล่งลุ่มน้ำสาละวิน จึงได้ประสานความร่วมมือมายัง คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

จากงานการศึกษาดังกล่าวข้างต้น ทำให้คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ตระหนักในสำคัญของการศึกษาค้นคว้าทาง โบราณคดีด้วยวิธีการสำรวจและขุดค้น จึงสนับสนุนงบประมาณเพื่อการวิจัยของ “โครงการโบราณคดีลุ่มน้ำสาละวิน ตำบลแม่ยวม อำเภอแม่สะเรียง จังหวัด แม่ฮ่องสอน” เพื่อตอบคำถามว่าพื้นที่ริมฝั่งน้ำสาละวินมีความสำคัญอย่างไรในเชิง โบราณคดี โดยเป็นการศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับแหล่งที่พบ รวมถึงรูปแบบ ปริมาณ และวิธีการผลิต ตลอดจนหน้าที่การใช้งานของโบราณวัตถุต่างๆ ว่าจะสามารถสะท้อน ภาพสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนในลุ่มน้ำสาละวินในอดีตได้มากน้อยเพียงใด

บทความชิ้นนี้ เป็นการสรุปงานของโครงการโบราณคดีลุ่มน้ำสาละวินฯ โดย มุ่งเน้นให้เห็นกระบวนการทำงานด้านโบราณคดีตั้งแต่เริ่มทำการสำรวจและขุดค้น อย่างเป็นขั้นตอน กระทั่งถึงการวิเคราะห์สรุปผลการค้นพบข้อมูลใหม่ที่จะใช้เป็น องค์ความรู้เพื่อเผยแพร่ต่อไป

การสำรวจและขุดค้น

พ.ศ.2550 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้จัดตั้งโครงการ โบราณคดีลุ่มน้ำสาละวิน เพื่อศึกษาวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำสาละวินในอดีต ด้วยวิธีการ สำรวจและขุดค้นในเขตพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน โดยมีผู้ร่วมวิจัยจาก มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ และมีสำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ อุทยาน แห่งชาติลุ่มน้ำคอง จังหวัดแม่ฮ่องสอน และองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ยวม อำเภอ แม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นหน่วยงานสนับสนุน

สำรวจ

จากการทบทวนเอกสารพบว่า แหล่งโบราณคดีบริเวณลุ่มน้ำสาละวินส่วน ใหญ่มีลักษณะเป็นสันตอยที่อยู่ใกล้ริมน้ำและมีพื้นที่ค่อนข้างราบอยู่บนสันตอย คณะทำงานจึงค้นหาและเลือกพิจารณาระยะความถี่ห่างของเส้นชั้นความสูงที่ปรากฏ ในแผนที่ทางทหารขนาดมาตราส่วน 1: 50000 นอกจากนั้นยังได้สอบถามข้อมูลจาก ชาวบ้านในพื้นที่ซึ่งช่วยในการหาตำแหน่งของแหล่งได้อีกทางหนึ่งด้วย

การเก็บข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่พบจากการสำรวจในครั้งนี้ ใช้การจดบันทึก ลักษณะทางกายภาพของแหล่งโบราณคดีและพื้นที่โดยรอบ อาทิ สภาพที่ตั้งโดยทั่วไป ของแหล่งโบราณคดี ตำแหน่งระดับความสูงจากแม่น้ำหรือลำน้ำที่อยู่ในบริเวณนั้น ระยะความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง สภาพพื้นที่ป่าในปัจจุบัน รวมทั้งการ กระจายตัวของหลักฐานโบราณคดีที่พบภายในแหล่ง นอกจากนี้ ยังใช้วิธีการบันทึก และเก็บข้อมูลด้วยภาพถ่าย ซึ่งสามารถเป็นข้อมูลอีกชนิดหนึ่งที่น่ามาใช้ในการงาน โบราณคดีและงานอื่น ๆ ส่วนโบราณวัตถุที่พบกระจายอยู่บนผิวดินในแหล่งโบราณคดี แต่ละแห่งนั้น ถูกจัดเก็บตัวอย่างแบบสุ่มเพื่อนำมาใช้ในการอธิบายลักษณะทาง วัฒนธรรมและกำหนดอายุสมัยแบบเปรียบเทียบ (Relative dating) ของแหล่ง โบราณคดีในพื้นที่ ก่อนนำมาจัดเรียงลำดับอายุสมัยทางวัฒนธรรมในบริเวณลุ่มน้ำ สาละวินต่อไป

แหล่งโบราณคดีที่พบจากการสำรวจ

จากการสำรวจลุ่มน้ำสาละวิน พบหลักฐานทางโบราณคดีกระจายอยู่ โดยทั่วไป โดยเฉพาะในพื้นที่เปิดโล่ง (Open sites) ซึ่งได้แก่ พื้นที่สันดอน เนินเขา และยอดเขา ยกเว้นเพียงแหล่งเดียวที่เป็นถ้ำ (ภาพที่ 2) ซึ่งจากแหล่งโบราณคดีทั้ง 7 แห่งที่สำรวจพบ (ภาพที่ 3) คือ ถ้ำบาตร ห้วยอินวูล ท่าต่าฝ่ง โรงพักเก่า พะแอ๊ะ ห้วยแม่ป่อ และเขาลูกโดด สามารถจำแนกประเภทของโบราณวัตถุ-สถานได้ดังนี้ คือ

1. เครื่องมือหินกะเทาะ ที่ส่วนใหญ่ผลิตขึ้นจากสะเก็ดขนาดค่อนข้างใหญ่ นำมากะเทาะให้มีรูปร่างสี่เหลี่ยม ปลายด้านหนึ่งสอบเล็กกว่าอีกด้าน และกะเทาะให้ คล้ายเอวคอดไว้ นอกจากนี้ยังมีเครื่องมือหินขัดชนิดไม่มีบ่า

2. เศษภาชนะดินเผา ทั้งแบบเนื้อดิน (Earthenware) แบบเนื้อแกร่ง (Stoneware) และแบบเนื้อกระเบื้อง (Porcelain) ซึ่ง มีลักษณะและรูปแบบการผลิต ที่คล้ายกับเศษภาชนะดินเผาในกลุ่มเตาภาคเหนือของประเทศไทย

3. ซากโบราณสถานและสิ่งก่อสร้างที่ปรากฏเป็นแนวก่ออิฐตามพื้นที่เนินเขา และยอดเขา ซึ่งพิจารณาจากเศษภาชนะดินเผาแบบเนื้อกระเบื้องที่พบร่วมด้วยแล้ว คาดว่าน่าจะมีอายุประมาณกว่า 100 ปี

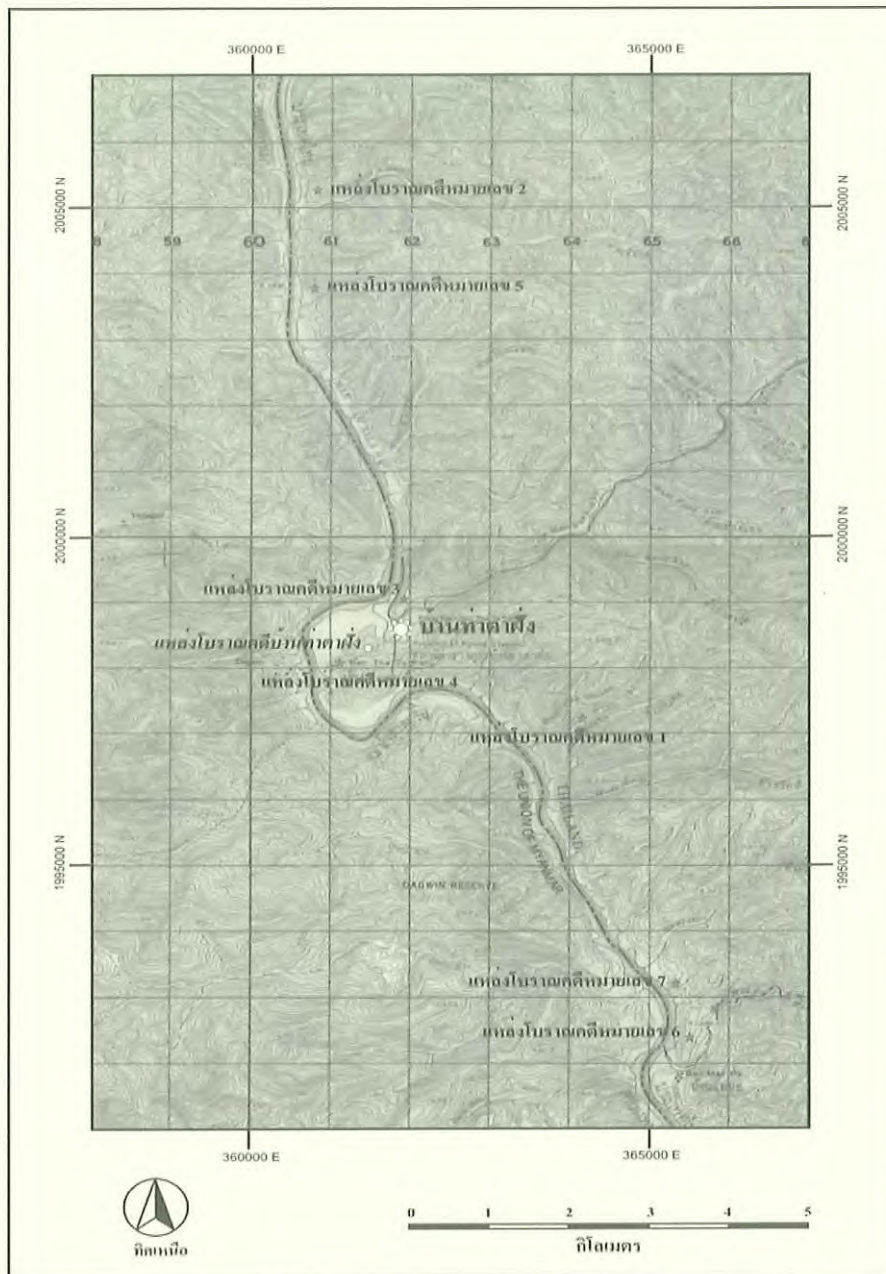
ภาพที่ 2 สภาพแหล่งโบราณคดีหมายเลข 1 (ถ้ำบาตร)

โบราณวัตถุเป็นวัตถุทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคม เป็นสิ่งแสดงชั้นทางสังคม อันสะท้อนให้เห็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการผลิต การเลือกใช้ทรัพยากร สภาพทางสังคมและการติดต่อแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน ตลอดจนระบบความเชื่อ ฉะนั้นการจัดแบ่งประเภทหลักฐานที่พบจากการสำรวจโบราณคดีข้างต้นจึงเป็นการสรุปภาพรวมของข้อมูลเบื้องต้นอันแสดงให้เห็นถึงหลักฐานการใช้พื้นที่ของกลุ่มคน ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน เพื่อจุดประสงค์ที่ต่างกัน

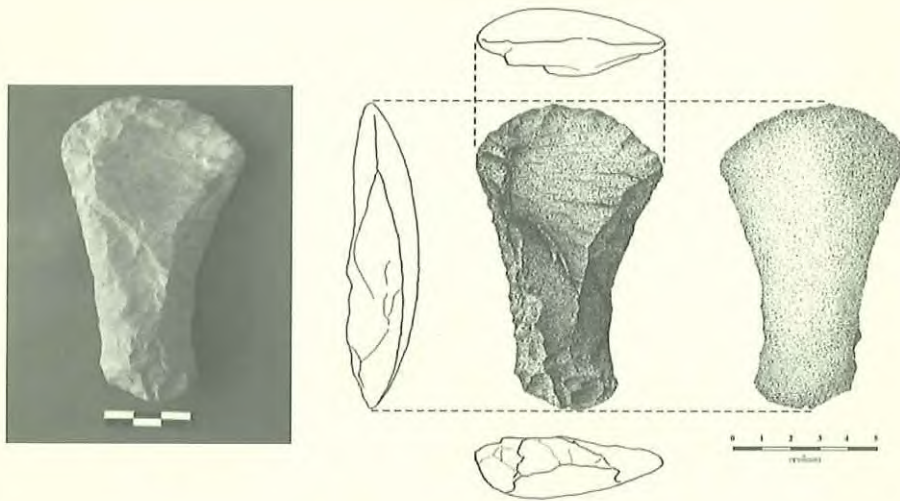
จากพื้นฐานความคิดที่ว่า วัตถุต่างๆ ล้วนมีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงตามช่วงเวลาที่ผ่านมา นับตั้งแต่วัสดุที่ใช้ในการผลิตไปจนถึงรูปแบบ (Style) และเทคโนโลยีการผลิต (Technology) นั้นมีการปรับปรุงอยู่ตลอดเวลา (Renfrew & Bahn 2004) ดังนั้นการนำโบราณวัตถุมาจัดลำดับรูปแบบ (Typological sequences) ร่วมกับแนวคิดการแพร่กระจายของโบราณวัตถุในระดับมหภาค (Macro-region) ซึ่ง

หมายถึงการกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีที่มีการพบโบราณวัตถุประเภทเดียวกัน เป็นการแสดงให้เห็นถึงขอบเขต (Boundary) ทางพื้นที่ที่มีการแพร่กระจายของกลุ่มคนร่วมวัฒนธรรมกัน เพื่อแสดงให้เห็นถึงขอบเขตและความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดี ที่สามารถนำไปสู่การสร้างภาพพัฒนาการทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีในบริเวณลุ่มแม่น้ำสาละวินได้ด้วย

หากพิจารณาตามกรอบความคิดเรื่องวิวัฒนาการของโบราณวัตถุ ซึ่งยอมรับกันว่าหลักฐานโบราณวัตถุที่ทำจากหินเป็นรูปแบบของเครื่องมือชุดแรกๆ และเป็นเครื่องมือแบบง่าย ๆ ที่มีการผลิตไม่ซับซ้อน ทั้งยังสามารถนำไปใช้งานในหลายลักษณะ โดยเครื่องมือหินที่พบว่ามีการผลิตใช้ตั้งแต่ยุคเริ่มต้นประวัติศาสตร์มนุษยชาติคือเครื่องมือหินกะเทาะ ซึ่งผลิตจากกระบวนการนำเอาหินกรวดแม่น้ำมากะเทาะให้มีรูปร่างและเกิดคมสำหรับการใช้งาน ซึ่งมีการพัฒนารูปแบบและวิธีการผลิตที่ซับซ้อนและหลากหลายประเภท ก่อนพัฒนาไปสู่เครื่องมือหินขัดตามลำดับ โดยพื้นฐานความคิดดังกล่าว ทำให้สรุปได้ว่า แหล่งโบราณคดีสันตอยห้วยอินवल (แหล่งโบราณคดีหมายเลข 2) แหล่งโบราณคดีสันตอยบ้านท่าตาฝั่ง (แหล่งโบราณคดีหมายเลข 3) และแหล่งโบราณคดีสันตอยห้วยแม่ป่อ (แหล่งโบราณคดีหมายเลข 6) เป็นแหล่งโบราณคดีที่เก่าที่สุดในบรรดาแหล่งโบราณคดีทั้งหมดที่มีการสำรวจพบ (ดูภาพที่ 3 ประกอบ) เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการพบเครื่องมือหินที่ทำจากหินรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะเครื่องมือหินกะเทาะแบบเอนคอดและขวานหินกะเทาะ (ภาพที่ 4) น่าจะเป็นเครื่องมือหินรูปแบบหลักของวัฒนธรรมในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำสาละวินในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงยุคโฮโลซีนคือไม่เกินกว่า 10,000 ปีมาแล้ว

ภาพที่ 3 แผนที่ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีที่พบในการสำรวจ
(ที่มา: ดัดแปลงจากกรมแผนที่ทหาร 2519)

ภาพที่ 4 เครื่องมือหินกะเทาะแบบเวยคอต

ส่วนหลักฐานที่เป็นเศษภาชนะดินเผาในกลุ่มเตาล้านนาและเครื่องถ้วยต่างประเทศ (ภาพที่ 5) ซึ่งสามารถกำหนดอายุโดยการเปรียบเทียบอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 ซึ่งค่อนข้างเป็นช่วงเวลา que แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่อยู่ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมล้านนา ทั้งยังเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นความเป็นไปได้ว่า แหล่งโบราณคดีสันดอยบ้านท่าตาฝั่ง และโบราณสถานเขาลูกโดด (แหล่งโบราณคดีหมายเลข 7) เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ร่วมสมัยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แหล่งโบราณคดีสันดอยบ้านท่าตาฝั่งนั้น น่าจะเป็นบริเวณที่มีการอยู่อาศัยต่อเนื่อง เพราะนอกจากหลักฐานเครื่องมือหินที่พบแล้วยังพบหลักฐานอื่นๆ อีกมากมายที่สามารถกำหนดอายุช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 หรือร่วมสมัยกับวัฒนธรรมล้านนาในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน และหากโบราณสถานเป็นร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ที่ร่วมสมัยล้านนา แหล่งโบราณสถานบ้านพะแอ๊ะ (แหล่งโบราณคดีหมายเลข 5) น่าจะเป็นโบราณสถานที่ร่วมสมัยด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 5 เศษภาชนะดินเผาในกลุ่มเครื่องถ้วยต่างประเทศ

สำหรับแหล่งโบราณคดีถ้ำบาตร (แหล่งโบราณคดีหมายเลข 1) นั้น เนื่องจากเป็นแหล่งโบราณคดีแห่งเดียวที่พบเพียงแค่วัตถุประเภทเศษภาชนะดินเผาแบบเนื้อดินที่มีลักษณะของลวดลายแบบทั่วไป จึงไม่สามารถนำมากำหนดอายุและขอบเขตของวัฒนธรรมได้แน่ชัด เพราะเป็นสิ่งที่ปรากฏตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงกระทั่งเมื่อไม่กี่สิบปีที่ผ่านมา ส่วนแหล่งโบราณสถานโรงพักเก่า (แหล่งโบราณคดีหมายเลข 4) (ภาพที่ 6) เป็นสถานที่หนึ่งซึ่งสามารถระบุได้อย่างแน่ชัดว่าอยู่ในช่วงปี พ.ศ.2466 จึงไม่จำเป็นต้องใช้หลักฐานอื่นๆ มากำหนดอายุ

ภาพที่ 6 โรงพักเก่า

โดยสรุปแล้ว จากข้อมูลหลักฐานในแหล่งโบราณคดีทั้ง 7 แหล่งสามารถกำหนดช่วงเวลาทางวัฒนธรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำสาละวินเป็นสามช่วงเวลาหลักๆ ด้วยกัน คือ

ช่วงวัฒนธรรมก่อนลันนา จากข้อมูลที่มีอยู่ในปัจจุบัน เชื่อว่าวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นก่อนการเข้ามาของวัฒนธรรมลันนา น่าจะเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มชนที่ใช้เครื่องมือหินเป็นหลัก โดยลักษณะของเครื่องมือหินประกอบด้วย ขวานหินกะเทาะ เครื่องมือหินกะเทาะแบบแฉกคอด รวมทั้งเครื่องมือหินขัด ดังที่พบในแหล่งโบราณคดีห้วยอินวูล ห้วยแม่ป่อ และบ้านท่าตาฝั่ง

ช่วงร่วมสมัยวัฒนธรรมลันนา พบทั้งพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ที่เป็นโบราณสถาน โดยหลักฐานที่แสดงว่าอยู่ในช่วงเวลานี้ ได้แก่ ซากของสิ่งก่อสร้างจาก

อิฐ เศษภาชนะดินเผาแบบล้านนาและเครื่องถ้วยจากต่างประเทศ อันแสดงถึงช่วงเวลาที่มีการติดต่อกับชุมชนภายนอก

ช่วงร่วมสมัยรัตนโกสินทร์ ในช่วงเวลานี้ ได้แก่ แหล่งโบราณสถานโรงพักเก่า ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสำคัญทางการเมืองการปกครองในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำสาละวิน ทำให้เกิดการจัดตั้งหน่วยงานของรัฐเพื่อดูแลพื้นที่บริเวณนี้

การจำแนกวัฒนธรรมตามยุคสมัยข้างต้น โดยใช้โบราณวัตถุที่พบจากแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งเป็นเครื่องมือช่วยสำหรับกำหนดอายุสมัยดังกล่าว นอกจากจะทำให้เกิดความเข้าใจแหล่งโบราณคดีในมิติของเวลา (Time dimension) แล้ว โบราณวัตถุเหล่านั้นยังสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมืออันนำไปสู่ความเข้าใจในมิติของสถานที่ (Spatial dimension) ด้วย โดยพิจารณาจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมทางวัตถุในแต่ละสมัย เพราะการพบหลักฐานที่อยู่ในวัฒนธรรมเดียวกันบนพื้นที่กายภาพนั้น ย่อมแสดงถึงรูปแบบการเลือกตั้งถิ่นฐานในแต่ละช่วงเวลา ดังเช่นการเลือกใช้สันดอยที่ไม่สูง มีพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบอยู่ด้านบน บริเวณโดยรอบมีความลาดชันไม่มากนัก และตั้งอยู่บริเวณปากห้วยสาขาของแม่น้ำสาละวิน เป็นพื้นที่กิจกรรมในช่วงวัฒนธรรมสมัยก่อนล้านนา

ในช่วงเวลาที่ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมล้านนา นอกจากการเลือกพื้นที่อยู่อาศัยแล้ว ยังมีพื้นที่โบราณสถาน ซึ่งตำแหน่งที่ตั้งน่าจะแสดงนัยที่สะท้อนเจตนาในการเลือกพื้นที่สร้างโบราณสถาน เสมือนหลักหมายทางพื้นที่ (Landmark) ของผู้คนที่สัญจรตามแม่น้ำสาละวิน หรืออาจเป็นที่ตั้งของศาสนสถานบนยอดเขา ซึ่งมักพบทั่วไปในวัฒนธรรมล้านนา

ส่วนที่ตั้งของโบราณสถานโรงพักเก่า สภาพที่ตั้งโดยรอบเป็นลักษณะคွ้งน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งสามารถมองเห็นพื้นที่แม่น้ำสาละวินได้กว้างไกล โดยการใช้พื้นที่ตั้งลักษณะนี้ น่าจะเป็นเสมือนกับประกาศอำนาจตัวแทนรัฐอย่างชัดเจน

ชุดค้น

การตัดสินใจเลือกดำเนินงานในแหล่งโบราณคดีสันตอยบ้านท่าตาฝั่ง มีเหตุผลหลายประการด้วยกัน ประการแรกเพราะแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ พบโบราณวัตถุหลากหลายประเภท ทั้งเครื่องมือหินรูปแบบต่างๆ รวมไปถึงเศษภาชนะดินเผา ประการต่อมาคือ แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ตั้งอยู่ภายในหมู่บ้านท่าตาฝั่ง ซึ่งคณะวิจัยสามารถเดินทางและดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ที่สำรวจพบ และประการสุดท้าย สืบเนื่องจากแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ตั้งอยู่ภายในหมู่บ้าน จึงมีโอกาสนิยมและเสียหายจากกิจกรรมชุมชนได้มากกว่าแหล่งอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ปัจจุบันได้กลายเป็นที่ตั้งของฐานทหารพรานที่ 3601 ซึ่งความเป็นระเบียบเรียบร้อยของค่ายทหารจึงต้องมีการทำความสะอาดพื้นที่ตลอดเวลาทำให้หลักฐานและโบราณวัตถุถูกรบกวนอย่างมาก ด้วยเหตุผลเหล่านี้ การดำเนินงานในแหล่งโบราณคดีสันตอยบ้านท่าตาฝั่ง น่าจะเป็นการช่วยเก็บข้อมูลแหล่งโบราณคดีและโบราณวัตถุภายในแหล่งก่อนจะสูญหายไปตามกาลเวลา

หมู่บ้านท่าตาฝั่ง ตั้งอยู่บริเวณสบห้วยแม่กองคากับแม่น้ำสาละวิน ซึ่งกั้นเขตแดนไทย-พม่า โดยมี ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลแม่คง อำเภอแม่สะเรียง ทิศใต้ ติดกับ ตำบลสบเมย อำเภอแม่สะเรียง ทิศตะวันออก ติดกับ พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ และทิศตะวันตก ติดกับ แม่น้ำสาละวิน (ไพโรจน์ พนาไพรสกุล, 2550) สำหรับชื่อ 'ท่าตาฝั่ง' นั้นได้ปรากฏในบันทึกทางประวัติศาสตร์ว่า เป็นจุดข้ามแดนระหว่างไทยและพม่า ดังที่ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ (2543) ได้เขียนเล่าไว้ว่า

“พระยาภาววิละทราบข่าวว่า หมู่ทหารโพกหัวแดงของอุปราชกองแก้ว ซึ่งได้ถูกพระยาจำบ้านฆ่าตาย ได้หลบหนีไปตั้งอยู่ที่เมืองยวมใต้ (คืออำเภอแม่สะเรียงในปัจจุบัน) ท่าตาฝั่ง ท่าสีทอ ท่าสีแขก บ้านแม่ป่อ ผาภู และเมืองหลวง (ผาปูน) ริมฝั่งน้ำคง (สาละวิน) จึงตั้งพลสามล้าน คุมพล 300 และเอาเสื้อผ้า ถ้วยชามอย่างดี ไปกำนัลแก่ยางก้างหัวตาด นายด่านกะเหรี่ยงยางแดง และเกลี้ยกล่อม

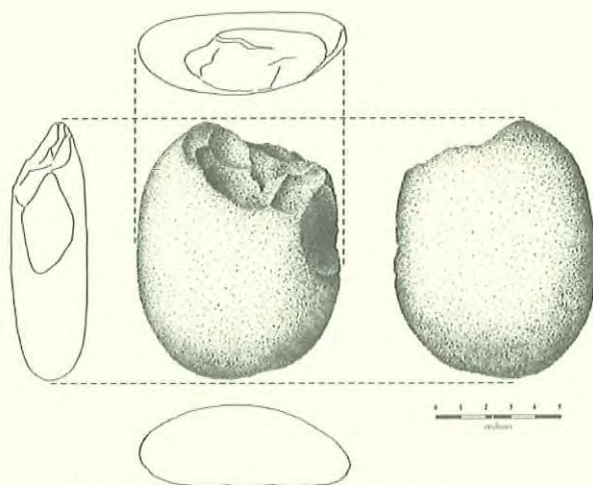
ให้ยอมสวามิภักดิ์ ส่วนพวกที่ไม่ยอมสวามิภักดิ์ พระยา
กาวิละได้ส่งไพร่พลออกโจมตี และกวาดต้อนผู้คนมาสะสมไว้ที่
เวียงป่าซาง

ฝ่ายพม่าเมื่อเห็นว่าล้านนาเข้มแข็งขึ้น จึงให้อะแซหฺนุกี ยกทัพมา
ปราบ โดยเข้าทางท่าตาฝั่ง ข้ามน้ำคงเข้าสู่เมืองยวม (หรืออำเภอ
แม่สะเรียงในปัจจุบัน) ซึ่งการนี้พระยาภาณุวงศ์ได้ส่งไพร่พลไปรักษา
หน้าด่านที่เมืองยวม เมืองยวมจึงกลายเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญ
ระหว่างไทยกับพม่านับแต่นั้นมา”

การสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านท่าตาฝั่ง
รวมถึงพื้นที่บริเวณลานตะพักของแม่น้ำสาละวิน ตั้งแต่ชั้นส่วนภาชนะดินเผาที่ผลิต
จากเตาล้านนา ชั้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงไปจนถึงขวานหินขัด ขวาน
กะเทาะ เครื่องมือหินกะเทาะ ฯลฯ นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่า เคยมีการอพยพโยกย้าย
ในบริเวณพื้นที่ชายขอบที่อยู่ตามชายฝั่งน้ำสาละวิน โดยเฉพาะหลักฐานที่พบมากที่สุด
ได้แก่ เครื่องมือหินกะเทาะแบบสาละวินที่ทำจากหินในท้องถิ่นลักษณะคล้ายสี่เหลี่ยม
คางหมูแบบยาว กะเทาะหน้าเดียวจากสะเก็ดหินของหินกรวดแม่น้ำ สันนิษฐานว่า
น่าจะเป็นเครื่องมือหินกะเทาะที่มีรูปแบบเฉพาะถิ่น (สุภาพร นาคบัลลังก์ และ คณะ,
2551)

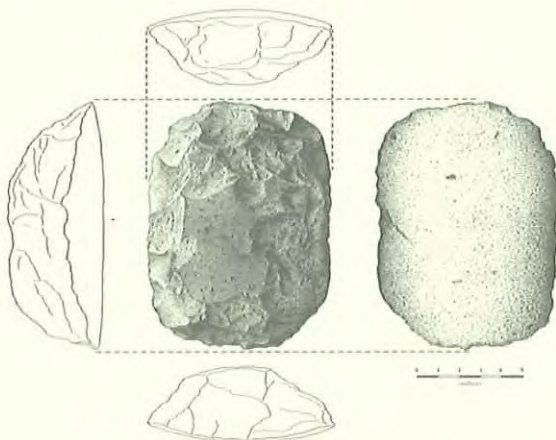
หากพิจารณาแหล่งโบราณคดีสาละวินในบริบทสมัยก่อนประวัติศาสตร์
ล้านนา ที่ปรากฏขึ้นพัฒนาการจากรูปแบบเรียบง่ายถึงแบบซับซ้อน ดังนี้คือ

1) เครื่องมือหินกะเทาะอย่างหยาบ ใช้หินกรวดแม่น้ำขนาดใหญ่ทั้งก้อน
นำมากะเทาะ เครื่องมือหินชนิดนี้จึงมีขนาดใหญ่ หนา และหนัก พบรอยกะเทาะที่
ขอบอย่างตั้งใจไม่กี่รอย อาจจะขอบด้านเดียว (Chopper) หรือขอบทั้งสองด้าน
(Chopping) เพื่อให้ได้ขอบคมสามารถใช้ตัด-สับ-ทุบสิ่งต่างๆ ได้ (ภาพที่ 7)

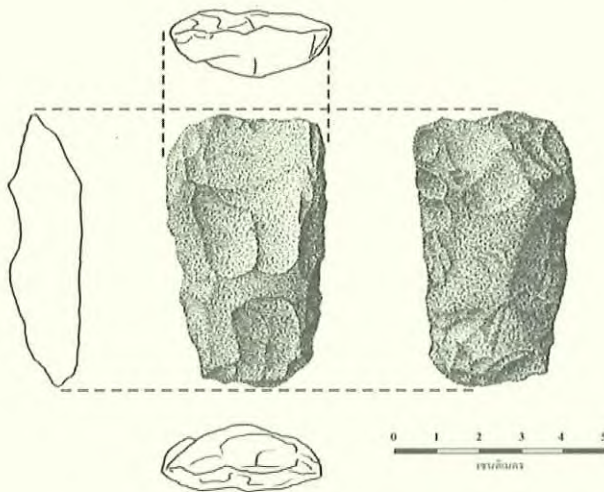
ภาพที่ 7 เครื่องมือหินกะเทาะอย่างหยาบ

2) เครื่องมือแบบ “ฮัวบินเนียน” (Hoabinhian) เรียกชื่อตามแหล่งที่พบแห่งแรกในประเทศเวียดนาม ทำจากหินกรวดแม่น้ำแต่มีรอยกะเทาะมากขึ้น พบรอยกะเทาะที่ขอบด้านเดียวบ้าง โดยรอบบ้าง บางชิ้นกะเทาะทั้งสองหน้าและยังพบว่านำไปใช้งานทั้งการขูด ตัด สับ ฉีก เป็นเครื่องมืออเนกประสงค์ที่สามารถนำไปใช้ได้หลายหน้าที่ (ภาพที่ 8)

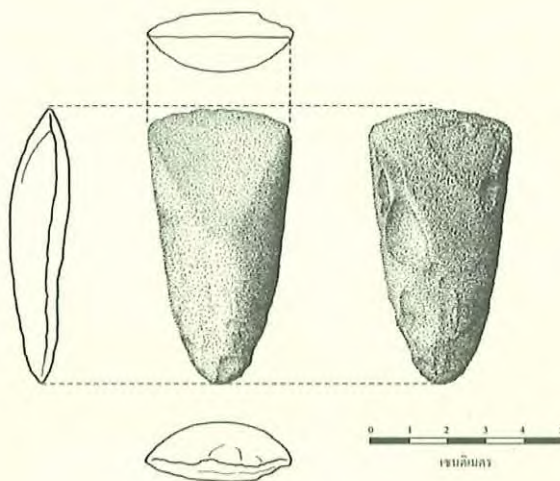
ภาพที่ 8 เครื่องมือแบบ “ฮัวบินเนียน

3) เครื่องมือหิน “ขวานกะเทาะ” เครื่องมือกลุ่มนี้มักนิยมใช้หินจากชั้นหิน (rock) ไม่ใช่หินกรวดแม่น้ำ เป็นการกะเทาะเอาหินเป็นก้อนออกมาจากชั้นหิน เราจึงมักเห็นว่าแกนหินของเครื่องมือหินชุดนี้มีลักษณะที่เป็นสะเก็ดหินไปในตัวด้วย แต่เครื่องมือชุดนี้อาจจะเป็นชุดของโกลนขวานหินขัดที่ถูกทิ้งเหลือไว้ที่แหล่งผลิตก็เป็นได้ เนื่องจากเครื่องมือชุดนี้มักมีรูปร่างเป็นสามเหลี่ยมมุมมนหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้า ปลายมนและมักทำจากหินเนื้อละเอียดแต่ไม่แข็งมากนัก (ภาพที่ 9)

ภาพที่ 9 ขวานกะเทาะหรือโกลนขวานหินขัด

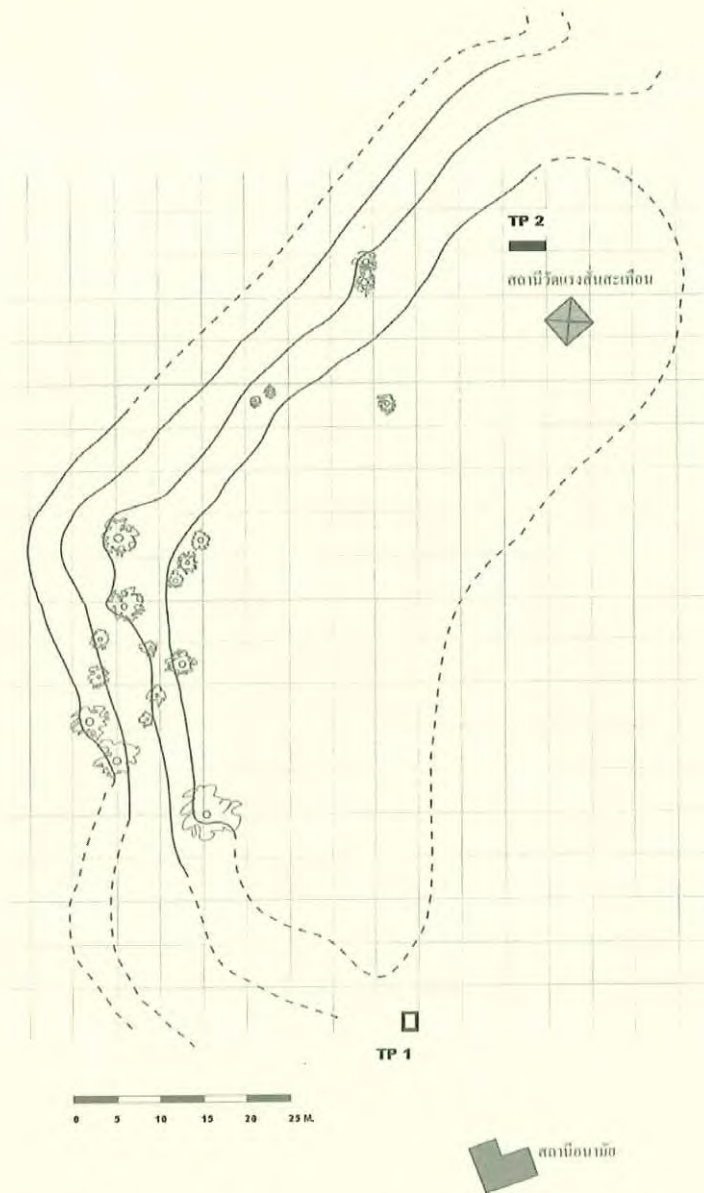
เครื่องมือหินกะเทาะแบบสาละวินไม่สามารถจัดอยู่ในกลุ่มเครื่องมือหินกะเทาะที่พบในลำนานาทั้ง 3 กลุ่มข้างต้น ขณะนี้จึงจัดให้เป็นเครื่องมือหินรูปแบบใหม่ อีกกลุ่มหนึ่งที่แทรกคั่นระหว่างกลุ่ม ‘เครื่องมือหินกะเทาะ’ กับกลุ่ม ‘ขวานหินขัด’ (ภาพที่ 10) ฉะนั้นเพื่อที่จะหาข้อมูลเพิ่มเติมจึงมีการวางผังหลุมขุดทดสอบ 2 หลุม ขนาด 1x1 เมตรและ 1x3 เมตร (ดูแผนผังที่ 1) เพื่อตรวจสอบชั้นทับถมชั้นวัฒนธรรม และพื้นที่การใช้งานในสมัยโบราณที่ยังหลงเหลืออยู่ เพื่อหาหลักฐานทางด้านกิจกรรมในอดีต

ภาพที่ 10 ขวานหินขัด

ผลการขุดค้นทางโบราณคดีพบโบราณวัตถุประเภท เครื่องมือหิน เศษภาชนะดินเผา และชิ้นส่วนโลหะ ฯลฯ (ดูรายละเอียดในสุภาพร นาคบัลลังก์และคณะ, 2550) แต่ก็ยังไม่อาจสันนิษฐานได้ถึงการกิจกรรมของคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์บริเวณพื้นที่แห่งนี้ได้ อาจเป็นเพียงโบราณวัตถุที่กระจัดกระจายจากการละทิ้งโดยไม่ตั้งใจของคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ หรือเป็นหลักฐานของผู้คนที่เดินทางผ่านไปมาอย่างสันเขาแห่งนี้

โดยภาพรวมจากหลักฐานที่ได้จากการขุดค้น และหลักฐานเครื่องมือหินบนผิวดินที่กระจัดกระจายทั่วบริเวณ พอสรุปได้ว่า พื้นที่บริเวณนี้น่าจะเป็นแหล่งที่มนุษย์ในอดีตเคยใช้เป็นที่ทำกิจกรรมบางอย่าง ได้แก่ การผลิตเครื่องมือหิน รวมถึงอาจเป็นที่พักอาศัยชั่วคราว หรือเป็นเพียงเส้นทางสัญจรบนสันเขาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงยุคประวัติศาสตร์ ดังที่ปรากฏหลักฐานของเศษภาชนะดินเผาในยุคสมัยประวัติศาสตร์ปะปนอยู่กับหลักฐานประเภทอื่นๆ ในระดับชั้นผิวดิน อย่างไรก็ตาม น่าจะมีการทำกิจกรรมอย่างอื่นของผู้คนในอดีตในบริเวณนี้หรือบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงแห่งนี้ หากได้มีการสำรวจและขุดค้นเพิ่มเติมอย่างเป็นระบบในอนาคต ซึ่งจะสามารถทำให้สร้างภาพรวมที่น่าสนใจของผู้คนในอดีตมากขึ้นกว่าที่ได้ศึกษากันในปัจจุบัน

แผนผังที่ 1 แสดงตำแหน่งหลุมขุดค้นทางโบราณคดีในแหล่งโบราณคดี
สันดอยบ้านท่าเตี๋ย

บทสรุป

แนวคิดแบบวิวัฒนาการสายเดี่ยว/เส้นตรง (Linear evolution) แบบกลุ่มแนวคิดสายพัฒนาการทางวัฒนธรรมกระแสหลัก มีบทบาทอย่างมากในการศึกษาทางด้านโบราณคดี เนื่องจากสามารถนำมาใช้ในการอธิบายลำดับขั้นของการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบของวัตถุ เทคโนโลยีการผลิต ตลอดจนรูปแบบการดำรงชีวิตและสภาพสังคม อย่างไรก็ตาม พัฒนาการทางเทคโนโลยีของเครื่องมือเครื่องใช้ รูปแบบการดำรงชีพ หรือแม้แต่ลำดับขั้นสังคมของมนุษย์ก็ไม่จำเป็นต้องมุ่งไปสู่สภาพสังคมและวัฒนธรรมแบบใดแบบหนึ่งเสมอไป (Yoffee, 1993) เพราะลำดับขั้นตอนของพัฒนาการตามความเป็นจริงอาจมีพลวัตที่เกิดขึ้นในระดับต่างๆ ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับภูมิภาค อิทธิพลแนวคิดพื้นฐานที่นำมาใช้เป็นมาตรฐานดังกล่าวข้างต้น จึงอาจส่งผลต่อการตีความวัตถุทางวัฒนธรรมและส่งผลต่อความพยายามจัดให้วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบพัฒนาการทางวัฒนธรรมกระแสหลัก โดยมองข้ามความเหลื่อมล้ำในระดับภูมิภาคและความไม่พร้อมเพรียงของพัฒนาการทางวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่

สำหรับ เนื้อหาในบทความนี้ได้พิจารณาเครื่องมือหินกะเทาะทั้งในแง่ของรูปแบบและวิธีการผลิตที่มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น¹ โดยทำความเข้าใจภายใต้บริบททางสังคมและสภาพทางภูมิศาสตร์ของกลุ่มวัฒนธรรมที่อาจเกิดขึ้นจากกระบวนการปรับตัว และพัฒนาลักษณะวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นภายในพื้นที่ชายขอบทางวัฒนธรรมมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ ผู้ร่วมวิจัยหลัก 2 คน คือ นายเชิดศักดิ์ ตรีรยาภิวัฒน์ และอาจารย์ จักรินรัฐ นิยมคำ ซึ่งเป็นแกนนำในการสำรวจและชุดค้น โดยมีนายชินวุฒิ วิทยาลัย นายสนธยา โคษา นางสาวจุฑามาศ สุวิมลเจริญ นายนัฐพล สุกิจสุขสวัสดิ์ และนางสาวสุวิชา พักกระสา ผู้ร่วมในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ขอขอบคุณนายกองค์การบริหารส่วนตำบลแม่ยวม หัวหน้าอุทยานแห่งชาติลุ่มน้ำคง ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ และ หัวหน้าหน่วยทหารพรานที่ 3601 ปฏิบัติการฐานท่าตาฝั่ง ผู้ทำหน้าที่ประสานงานและอำนวยความสะดวกในพื้นที่ศึกษา ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุรพงษ์ เลิศทัศนีย์ ที่ให้คำปรึกษาด้านข้อมูลธรณีสัณฐาน ขอขอบคุณชาวบ้านท่าตาฝั่งทุกคนที่มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล นำทาง เป็นล่าม และอำนวยความสะดวกในด้านการคมนาคมติดต่อสื่อสารและที่พัก รวมทั้งเข้าร่วมในการอบรมและร่วมกิจกรรมการนำความรู้คืนสู่ชุมชนของโครงการโบราณคดีลุ่มแม่น้ำสาละวิน

เชิงอรรถท้ายบท

¹ ข้อสังเกตเกี่ยวกับวิธีการผลิตเครื่องมือหิน ดังปรากฏหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่ง คือ หินกรวดที่มีรอยชำจากการทุบหรือกะเทาะ แสดงให้เห็นถึงขั้นตอนในกระบวนการผลิตเครื่องมือหินของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ว่ามีการใช้ก้อนหรือทั้งหินประกอบด้วย ซึ่งพบว่าสอดคล้องกับข้อมูลด้านชาติพันธุ์วิทยาที่ได้จากการสัมภาษณ์จอนิ โอโดเซา (2551) ประชาชนชาวปกากะญอ ผู้ที่สามารถให้ข้อมูลวิธีการผลิตเครื่องมือหินกะเทาะแบบสาละวินว่า เริ่มจากใช้ก้อนกะเทาะหินกรวดขนาดเหมาะมือที่คัดเลือกได้จากแม่น้ำ โดยกะเทาะด้านข้างให้หินแตกออกเป็นสะเก็ดขนาดใหญ่ 2 ชั้น ตรงกับข้อสันนิษฐานของ Forestier และคณะ (2005: 40) เกี่ยวกับการผลิตเครื่องมือหินสาละวิน แบบ A1/A และอาจมีการใช้ทั้งหินร่วมด้วยในขั้นตอนการผลิต ทำให้สามารถควบคุมรูปร่างของเครื่องมือหินได้ตามต้องการ จึงเป็นเรื่องที่น่าจะให้ความสนใจและทำการศึกษาเพิ่มเติม เพื่อรวบรวมเป็นข้อมูลชาติพันธุ์ทางโบราณคดีต่อไป

บรรณานุกรม

กรมแผนที่ทหาร. แผนที่ “บ้านท่าตาฝั่ง.” ลำดับชุดที่ L7017 ระวางที่ 4545 III, พิมพ์ครั้งที่ 3-RTSD, มาตรฐาน 1: 50,000, 2519.

จอณี โอโดเชา, สัมภาษณ์ (8 พฤษภาคม 2551), 2551

นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์. ภูมิศาสตร์กายภาพภาคเหนือของประเทศไทย. เชียงใหม่: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เอกสารอัดสำเนา, 2534.

เชิดศักดิ์ ตีรียาภิวัดน์. “โบราณสถานบนพื้นที่สูงในแม่ฮ่องสอน.” วารสารเมืองโบราณ 30 (2): 64-73., 2547.

รัศมี ชูทรงเดช. โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้าจังหวัดแม่ฮ่องสอน. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

รัศมีชู ทรงเดช, เชิดศักดิ์ ตีรียาภิวัดน์ และปรีชา ปัญญาคม. “รายงานเบื้องต้นการสำรวจแหล่งโบราณคดีในบริเวณลุ่มน้ำสาละวิน ตำบลแม่ยวม อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ใน สาละวิน: บันทึกแม่น้ำและชีวิตในกระแสการเปลี่ยนแปลง. หน้า 172-183. มนตรี จันทวงศ์ และลลธิริมา หลงเจริญ (บรรณาธิการ). เชียงใหม่: โค-ชยัน มีเดีย ทีม, 2550.

ไพโรจน์ พนาไพรสกุล. สัมภาษณ์. 10 กุมภาพันธ์ 2550.

มนตรี จันทวงศ์ และลลธิริมา หลงเจริญ. สาละวิน: บันทึกแม่น้ำและชีวิตในกระแสการเปลี่ยนแปลง. เชียงใหม่: โค-ชยัน มีเดีย ทีม, 2550.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ล้านนาค้าเครื่องเคลือบกับ “ชาวเขา.” ใน ล้านนาประเทศ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2545.

สร้อยดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2544.

สายันต์ ไพเราะจูติตร. “ภาพรวมโบราณคดีภาคเหนือและสังเขปแหล่งโบราณคดีภาคเหนือ.” ใน โบราณคดีสี่ภาค. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 2531.

สุภาพร นาคบัลลังก์ และคณะ. รายงานการวิจัยโบราณคดีลุ่มน้ำสาละวิน ตำบลแม่ยวม อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เสนอต่อคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550.

สุภาพร นาคบัลลังก์ เชิดศักดิ์ ตริยาภวัฒน์ และจักรินรัฐ นิยมคำ. “เครื่องมือหินแบบสาละวินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายกับวัฒนธรรมชายขอบพรมแดนไทย-เมียนมาร์.” เอกสารประกอบการประชุมวิชาการทางด้านโบราณคดี พิพิธภัณฑศึกษา และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม เรื่อง “งานโบราณคดีได้ร่วมพระบารมีปกเกล้า” เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสทรงครองเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธค. 2550 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน กรุงเทพฯ ระหว่างวันที่ 13-15 สิงหาคม 2551, 2551.

สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ. เวียงยวมเก่า - ใหม่: บ้านทุ่งพร้าว, บ้านแม่สะเรียง อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน. รายงานการศึกษาโครงการศึกษาเพื่อประกาศเขตอนุรักษสิ่งแวดลอมศิลปกรรม. หน่วยงานรักษสิ่งแวดลอมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน, กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดลอม. เชียงใหม่: จรัสธุรกิจการพิมพ์., 2543

Forestier, H., Zeitoun, V., Seveau, A., Driwantor, D. and C. Winyalai. Prospections Paléolithiques et Perspectives Technologiques Pour Redéfinir Le Houbinhien du Nord de La Thaïlande (Campagnes 2002-2005). Aseanie 15, Juin 2005, p. 33-60., 2005.

- Gorman, C. F.. "Excavations at Spirit Cave, North Thailand: Some Interim Interpretation." **Asian Perspectives**, Vol. 13: 79-103, 1970.
- Grave, P., Spies, J., Barbetti, M., and M. Hotchkis. "Dating the Log Coffin of Northwest Thailand." Paper Presented at IPPA Conference, Chiang Mai, Jan. 5-12, 1994.
- Koch, K.E. and M. Siebenhüner. "Some Newly Discovered Prehistoric Site in Northern Thailand." *The Journal of the Siam Society* 57 (2): 260-320., 1969.
- Renfrew, C. and P. Bahn. **Archaeology: Theories, Methods, and Practice**. (Fourth edition) London: Thames & Hudson., 2004.
- Yoffee, N. "Too Many Chiefs? (or, Safe Text for the'90s)." In **Archaeological Theory: Who Sets The Agenda?**. Yoffee, N. and A. Sherratt (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Zeitoun, V. "Thai-French Palaeosurvey (Final Report: Field work 2002-2006)." Presented to National Research Center of Thailand., 2006.
- Zeitoun, V., Forestier, H., and S. Nakbunlung. **Préhistoires au sud du Triangle d'Or**. Paris: Institut de Recherche pour le Développement., 2008.

เสรีนิยมใหม่ สังคมไทยยุคหลังรัฐชาติ และ
การพัฒนาระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขง

วสันต์ ปัญญาแก้ว

กล่าวได้ว่า ข้อถกเถียง ตลอดจนความสนใจที่ผู้คนโดยเฉพาะในแวดวงวิชาการและสื่อสารมวลชนมีต่อโลกาภิวัตน์นั้นอาจแยกพิจารณาออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ ด้วยกันคือ (1) กลุ่มที่มองโลกาภิวัตน์ในแง่ดี กล่าวคือเมื่อมองในมุมนี้โลกาภิวัตน์คือการเคลื่อนตัวเข้าสู่ยุคอารยธรรมใหม่ของมนุษยชาติ คือกระบวนการเชื่อมโยงผู้คนในที่ต่าง ๆ (ผ่านความก้าวหน้าของระบบการสื่อสารและการคมนาคมขนส่งสมัยใหม่) ที่ดูเหมือนกันทั้งในเรื่องของเวลาและสถานที่ เข้าสู่สังคมโลกที่จะมีแต่ ความก้าวหน้า มั่งคั่ง เป็นหนึ่งเดียว และทุนนิยมเสรีคือแกนกลางของกระบวนการเชื่อมโยงเครือข่ายความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ดังกล่าวในโลกเข้าด้วยกันให้กลายเป็น “หมู่บ้านโลก” เป็นชุมชนที่ผู้คนน่าจะอาศัยใช้ชีวิต ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ และอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ

(2) กลุ่มที่มองโลกาภิวัตน์อย่างวิพากษ์วิจารณ์ เมื่อมองจากมุมนี้โลกาภิวัตน์ก็คือพัฒนาการขั้นล่าสุดของเศรษฐกิจทุนนิยมโลก เป็นกระบวนการชุดรีดแรงงานและทรัพยากรระดับโลก เป็นกระบวนการทางอำนาจที่มักจะกดขี่เบียดขับประชาชนผู้คนส่วนใหญ่ (คือคนยากคนจนประชาชนในประเทศโลกที่สาม) ออกไปจากกระบวนการพัฒนา กล่าวคือยิ่งระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลกขับเคลื่อนไปข้างหน้ากลับจะยิ่งนำพามนุษยชาติก้าวเข้าสู่ยุคของการบริโภค เป็นโลกียะ ที่เต็มไปด้วยความโกลาหล วุ่นวาย ก่อเกิดแต่ความขัดแย้ง แ่งแย่ง สร้างความแตกต่าง และความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรม (ไม่ใช่เป็นหนึ่งเดียวดังที่โฆษณาชวนเชื่อผ่านวาทกรรม “หมู่บ้านโลก”) ความไม่เท่าเทียมจะยังคงปรากฏ ช้องว้างระหว่างชนชั้นกว้างขยาย ไม่ได้ถูกจำกัดหรือจะสูญหายไปพร้อมกับการหดแคบลงของเวลาและสถานที่ (ในสำนึก/จินตนาการของผู้คน) ดังที่นักคิดในกลุ่มแรกคาดฝัน ความยากจน ปัญหาระหว่างชนชาติ ศาสนา จะยังคงดำรงอยู่ แทบจะทุกอณูเนื้อ ทุกระดับและอาณาบริเวณที่กว้างใหญ่ไพศาลของสังคมโลก

บทความชิ้นนี้⁶ ไม่ได้เขียนขึ้นเพื่อจะตอบปัญหา หรือหาทางออกให้กับข้อถกเถียงต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องโลกาภิวัตน์ข้างต้น ทั้งคงไม่อาจจะสำรวจถึงสิ่งที่อุบัติขึ้นแล้ว หรือจะคาดการณ์ล่วงหน้าถึงทิศทางต่างๆ ของการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลสืบต่อมาจากการขับเคลื่อนระดับโลกเหล่านั้นได้อย่างรอบด้าน ทว่าะมุ่งพยายามหา

นิยมใหม่ จึงเน้นขับเคลื่อนดำเนินการจัด ยกเลิก หรือแม้แต่ ทำลายล้าง กลไกการกำกับควบคุม หรือข้อกำหนดต่าง ๆ ในระดับรัฐชาติ ที่มองว่าเป็นอุปสรรคต่อกลไกตลาดการค้าโลก ไม่ว่าจะเป็น (1) พิกัดภาษีศุลกากร (2) ข้อกำหนดควบคุมการเดินทาง/เคลื่อนที่รูปแบบต่าง ๆ เช่น การควบคุมคนผ่านด่านตรวจคนเข้าเมือง การควบคุมสินค้าและภาษีขาเข้าต่าง ๆ ผ่านด่านศุลกากร (3) มาตรฐานสินค้า กฎหมายลิขสิทธิ์ ข้อกำหนด ตลอดจนมาตรวัดกำกับควบคุมสินค้า ไม่ว่าจะเป็น สวัสดิภาพความปลอดภัยในการทำงาน หรือผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม และ (4) การกำกับควบคุมการไหลบ่าของเงินตราและการลงทุนข้ามชาติ

เป้าหมายของการลดหรือขจัดกำแพงอุปสรรคขวางกั้นข้ามต้นทางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า เมื่อปล่อยให้ตลาดเสรีได้ปรับตัวและทำงานไปตามกลไกของมันอย่างเป็นอิสระ (หรือที่ Adam Smith เรียกว่า “มือที่มองไม่เห็น”) โดยปราศจากการแทรกแซงของรัฐ การเติบโตทางเศรษฐกิจ ความมั่งคั่ง จะนำประโยชน์สุขมาสู่มวลมนุษยชาติในที่สุด

Elizabeth Martinez and Arnoldo Garcia⁸ ได้สรุปให้orroธธิบายเกี่ยวกับที่มาและความหมายของ “ระบบเสรีนิยมใหม่” ว่าเป็นอุดมการณ์เศรษฐกิจและแนวนโยบายที่บรรดารัฐบาลนานาชาติ (ไม่ว่าจะเป็นเสรีนิยมประชาธิปไตย หรือสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ดั้งเดิม) ส่วนใหญ่ต่างหันมายึดถือและใช้กำหนดแนวทางการพัฒนาด้านเศรษฐกิจในประเทศของตนกันอย่างกว้างขวางทั่วโลกในรอบ 25 ปีที่ผ่านมา กล่าวคือ เสรีนิยมใหม่ ไม่เลือกค่ายอุดมการณ์การเมือง ไม่ว่า “ซ้าย” หรือ “ขวา” ทว่าคือกระบวนการทางเศรษฐกิจที่มุ่งปรับเปลี่ยนให้ ตลาดการค้าโลก กลายเป็นพื้นที่ “ปลอดการเมือง” หรือไม่ก็ทำให้ความรู้ความเข้าใจใน “การเมืองแบบเก่า” ของรัฐศาสตร์กระแสหลักที่ยังคงสอนกันอยู่ในรั้วมหาวิทยาลัยไทย ประสบกับปัญหาที่ไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์เศรษฐกิจการเมืองในเวทีเสรีนิยมใหม่ได้ จนทำให้จำต้องรื้อสร้างปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์กันครั้งใหญ่⁹

กล่าวโดยสังเขป แนวคิดเสรีนิยม (Liberalism) พัฒนาขึ้นมาจากสำนักคิดเศรษฐศาสตร์แนวเสรีนิยม ซึ่งเป็นแนวคิดที่เฟื่องฟูและโด่งดังอย่างมากในยุโรปสมัย

กล่าวโดยสรุป องค์ประกอบสำคัญของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ก็คือ

(1) กลไกตลาดเสรี หรือการผลักดันให้เปิดเสรีหรือปลดปล่อย บริษัทต่าง ๆ หรือภาคธุรกิจเอกชน ให้เป็นอิสระจากพันธะหรือข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่กำกับควบคุมโดยรัฐ หรือรัฐบาล แม้ว่าการเปิดเสรีด้านต่าง ๆ ดังกล่าวจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมก็ตาม ไม่ว่าจะเป็น การเปิดเสรีทางการค้าและการลงทุนที่อิงอยู่กับระบบตลาดโลกมากขึ้น ผ่าน การลดค่าแรงขั้นต่ำ การทำลายขบวนการจัดตั้งสหภาพแรงงาน ตลอดจนการจำกัดสิทธิต่าง ๆ ของคนงานที่เคยเรียกร้องได้จากนายจ้าง หรือนายทุนเจ้าของโรงงาน การยกเลิกมาตรการควบคุมราคาสินค้า ทั้งหมดทั้งหมดเพื่อที่จะปล่อยให้กระตุ้นให้เกิดการไหลเวียนของทุน สินค้า และบริการต่าง ๆ ทั้งภายในและระหว่างประเทศ ภายใต้วาทกรรมที่ว่า ระบบตลาดเสรีคือหนทางที่ดีที่สุดของการเร่งรัดพัฒนาการเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งท้ายที่สุดแล้วจะก่อประโยชน์สุขให้กับทุกคน

(2) การลดภาระของรัฐด้านบริการสวัสดิการสังคมต่าง ๆ โดยเฉพาะทางด้านการศึกษาและการประกันสุขภาพ การปรับลดระดับมาตรฐานการครองชีพ หรือเส้นแบ่งความยากจน เหล่านี้คือการลดบทบาทของรัฐในการพัฒนา หรือการเปลี่ยนท่าทีของรัฐสวัสดิการเดิม แน่นอนว่า เสรีนิยมไม่ขัดขวาง การที่รัฐหรือรัฐบาลจะมีมาตรการต่าง ๆ ในการสนับสนุนหรือช่วยเหลือนักลงทุนภาคเอกชน ผ่านการให้เงินอุดหนุน หรือลดภาษี หรือดำเนินนโยบายปลอดภาษี เพื่อกระตุ้นการบริโภค

(3) การกระจายอำนาจ ลดบทบาทการกำกับควบคุม (ของรัฐ) กล่าวคือ เน้นการลดการกำกับควบคุมแทบทุก ๆ ด้านที่อยู่ในอำนาจการกำกับดูแลของรัฐ ซึ่งจะ เป็นอุปสรรคต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ หรือการเปิดเสรีทางการค้า รวมจนถึง มาตรการปกป้องด้านสิ่งแวดล้อมและความมั่นคงปลอดภัยต่าง ๆ ในที่ทำงาน หรือ ความมั่นคงด้านการจ้างงาน

(4) การแปรรูปกิจการของรัฐไปสู่การดำเนินการโดยทุนภาคเอกชน กิจการต่าง ๆ ที่รัฐเป็นเจ้าของ ตลอดจนสินค้าและงานบริการต่าง ๆ ต้องแปรรูป คือขายหรือ

ของผู้คนในสังคม หรือที่ต่อมาเรียกว่า “รัฐพัฒนา” (Developmental state) จึงกลายมาเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางจริงจังมากขึ้น แนวคิดเรื่องรัฐกับการพัฒนา กลายเป็นต้นแบบให้กับรัฐบาลในหลายๆ ประเทศ ทั้งในประเทศโลกที่สาม หรือประเทศที่พัฒนาแล้ว อย่างไรก็ตาม วิกฤตเศรษฐกิจทุนนิยมโลกที่เกิดขึ้นตั้งแต่ราวๆ ทศวรรษ 1970 ซึ่งนำไปสู่การลดลงเสื่อมถอยของผลกำไรในการประกอบธุรกิจ ได้ชักนำให้ ผู้บริหารระดับสูงในบริษัทขนาดใหญ่ มีความคิดที่จะรื้อฟื้นแนวคิด เศรษฐศาสตร์เสรีนิยมกลับมาปรับใช้อีกครั้งหนึ่ง และนี่คือความ “ใหม่” ของ เศรษฐศาสตร์แนวเสรีนิยม หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นบ่อเกิดของ “อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่” ที่ถูกนำกลับมาปรับใช้อย่างจริงจังตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา

การกลับมาของเศรษฐกิจแนวเสรีนิยม ภายใต้บริบทใหม่ของโลกาภิวัตน์ หรือระบบทุนนิยมโลกที่ขยายตัว ผ่านการเกิดขึ้นของสถาบันการเงินระหว่างประเทศ และองค์กรโลกาภิวัตน์ต่างๆ เช่น สหประชาชาติและธนาคารโลก ที่มีมาตั้งแต่หลัง สงครามโลกครั้งที่ 2 ดำเนินควบคู่ไปกับการปฏิวัติทางเทคโนโลยีการผลิตและการสื่อสารโทรคมนาคมที่อุบัติขึ้นอย่างก้าวหน้ารวดเร็ว อาจกล่าวได้ว่า ระบอบเสรีนิยมใหม่ ก็คือการกลับมาอย่างทรงอิทธิพลของเศรษฐศาสตร์แนวเสรีนิยมในบริบท ประวัติศาสตร์การขับเคลื่อนของระบบทุนนิยมโลกปลายศตวรรษที่ 20 ดังที่อาจสรุป สะท้อนผ่านปาฐกถาประวัติศาสตร์ของ Subcomandante Marcos ในที่ประชุม Inter-continental Encounter for Humanity and Against Neo-liberalism ซึ่งจัดขึ้นที่ Chiapas ในเดือนสิงหาคม ปี 1996 ที่กล่าวไว้อย่างกระชับและแหลมคมว่า “สิ่งที่ฝ่ายขวา (หรือบรรดาประเทศทุนนิยมมหาอำนาจ) หยิบยื่นให้พวกเรา ก็คือการเปลี่ยนโลกทั้งใบให้กลายเป็นห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ที่ซึ่งพวกเขา จะสามารถเข้ามาหาซื้อ แรงงานจากอินเดีย หรือผู้หญิงจากประเทศอื่นๆ (หรือ เด็ก แรงงานต่างด้าว และประเทศโลกที่สามทั้งประเทศ) ได้อย่างง่ายดายและสะดวกรวดเร็ว ประหนึ่งว่ามันวางอยู่ตรงช่องนั้น หรือไม่ก็ชั้นโน้น”

มองในแง่นี้ เสรีนิยมใหม่ ก็คือ ลัทธิล่าอาณานิคมทางไกลในปลายศตวรรษที่ 20 นั่นเอง

Bourdieu วิพากษ์อย่างตรงไปตรงมาว่า วาทกรรมเสรีนิยมใหม่แข็งแกร่ง ก้าวร้าว และทรงอิทธิพล จนยากที่จะสู้รบโต้ตอบได้ง่ายๆ เพราะระบอบอำนาจใหม่ ดังกล่าวนี้นั้นมีทั้งรัฐและองค์กรโลกบาลต่างๆ คอยสนับสนุนค้ำจุนขับเคลื่อนและสถาปนามันขึ้นมา กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ไม่ว่าจะชอบหรือไม่ชอบ อยากรับหรือปฏิเสธ ระบอบเสรีนิยมใหม่ได้คืบคลานเข้ามากำกับควบคุมบงการชีวิตประจำวันของมนุษยชาติอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ไปเรียบร้อยแล้ว

เสรีนิยมใหม่กับสังคมไทยยุคหลังรัฐชาติ

ในกรณีของประเทศไทย เสรีนิยมใหม่ได้เริ่มதாகทางเดินทางเข้ามาผ่านสถาบันทางการเงินอันทรงอิทธิพล (ดังกล่าวนำข้างต้น) ที่เรียงหน้าเข้ามาให้ “ความช่วยเหลือ” ผ่านการให้เงินกู้แบบมีเงื่อนไข และ “แทรกแซง” บทบาทการทำหน้าที่ของรัฐตลอดประวัติศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจของชาติในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา เริ่มจากการเข้ามาของ ธนาคารโลก ในยุครัฐบาลทหารของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผ่านโครงการให้เงินกู้ระยะยาวและการออกแบบแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (2504) ซึ่งกลายเป็นแผนแม่บทกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศในแนวเสรีนิยม นับจากนั้นเป็นต้นมา จนถึงราวๆ ปลายทศวรรษ 1980 ซึ่งกล่าวได้ว่าแม้ระบอบการเมืองการปกครองไทยจะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ (จากระบอบเผด็จการทหารสู่ประชาธิปไตย “ครึ่งใบ” และ “เกือบเต็มใบ” ในช่วงปลายทศวรรษ 1990 และเป็น “แบบไทยๆ” ในช่วงต้นศตวรรษที่ 21) สังคมเศรษฐกิจไทยยังคงขับเคลื่อนเติบโตใหญ่ต่อไปภายใต้นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจแนวเสรีนิยม กระทั่งเกิดวิกฤติเศรษฐกิจการเงินในปี 2540 เสรีนิยมใหม่จึงได้โอกาสเคลื่อนตัวเข้าสู่สังคมไทยอย่างเป็นทางการ ผ่านการเข้ามาให้ความช่วยเหลือฟื้นฟูเศรษฐกิจไทยภายใต้การกำกับดูแลของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) และธนาคารโลก ขณะที่ก่อนหน้านี้ราวๆ 5 ปี คือนับจากปี 2535 ธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB) ได้พยายามเข้ามาทางทางและวางโครงสร้างพื้นฐานด้านต่างๆ ให้กับการสถาปนาระบอบเสรีนิยมใหม่ในภูมิภาคนี้โดยมีประเทศไทยรับหน้าที่เป็นศูนย์บัญชาการใหญ่ ผ่านโครงการพัฒนาความร่วมมือทางการค้าและการลงทุนระดับภูมิภาคที่ปัจจุบันเรียกกันว่า อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

ไทยรักไทย ถือเป็นจุดเปลี่ยนอย่างสำคัญในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทย หรือที่ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล¹⁴ เรียกว่าเป็นการเคลื่อนเข้าสู่ “สังคมการเมือง(ไทย) แบบหลังรัฐชาติ” ที่ซึ่งปัญหาการนิยามความเป็นชาติ หรือ “ผลประโยชน์แห่งชาติ” กลายเป็นเรื่องละเอียดอ่อนเปราะบางต่อการนำไปสู่ความขัดแย้งอย่างรุนแรงได้ตลอดเวลา เนื่องจากในบริบทการเมืองแบบหลังรัฐชาติ ประชาสังคมหรือการเมืองภาคประชาชนต้องการ หรือจำเป็นต้องเคลื่อนไหวเพื่อ “เปิดเสรี” ในการจัดการปัญหา โดยไม่ต้องขึ้นกับศูนย์กลางอำนาจ หรือรัฐในทุกเรื่อง

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญดังกล่าว คือจากรัฐบาลชวนที่สนับสนุนการแปรรูปประเทศตามแนวคิดเสรีนิยมใหม่ มาสู่รัฐบาลทักษิณหนึ่ง ซึ่ง Hewison มองว่าเป็นตัวแทนของกลุ่มทุนไทยที่หันหน้าเข้าสู่วงการเมือง เพื่อที่จะรักษาและกอบกู้ผลประโยชน์ของตน ผ่านการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจใหม่ ควบคู่ไปกับการพยายามชูนโยบายประชานิยม (และชาตินิยมไทย ดังสะท้อนผ่านชื่อพรรคไทยรักไทย) เพื่อรักษาฐานสนับสนุนทางการเมืองในชนบทซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ เช่น กองทุนหมู่บ้าน นโยบายประกันสุขภาพ 30 บาท รักษาได้ทุกโรค และโครงการบ้านเอื้ออาทร กระบวนการเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า แม้ว่าด้านหนึ่งรัฐไทยจะปฏิเสธเสรีนิยมไม่ได้ แต่อีกด้านหนึ่งเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์และการเมืองไทยก็บังคับให้กลุ่มทุนการเมืองต้องเห็นหรือให้ความสำคัญต่อการดำเนินนโยบายด้านสวัสดิการสังคม

กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ในกรณีของประเทศไทยการคุกคามของระบอบเสรีนิยมใหม่ กลับยิ่งส่งเสริมให้นโยบายรัฐสวัสดิการโดยเฉพาะเรื่องการศึกษาและการรักษาพยาบาล กลายเป็นประเด็นปัญหาที่ทำลายพัฒนาการทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทยอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ การคุกคามของเสรีนิยมใหม่กลับจะกลายเป็นกลไกสร้างสรรค์ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ที่หากมองตามข้อเสนอของ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ก็คือจะเกิดขึ้นจริงหรือไม่ขึ้นขึ้นอยู่กับการเคลื่อนไหวของประชาสังคมระดับรากหญ้าเป็นสำคัญ ดังกรณีตัวอย่าง หลังรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 ที่ประชานิยมที่มีตอนนโยบายสวัสดิการสังคมที่พรรคไทยรักไทยได้เพาะพันธุ์หว่านเมล็ดไว้ก็ยังไม่ได้สูญหายตายจากไป ทว่ากลับขยายพันธุ์ออกมา

เปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศสมาชิกกลุ่มน้ำโขงอย่างกว้างขวางและสลับซับซ้อน¹⁵ ผลพวงจากการพัฒนาระดับภูมิภาคดังกล่าวมีทั้งในเชิงบวกต่อคนบางกลุ่ม และในเชิงลบต่อคนอีกหลายกลุ่มโดยเฉพาะผลกระทบที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของผู้คน ชุมชน ชนชาติต่างๆ ในดินแดนสองฝั่งโขง ที่ทั้งถูกกีดกัน เบียดขับออกไปหรือถูกกลืนเข้ามาสู่กระบวนการพัฒนาอย่างไม่มีทางเลือก ทั้งการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศ การพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมและไม่ยั่งยืน การกระจายและการเข้าถึงทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรม รวมถึงถึงการผลักดันเบียดขับผู้คน ชุมชน ชนชาติต่างๆ ออกจากกระบวนการพัฒนา หรือการดูดกลืนผู้คนประชาชนระดับรากหญ้าทั้งจากชนบทไทยและประเทศเพื่อนบ้าน ให้เข้ามาเผชิญกับปัญหาชะตากรรมอย่างโดดเดี่ยวภายใต้บริบทของการพัฒนา หรือการปิดล้อมขุติรัดข้ามชาติ (transnational enclosure) ไม่ว่าจะผ่าน ขบวนการค้ามนุษย์ การกลายเป็นผู้ลี้ภัย หรือประชาชนพลเมืองชั้นสอง แรงงานราคาถูก คนต่างด้าว “มนุษย์ต่างดาว” ที่ไม่มีสิทธิ ไม่มีสัญชาติ ไม่มีตัวตน แต่ต้องลักลอบเข้ามากระเสือกกระสนต่อสู้ดิ้นรนผจญกับชีวิตเสี่ยงภัยในสังคมไทย¹⁶ ร่ายไปกว่านั้น รัฐและกลไกภาครัฐ (คือรัฐบาลกับหน่วยงานราชการต่างๆ) กลับเริ่มส่อเค้าปรับเปลี่ยนท่าทีจากบทบาทการทำหน้าที่เป็น “รัฐพัฒนา” (Developmental state) ในสังคมประชาธิปไตยไปสู่การเป็น “รัฐเสรีนิยมใหม่” (Neoliberal state) อย่างเต็มรูปแบบมากขึ้น กล่าวคือแทนที่จะทำหน้าที่ปกป้องผลประโยชน์ให้กับพลเมืองของตน (ผ่านนโยบายการพัฒนา การสร้างหลักประกันผ่านมาตรการ ปกป้องคุ้มครองต่างๆ หรือนโยบายรัฐสวัสดิการสังคม) กลับมีแนวโน้มที่จะกลายเป็นตัวแทนของทุนโลกาภิวัตน์ที่ขับเคลื่อนการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เพื่อสนับสนุนส่งเสริมการค้าการลงทุนข้ามชาติ¹⁷ ในบริบทของการพัฒนาระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขง

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2550)¹⁸ ได้เสนอภาพรวมของแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลมาจากการเคลื่อนตัวของทุนโลกาภิวัตน์และการขับเคลื่อนของกลไกตลาดการค้าภายใต้ระบอบเสรีนิยมใหม่ในเขตชนบทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางว่า อาจแยกพิจารณาออกเป็น 3 ด้าน ด้วยกันคือ

(politics of exclusion) ซึ่งถือเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลง ที่นับว่ามีความขัดแย้งในตัวของมันเอง ทั้งนี้เนื่องจาก ไม่ว่าจะเป็นการลงทุน หรือโครงการต่างๆ ที่ระดมเข้ามาสู่ภูมิภาคนี้ในนามของ “การพัฒนา” ที่อ้างว่าจะเข้ามาแก้ปัญหาความยากจน แร่นแค้นของผู้คนในสังคมท้องถิ่นหนึ่งๆ กลับยิ่งนำพาความไม่มั่นคงในชีวิตมาสู่ผู้คนในชุมชนดั้งเดิมเหล่านั้น กลายเป็นกระบวนการที่แยกพรางผู้คนออกจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่แท้ที่จริงแล้วพวกเขาอาศัยและ “ใช้” ในการดำเนินชีวิตมาอย่างยาวนาน

กล่าวได้ว่าภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงข้างต้น ระเบียบเสรีนิยมใหม่ได้สำแดงอำนาจปฏิบัติการผ่านสิ่งที่เรียกว่า วาทกรรมการพัฒนา (development discourse) ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์นั่นเอง วาทกรรมดังกล่าวมัก “สมรู้ร่วมคิด” กับรัฐสมัยใหม่ ดำเนินการสถาปนาอำนาจและผลิตภาคปฏิบัติการต่างๆ ออกมา ผ่านนโยบายรัฐ หรือ ความรู้ คำอธิบาย (ในเรื่องของการพัฒนาและการแก้ปัญหาความยากจน) ที่วางอยู่บนฐานของความเป็นศาสตร์ หรือหลักวิชาการที่ดูเหมือนเป็นกลาง ขอบธรรม ปฏิเสธไม่ได้ ผลก็คือผู้คนส่วนใหญ่มองไม่เห็นความไม่ชอบมาพากล (ของโครงการพัฒนาเหล่านั้น) และจำต้องสยบยอมรับทิศทางการเปลี่ยนแปลงตามแนวทางการพัฒนานั้นๆ อย่างไรก็ตาม อานันท์ กาญจนพันธุ์ ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในเขตชนบทของประเทศต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำโขงในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ใช่ว่าผู้คนตัวเล็กตัวน้อยในชุมชนท้องถิ่นจะเพิกเฉยต่อชะตากรรมต่างๆ อันเป็นผลมาจากโครงการพัฒนาของรัฐและการค้าการลงทุนระดับภูมิภาค ที่อุบัติขึ้นและเข้ามาควบคุมบงการชีวิตของพวกเขา แต่ได้ลุกขึ้นมาเคลื่อนไหว ปกป้อง ทวงถาม และต่อสู้ กับปัญหาต่างๆ ที่เป็นผลมาจากการจัดการและแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เป็นธรรมโดยรัฐและทุน เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่เกิดขึ้นในชนบทไทย ผ่าน “โครงการวิจัยไทบ้าน” (ในภาคอีสาน) หรือ ขบวนการเคลื่อนไหวผ่านการตราพระราชบัญญัติป่าชุมชน (ในภาคเหนือ) ที่ลุกขึ้นมาทวงถาม ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง และเสนอทางเลือกของการพัฒนา ผ่านการสร้างและเสนอองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

นักมานุษยวิทยาที่สนใจศึกษาปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์ ต่างมุ่งเน้นให้ความสำคัญต่อการวิเคราะห์ทำความเข้าใจ กระบวนการโต้ตอบกันระหว่างกระแสโลกาภิวัตน์กับขบวนการเคลื่อนไหวในระดับชุมชนท้องถิ่น กล่าวคือ มุ่งเน้นประเด็นปัญหาของการศึกษาไปที่ภาคปฏิบัติการของโลกาภิวัตน์ที่แสดงออกมาอย่างเป็นรูปธรรมในสังคมชุมชนท้องถิ่นหนึ่ง ๆ (เช่น การวิเคราะห์ศึกษาถึงผลกระทบของโครงการพัฒนา อุตสาหกรรมบริการและการท่องเที่ยวระดับโลก การผลิตอาหาร ทรัพยากรพืชดัดแปลง การลงทุน หรือ การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ) นักมานุษยวิทยาไม่เพียงแต่สนใจที่จะวิเคราะห์ศึกษาเพื่อชี้ให้เห็นถึงปฏิบัติการของกระบวนการโลกาภิวัตน์ดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรม แต่ยังจะมุ่งเน้นไปที่การ “สะท้อน” ตีแผ่ประเด็นปัญหาให้เห็นและเข้าใจใน ประสบการณ์ของผู้คนธรรมดาสามัญ ที่ดิ้นรนกระเสือกกระสน ต่อสู้ และโต้ตอบ กับวิธีการดำเนินชีวิตและวิถีทางต่าง ๆ ที่ชีวิตประจำวันของพวกเขาถูกดูดกลืนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกระแสโลกาภิวัตน์ คุณูปการสำคัญของการศึกษาทางมานุษยวิทยาจึงอยู่ที่การตีแผ่กระบวนการต่อสู้ดิ้นรนของผู้คนตัวเล็กตัวน้อย ที่มีชีวิตจิตใจ มีจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ ที่จะประดิษฐ์ค้นกลวิธีการต่าง ๆ ออกมาในระดับชีวิตประจำวัน ท่ามกลางปัญหาการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลมาจากกระบวนการโลกาภิวัตน์ของทุน

โลกาภิวัตน์ จึงเป็นทั้งเงื่อนไขและกระบวนการอันเข้มข้นของการเชื่อมประสานเข้าด้วยกันของสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่ตัดข้ามเขตแดนของสังคมรัฐชาติ ไม่ว่าจะเป็น การเดินทาง/เคลื่อนที่ของ ทุน ผู้คน สินค้า ข่าวสาร อุดมการณ์ความคิด เป็นทั้งยุคสมัยและสภาวะซึ่งชายแดนและเขตแดนถูกทำให้ยืดหดปลดปล่อยให้ผู้คนและวัฒนธรรม ที่มีพื้นฐานทางประวัติศาสตร์และสังคมที่แตกต่างและที่มาจากต่างถิ่นต่างทาง ได้ติดต่อปะทะประสานกันและกันอย่างเข้มข้น อย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นหรือปรากฏมาก่อน เป็นเงื่อนไขเชิงประวัติศาสตร์ หรือที่ Aiwah Ong เรียกว่า “สภาวะข้ามชาติ” (Transnationality) ที่ได้กลายมาเป็นกลไกกำหนดลักษณะและความเป็นไปของโลกในยุคทุนนิยมตอนปลาย (late capitalism) เป็นกลไกขับเคลื่อนที่สถาปนาตรรกะแห่งการครอบงำชุดใหม่ระดับโลกที่เอื้อต่อการคุกคามของทุนนิยม และการหลอกลามของวัฒนธรรมบริโภคนิยม (Consumerism) ที่เข้ามาจองจำควบคุมบงการชีวิตประจำวันของผู้คนได้เกือบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด²⁰ ขณะที่ David Harvey เรียก ตรรกะแห่งการ

ควบคุมสินค้าศุลกากร ซึ่งมักถูกพัฒนาขึ้นควบคู่ไปกับการเติบโตของเมืองการค้าตามอาณาบริเวณชายแดน ไม่ว่าจะเป็น เชียงของ เชียงแสน บ่อแต่น-บ่อหาน เมืองลา-ท่าล้อ และแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก ในทางประวัติศาสตร์ “พื้นที่แบบใหม่” หรือเมืองชายแดนเหล่านี้ มักก่อตัวขึ้น ดำรงอยู่ ชอนทับกับชุมชนทางการค้าระยะไกลที่มีมาแต่เดิม หรือชุมชนเมืองโบราณที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนาน²² อย่างน้อยก็นับจากยุคอาณาจักรมอญ รวๆ กลางศตวรรษที่ 19 กล่าวอีกนัยหนึ่ง อาณาบริเวณชายแดนเขตรอยต่อระหว่างจีนตอนใต้กับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนบนนั้น เป็นภูมิภาคซึ่งมีทั้งประวัติศาสตร์และความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมอันเป็นผลมาจากการติดต่อค้าขาย สร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนต่างกลุ่มต่างชนชาติมาอย่างยาวนาน²³ ฉะนั้นการพยายามที่จะทำศึกษาทำความเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ในอาณาบริเวณรอยต่อระหว่างจีนตอนใต้กับเอเชียอาคเนย์ตอนเหนือ หรือการพิจารณาเมืองชายแดนในฐานะที่เป็นพื้นที่พิเศษที่ระบอบเศรษฐกิจใหม่สถาปนาขึ้นมา จึงมีอาจปฏิเสธ หรือเพิกเฉยต่อความรู้ความเข้าใจในมิติประวัติศาสตร์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมไปได้²⁴ ทว่าการศึกษาทำความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่และผู้คนในอาณาบริเวณชายแดนดังกล่าว นั้น น่าจะเริ่มจาก (1) การพยายามสืบสาวทำความเข้าใจในประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ตลอดจนความเป็นมาของกระบวนการสถาปนาพื้นที่พิเศษแบบใหม่ที่ว่านี้ขึ้นมายุภายใต้บริบทของการพัฒนาหรือการเคลื่อนตัวไหลบ่าของทุนโลกาภิวัตน์ จากนั้นจึงค่อยๆ (2) วิเคราะห์แจกแจงให้เห็นถึงกลไกเชิงสถาบัน หรือการทำงานของระบอบเศรษฐกิจใหม่ดังกล่าว ที่พยายามสถาปนาอำนาจ ระเบียบวินัย ผ่านแผนการ ศาสตร์ และยุทธวิธีที่ยืดหยุ่น (flexible strategies) เพื่อที่จะกำกับควบคุมบงการการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ที่จะนำไปสู่การสะสมทุนได้อย่างยั่งยืน พิสดาร์ และสลัซซิช้อน ก่อนที่จะ (3) พยายามวิเคราะห์ตีความทำความเข้าใจใน กลวิธีการต่างๆ ที่ ชนชายแดน (borderlanders) ประดิษฐ์ คิดค้น เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ในอันที่จะใช้ชีวิต ต่อสู้ดิ้นรน จนไปถึงฉกฉวยโอกาสใหม่ๆ ที่การพัฒนาระดับภูมิภาคเปิดทางไว้ให้ ผ่านการสร้างพื้นที่พิเศษแบบใหม่ เป็นการพยายามทำความเข้าใจปฏิบัติระดับชีวิตประจำวันของผู้คนภายในระบอบอำนาจและระเบียบวินัยที่สถาปนาขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม

การเดินทาง/เคลื่อนที่ข้ามพรมแดนรัฐชาติของสรรพสิ่งต่างๆ และกระบวนการโต้ตอบกันระหว่างการไหลบ่าของสรรพสิ่งเหล่านี้ และที่สำคัญคือผลกระทบทางสังคมที่จะเกิดขึ้นตามมาจากการเดินทางโยกย้ายถิ่นฐานข้ามรัฐชาติระดับภูมิภาคที่ว่านี้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ความเป็นพลเมือง (citizenship) การเมืองของชุมชนคนพลัดถิ่น (Diaspora) และพหุลักษณะทางวัฒนธรรม (multiculturalism) จึงกลายเป็นประเด็นปัญหาของการศึกษาที่นักสังคมวิทยาพึงจะให้ความสำคัญกันอย่างจริงจัง ทั้งนี้เนื่องจากกระบวนการเหล่านี้ (ในตัวของมันเอง) ได้กลายมาเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ขึ้นอย่างสลับซับซ้อนและกว้างขวาง

กล่าวโดยสรุป โลกาภิวัตน์ ที่นักสังคมวิทยาให้ความสนใจ คือกระบวนการเปลี่ยนแปลงระดับโลกอันเป็นผลมาจากการปฏิวัติทางด้านเทคโนโลยีการสื่อสาร โทรคมนาคมและการเคลื่อนตัวของระบบเศรษฐกิจโลก เป็นกระบวนการอันเข้มข้นของการเชื่อมประสานเข้าด้วยกันของสรรพสิ่งต่างๆ ที่ตัดข้ามเขตแดนของสังคมรัฐชาติ ไม่ว่าจะเป็น การเดินทาง/เคลื่อนที่ ของ คน ผู้คน สินค้า ข้าวสาร อุดมการณ์ ความคิด และการเชื่อมโยงติดต่อสื่อสาร ตลอดจนการแลกเปลี่ยนและปะทะกันทางวัฒนธรรม กระบวนการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ เหล่านี้ ได้กลายมาเป็นกลไกกำหนดลักษณะและความเป็นไปในโลกยุคปัจจุบัน โลกที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ ถูกผลักและขับเคลื่อนไปภายใต้ระบอบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ ซึ่งเน้นการปรับเปลี่ยนท่าทีของรัฐให้กลายเป็นเพียง “ผู้รักษากติกา” ที่มีหน้าที่สร้างหลักประกันด้านต่างๆ เพื่อที่จะกระตุ้นและส่งเสริมให้การเคลื่อนตัวข้ามชาติของ “ทุน” ดำเนินไปอย่าง “เสรี” ผ่านการกำหนดข้อตกลงด้านต่างๆ เช่น การทำสัญญาข้อตกลง “การค้าเสรี” ระหว่างสองประเทศคู่ค้า หรือการสถาปนาเขตเศรษฐกิจใหม่ ควบคู่ไปกับการพยายามผลักดันทางด้านสวัสดิการสังคมต่างๆ โดยเฉพาะในเรื่องของการศึกษา และการรักษาพยาบาล และการแปลงทรัพย์สินหรือกิจการด้านสาธารณูปโภคที่รัฐเคยแบกรับ (อาทิ การศึกษา การไฟฟ้า การประปา และกิจการโทรคมนาคม) ให้กลายเป็นเรื่องส่วนบุคคล หรือดำเนินการโดยทุนภาคเอกชน ผ่านการค้า การลงทุน หรือการนำกิจการเหล่านั้นเข้าสู่ระบบตลาดหุ้นปล่อยให้ทุนโลกาภิวัตน์ขับเคลื่อนบริหารจัดการผ่านสิ่งที่เรียกกันว่า “กลไกตลาด”

ที่เคลื่อนไหวข้ามชุมชน ข้ามชาติ เป็นเรื่องของ “ประชาสังคมข้ามชาติ” จึงนับว่าเป็นอีกโจทย์หนึ่งที่ทำลายการศึกษาวิจัยในแวดวงสังคมวิทยาไทยเป็นอย่างยิ่งว่าจะก้าวข้ามกรงขังความคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ที่มักจะนิยามกันอย่างแคบๆ ไปสู่การพยายามทำความเข้าใจสังคมไทยในบริบทที่สัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน เป็น “เพื่อนบ้าน” ที่ว่ากันตามความเป็นจริงอาศัยใช้ชีวิตเผชิญชะตากรรมร่วมกันมานานแสนนาน นานเสียจนเราอาจลืมไปว่า “บ้านเราอยู่ติดกัน”

คำขอบคุณ

ผมขอกล่าวขอบคุณ รองศาสตราจารย์ สุริชัย หวันแก้ว ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ไว้ ณ ที่นี้ด้วย ที่เปิดโอกาสให้บทวนขบคิดและได้เสนอบทความนี้เป็นครั้งแรกในงานสัมมนาทางวิชาการเรื่อง โครงการนโยบายและยุทธศาสตร์การวิจัยของสาขาสังคมวิทยา วันที่ 22 มีนาคม พ.ศ.2551 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ

ซ้อนทับกับพื้นที่แห่งการพัฒนาระดับภูมิภาคที่ราวๆ 10 กว่าปีที่แล้ว เรียกกันว่า “สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ”

⁸ Elizabeth Martinez and Arnoldo Garcia “What is Neoliberalism? A Brief Definition for Activists”, National Network for Immigrant and Refugee Rights <http://www.corpwatch.org/article.php?id=376> (15/03/2551)

⁹ ดู ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร 2549 (อ้างแล้ว)

¹⁰ Richard Robbins, Global Problems and the Culture of Capitalism, Allyn and Bacon, 1999.

¹¹ ข้อที่น่าสังเกตก็คือ แม้ว่าการแปรรูปกิจการเหล่านี้จะดำเนินไปภายใต้ข้ออ้างเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ หรือปรับปรุงให้ทันสมัยคล่องตัว (เช่น การแปรรูปมหาวิทยาลัยของรัฐในประเทศไทย) ซึ่งในหลายๆ ประเทศความเป็นจริงก็เป็นเรื่องจำเป็น (เช่น การปฏิรูประบบราชการไทย สมัยรัฐบาลทักษิณ 1) อย่างไรก็ตาม การแปรรูปกลับมักจะก่อให้เกิดผลกระทบทางลบซึ่งก่อให้เกิดการกระจุกตัวของความมั่งคั่ง ในกลุ่มทุนเพียงไม่กี่กลุ่ม และในทางกลับกันก็กลับผลกระทบไปให้สาธารณชนต้องแบกรับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้นตามความจำเป็น

¹² David Harvey, Space of Global Capitalism, London: Verso, 2006:7-68.

¹³ Kevin Hewison, “Neo-liberalism and Domestic Capital: The Political Outcomes of Economic Crisis in Thailand”, Journal of Development Studies, Vol. 41, No. 2, February 2005: 310-330.

¹⁴ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2548.

²⁴ ยศ สันตสมบัติ อำนาง พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของ
รัฐชาติในสังคมไทย เล่ม 1, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร 2551.

²⁵ John Urry, *Sociology Beyond Societies*, Routledge 2000.

²⁶ ตู Wasan Panyagaew “Re-Emplacing Homeland: Mobility, Locality, a
Returned Exile, and a Thai Restaurant in Southwest China,” *The Asia Pacific
Journal of Anthropology*, Vol. 8, No. 2 (June 2007): 117-135.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พงษ์อินทร์ รักอริยะธรรม

เข้ารับราชการบรรจุเป็นอาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2519 จบการศึกษาระดับปริญญาเอกจาก GFSR, Toulouse ประเทศฝรั่งเศส (พ.ศ. 2528) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งทางวิชาการเป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการและคุณภาพการศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

อาจารย์ ดร. สุภาพร นาคบัลลังก์

เข้ารับราชการบรรจุเป็นอาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ. 2519 จบการศึกษาระดับปริญญาเอกทางมานุษยวิทยาจาก University of Illinois at Urbana-Champaign ประเทศสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2537) ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และดำรงตำแหน่งเป็นรองประธานคณะกรรมการบริหาร ศูนย์โบราณคดีภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์

เข้ารับราชการเป็นอาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ. 2540 จบการศึกษาระดับปริญญาเอกทางสังคมวิทยาจาก Tsukuba University ประเทศญี่ปุ่น (พ.ศ. 2540) ปัจจุบันดำรงตำแหน่งทางวิชาการเป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ของอำช่าในท้บาชาร์

ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์

ความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ของอำเภอในท่าบวาร์

ไพโรจน์ คงทวีศักดิ์

บทนำ

การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของพื้นที่เมืองสมัยใหม่มีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมซึ่งในที่นี้หมายถึง “ระบบของการผลิตสัญลักษณ์ต่างๆ” (Zukin, 1995:12) อย่างเข้มข้น วัฒนธรรมที่วุ่นวายแน่นไปด้วยคุณค่าทางเศรษฐกิจและนโยบายการเมือง ขณะเดียวกันมันก็เต็มไปด้วยช่องว่างและรอยโหว่ซึ่งจะเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาภายใต้กระบวนการผลิตสัญลักษณ์ที่ไม่มีผู้ใดในเมืองจะสามารถผูกขาดการผลิตนั้นไว้ได้เพียงฝ่ายเดียว พื้นที่เมืองจึงเป็นอาณาบริเวณของการแย่งชิง จกฉวย ต่อรองและปรับสร้างใหม่อย่างไม่มีวันจบสิ้น ยิ่งเมื่อนำประเด็นความเป็นชาติพันธุ์ซึ่งเป็นเรื่องของการใช้สัญลักษณ์มาบ่งบอกความเป็นตัวตนเข้ามาพิจารณาร่วมด้วย เราจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าทั้งพื้นที่เมืองและความเป็นชาติพันธุ์ล้วนเป็นประดิษฐกรรมทางสังคมที่ดำเนินไปบนหลักของ “ความไม่ตายตัว”

บทความนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า ความเป็นชาติพันธุ์คือสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่หรือสภาวะการณ์ที่เป็นเงื่อนไขภายในพื้นที่นั้นๆ อย่างแยกไม่ออก การนำเอามุมมองเรื่องพื้นที่เข้ามาพิจารณาร่วมกับความเป็นชาติพันธุ์นอกจากจะทำให้เราเห็นถึงการเมืองของความเป็นชาติพันธุ์แล้ว ยังทำให้เราตระหนักด้วยว่า ความเป็นชาติพันธุ์ในความหมายหนึ่งก็คือ ปฏิบัติการทางพื้นที่ซึ่งในที่นี้หมายถึงปฏิบัติการที่แปรผันไปตามเงื่อนไขเฉพาะหน้าของพื้นที่ ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดพื้นที่ที่ตนจะสามารถยึดอยู่ได้

พื้นที่เมืองในที่นี้หมายถึงเชียงใหม่ในทศวรรษ อาณาบริเวณของการทำมาหากินของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม แต่ในทศวรรษก็ได้เป็นเพียงแค่ที่ทำกินของกลุ่มชาติพันธุ์ นอกจากการเป็นที่ทำกินของกลุ่มชาติพันธุ์แล้ว ในทศวรรษยังเป็นพื้นที่ที่มีนัยอื่นต่อความเป็นชาติพันธุ์อีกด้วย

กลุ่มชาติพันธุ์ที่กล่าวถึงในบทความนี้คือ อาข่า ซึ่งในที่นี้เน้นการวิเคราะห์ปฏิบัติการทางการค้าของชาวอาข่าที่มีร้านค้าในรูปรถเข็นที่ถูกเข็นมาจอดประจำริมทางเท้าที่เดิมทุกวันเป็นหลัก หารรถเข็นนี้จะมีการปูผ้าวางสินค้าในรูปของร้านแบบกะดินริมทางเท้าด้วย เท้าที่ได้ศึกษามาพบว่า พื้นที่เมืองเช่นในทศวรรษมีนัยหรือความหมายต่อชาวอาข่าและความเป็นอาข่าดังนี้

ที่ของการปฏิสัมพันธ์แบบข้ามแดน

ปัจจัยที่ผลักดันให้อาข่าจำนวนไม่น้อยต้องลงจากดอยมาหากินในเมืองมีอยู่มากมาย นอกจากการลดลงของทรัพยากรบนดอย ที่ทำกินแล้วความจำเป็นทางเศรษฐกิจ การศึกษา และความเปลี่ยนแปลงทางความคิด วิถีชีวิตรวมทั้งค่านิยมก็เป็นปัจจัยอันสำคัญที่ผลักดันให้เกิดปรากฏการณ์นี้ คำบอกเล่าของอาเอีที่ว่า “ก็อยู่บนดอยมันไม่มีอะไรกิน แม็กก็เลยอยากให้งลงมา น้องชายตอนลงจากดอยมาใหม่ๆ ก็ตัวนิดเดียว อยู่บนนั้นมันไม่ค่อยมีอะไรให้กินนะ” หรือคำบรรยายภาพการเรียนการสอนบนดอยของอาบีที่ว่า “โรงเรียนบนดอยเรียนไปก็โง่ ไม่รู้มันสอนอะไรกัน จบ ป.4 ภาษาไทยยังเขียนไม่ค่อยได้เลย” เหล่านี้คือเหตุผลที่อาข่ามักเอ่ยอ้างยามถูกถามว่าเหตุใดจึงต้องลงมาหากินในเมือง สำหรับอาข่าโดยเฉพาะอาข่ารุ่นอาเอีที่สมัยเป็นเด็กโทรทัศน์เพิ่งมาถึงหมู่บ้านเธอ ภาพความแตกต่างระหว่างชีวิตผู้คนในเมืองที่เห็นจากโทรทัศน์กับชีวิตในหมู่บ้านที่เธอสัมผัสได้ด้วยตัวเองดูจะเด่นชัดมาก จนแม้กระทั่งการได้มีโอกาสเข้ามาในเมืองเล็กๆ ก็นับเป็นเรื่องดีสำหรับชีวิตเธอในช่วงนั้น “สมัยนั้น (ก่อนเข้ามาทำงานในเชียงใหม่) แคได้เข้ามา (ตัวอาเอี) แม้งันก็ตื่นเตนจะตาย” อาเอีกล่าวขึ้นพร้อมหัวเราะให้กับภาพชีวิตในวัยเด็กของตน

แต่สำหรับเด็กอำเภอๆ นี้ แค่เมืองเล็กๆ ย่อมมีเพียงพอต่อการทำให้ตื่นตัวอีกต่อไป ภาพโฆษณาอาหารฟาสต์ฟู้ด เช่น ไก่ทอดและไอศกรีมยี่ห้อดังในจอโทรทัศน์จุดประกายความปรารถนาขึ้นมาในดวงตาน้อยๆ ของพวกเขา อาเอกกล่าวถึงหลานสาววัยแรกรุ่น 2 คนที่เธอตั้งใจพามาสมัครเรียนโรงเรียนในเมืองว่า “เด็กพวกนั้นตอนอยู่บนดอยก็ไม่มีอะไรทำ กลางวันไปโรงเรียน กลับมาก็นั่งดูแต่โทรทัศน์” เมื่อถามว่าไม่ต้องไปช่วยทำไร่หรือ อาเอกตอบมาอย่างรวดเร็วว่า “ไม่มีแล้ว ตอนอยู่บนดอยเด็กจะได้ปีละ 500 บาท (เงินช่วยเหลือจากราชการ) อาจิมว่าอยู่ที่เดือนหนึ่งก็ขายของได้แล้ว 500 นะ แล้วเงินนั้นจริงๆ แล้วส่วนใหญ่ก็ไม่ได้กินนะ”

การเข้ามาใช้ชีวิตในเมืองใหญ่ช่วยตอบสนองความต้องการทางด้านวัตถุให้กับอำเภอๆ หลายๆ รายได้แม้จะไม่ถาวรนัก แต่อย่างน้อย “มันก็ยังดีกว่าตอนอยู่บนดอย” ความค่อนข้างจะสะดวกสบายของชีวิตในเมืองคือปัจจัยหนึ่งที่มาดึงดูดให้กลายเป็นผู้หากินภายในเมือง อาเอกกับอาเอฟกล่าวถึงเพื่อนอำเภอๆ ชายผู้หนึ่งที่มีชาวต่างชาติมาติดต่อและมอบเงินให้บ้างเป็นครั้งคราวว่า “คนมันเคยสบาย เคยได้เงินง่ายๆ จะให้มันกลับไปจนบนดอยอีก มันไม่ยอมหรอก” แล้วอาเอกก็เปลี่ยนประเด็นมาที่หลานชายที่เธอพาเข้ามาในเมืองเพื่อรอให้หมอสอนศาสนาชาวต่างชาติรับเข้าเรียนในโรงเรียนคริสต์แต่เกิดข้อขัดข้องขึ้นจนต้องส่งกลับขึ้นดอยไปก่อน แต่หลานกลับมีท่าที่ไม่อยากกลับมาว่า “ในเมืองมันสบาย มีแต่ของดี ๆ กิน บนดอยไม่มีอะไรอย่างแรงก็แค่มาฆ่า”

สำหรับอำเภอๆ เมืองคือพื้นที่ที่ปลูกฝังวิถีชีวิต ความคิด ค่านิยม รวมทั้งธรรมเนียมปฏิบัติ แบบใหม่ให้กับพวกเขา การเข้ามาหากินในเมืองทำให้อำเภอๆ ต้องพบเจอคนที่มากหน้าหลายตาหลายก้ำกัฟความเป็นมา ยิ่งเป็นพื้นที่ที่เป็นจุดเชื่อมประสานการเคลื่อนไหวของคนและสิ่งต่างๆ อย่างเข้มข้น เช่น ในท่าบวาร์ โอกาสที่จะมีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมแบบใหม่ ก็ยังมีมากขึ้น

ในท่าบวาร์ถือกำเนิดขึ้นมาในฐานะผลผลิตของพลังอำนาจและความปรารถนาระดับโลก ระดับชาติ ระดับท้องถิ่นและระดับปัจเจกบุคคล พลังอำนาจและความปรารถนาเหล่านี้ส่งผลให้พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่มีการปฏิสัมพันธ์ที่ถี่ซุ่ม แต่ละวัน

นักท่องเที่ยวจำนวนไม่น้อยหลังไหลเข้าสู่ไนท์บาร์ซาร์บ้างก็เพื่อเสาะแสวงหาบ้างก็เพื่อท่องเที่ยวชม แต่ไนท์บาร์ซาร์ก็ได้เป็นเพียงพื้นที่ของนักท่องเที่ยว มันยังเป็นพื้นที่ของเจ้าของทุน ผู้ประกอบการ ผู้ค้ารวมทั้งผู้ตรวจตรา ผู้จัดระเบียบต่างๆ อีกด้วย อาชีพที่เข้ามาหากินในไนท์บาร์ซาร์ต้องตระหนักถึงความเป็นจริงข้อนี้ไว้ตั้งแต่ต้น เพราะมันจะส่งผลต่อวิถีทางสังคมและวัฒนธรรมของพวกเขาไปโดยตลอด

หากย้อนมองประวัติศาสตร์ของอาชีพ เราจะพบว่าแต่ไหนแต่ไรมา อาชีพก็มีเคยดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวในฐานะกลุ่มชาติพันธุ์อันบริสุทธิ์ อย่างไรก็ตามคำว่า “ชา” ที่พวกเขาเชื่อว่าเป็นคำในภาษาตระกูลทิเบต-พม่าอันมีความหมายว่า “แดนไกล ที่ที่ห่างไกลหรือระยะทาง” ยังถูกตีความว่าเป็นคำไทยโบราณที่มีความหมายว่า “ชา” (Geusau, 2000:125) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นฉายานามที่เกิดขึ้นบนความสัมพันธ์ทางอำนาจกับชนกลุ่มอื่นที่เหนือกว่า ความเป็นอาชีพไม่ว่ามันจะถูกตีความว่าด้อยกว่า เป็นรองหรือไม่อย่างไรก็ตาม คือความเป็นชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้นได้โดยความสัมพันธ์กับความเป็นชาติพันธุ์อื่น ๆ ในห้วงประวัติศาสตร์ แต่การได้มีโอกาสเข้ามาอยู่ในพื้นที่พิเศษ เช่น ไนต์บาร์ซาร์ได้ส่งผลอย่างไรต่อความเป็นไปทางชาติพันธุ์ของพวกเขา

ไนท์บาร์ซาร์ทำให้อาชีพมีทางเลือกในการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่หลากหลายมากขึ้นผ่านการค้าของพวกเขา

มีนักท่องเที่ยวที่เป็นกลุ่มลูกค้าสำคัญของอาชีพไนท์บาร์ซาร์คือนักท่องเที่ยวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวยุโรปและอเมริกัน คำกล่าวของอาเอที่ว่า “ขายของให้คนไทยปวดหัว ลดให้ตั้งเยอะแล้วยังจะต่อลงไปอีก ๆ” หรือ “แทบจะไม่ได้ขายให้คนไทยเลยนะ เดือนนึงจะมีคนไทยมาซื้อซักคนนึงมั้ง ส่วนใหญ่ก็ขายให้ฝรั่งกับญี่ปุ่นแหละ คนไทยไม่ค่อยซื้อ แคมมู ๆ งาม ๆ แล้วก็ไป ขายของให้ฝรั่งจะขายได้ง่ายกว่า ญี่ปุ่นก็เลือกมากนะแต่ก็ยังซื้อมั้ง” หรือที่อาบีเคยเล่าว่า “ของพวกนี้คนไทยไม่ค่อยซื้อหรอก ก็เห็นกันอยู่บ่อย ๆ มีให้เห็นเยอะแยะจนเบื่อแล้ว ไปที่ไหนก็เจอ” ป้าอาฮาที่วางของขายแบกะดินหน้าห้องแถวร้างแถบถนนลอยเคราะห์ก็เป็นเช่นนี้คือเมื่อมีชาวต่างชาติเดินผ่านร้าน แกจะทักทายว่า ฮัลโล แต่พอเหลือบเห็นเป็นนักท่องเที่ยวไทย แกจะ

มองดูโดยไม่ตกท่ายกเว้นเห็นว่าสนใจจริง ๆ จึงจะเริ่มเอ่ยปาก เหล่านี้คือสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่านักท่องเที่ยวต่างชาติคือ ลูกค้าหลักที่อำเภานิยมมีปฏิสัมพันธ์ด้วย แต่ก็เชื่อว่าพวกเขาจะปฏิเสธลูกค้าชาวไทย “แต่ถ้าคนไทยซื้อก็ขายให้ แต่พวกเค้าส่วนใหญ่จะแค่ว่า ดูๆ มากกว่า” อาเอกเล่าขึ้นหลักจากที่มีนักท่องเที่ยวไทยมาเลือกชมสินค้าแล้วเดินจากไปโดยมิได้ต่อรองราคาที่เขาบอกไป

สำนึกที่ว่าชาวต่างชาติหรือ “ฝรั่ง” คือลูกค้าสำคัญของอำเภายเป็นสิ่งที่มีความชัดเจนมาก “อำเภำชอบไปขายของที่ที่มีฝรั่งมาเดินเยอะๆ นะ อย่างในท์ ถนนข้าวสาร หัวหิน สมุยมีที่ที่ไม่ค่อยชอบก็สวนจตุจักรนะเพราะมีแต่คนไทยมาเดิน แต่ที่นั่นจริง ๆ ก็มีอำเภำเปิดร้านขายของอยู่นะ พวกนั้นมันขายส่ง” อาบีกเล่าถึงความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาระหว่างอำเภำที่เป็นผู้ค้ากับชาวต่างชาติที่เป็นลูกค้า การไม่มีนักท่องเที่ยวต่างชาติเข้ามาในไนท์บาซาร์มีค่าเท่ากับการบีบให้อำเภำทำการค้าที่ต่อไปไม่ได้ คำว่าวันหนึ่งคนขายของเล่นที่มาแฉะนั่งพักเหนื่อยยกเล่าขึ้นว่า “เดี๋ยวนี้นายกโหด จะออกกฎหมายให้ฝรั่งที่มาเที่ยวเมืองไทยต้องมีเงินมากกว่า 4 แสนขึ้นไปถึงจะให้เข้ามาเที่ยวเมืองไทยได้ ใครจะแต่งงานกับผู้หญิงไทยก็ได้แต่ต้องมีทะเบียนสมรส” อาเอที่นั่งฟังอยู่กล่าวว่า “ไม่น่าทำยงั้น ถ้าไม่มีฝรั่งมาเที่ยวแล้วจะขายของให้ใคร ฝรั่งที่มาเดินที่นี้บางทีก็เป็นฝรั่งไม่ค่อยมีเงิน ถ้าเป็นฝรั่งมีเงินเค้าก็ไม่ค่อยมาที่นี้หรอก เค้าเข้าไปเดินในร้านดีกว่า ถ้าไม่ให้ฝรั่งมาเที่ยวแล้วใครจะมาซื้อ” ชาวยุโรปและชาวอเมริกันที่มาเดินที่นี้คงมีปะปนกันไปทั้งรวยและจน แต่ที่อาเอกกังวลคือการไม่มีลูกค้าเพราะสินค้าหลาย ๆ ชนิดทำขึ้นมาและสรรหามาเพื่อ “ขายฝรั่ง”

ในความคิดของอำเภำอย่างอาเอ อาบี อาเอฟและอำเภำไนท์บาซาร์อีกหลายคน ชาวต่างชาติที่เรียกว่า ฝรั่งนั้นมีหลายระดับ ฝรั่งที่นิยมมาเดินไนท์บาซาร์มักเป็น “ฝรั่งจน ๆ ไม่ค่อยมีเงินนะ พวกนี้จะพักเกสต์เฮ้าส์แถวๆ ท่าแพอะไรนั่น เวลามาซื้อของก็ต่ออยู่นั่นแหละ” อาบีเล่าแล้วกล่าวต่อไปว่า “ไม่เหมือนฝรั่งแถวพัฒพงษ์พวกนั้นจะรวย บอกราคาเท่าไรก็ให้” อาเอเสริมว่า “ฝรั่งที่สมุยก็ดี พวกเค้าจะสุภาพ บอกไปก็ไม่ต่อ จนบางที่เราเกรงใจ เค้าดูจะมีเงินนะ” ถึงแม้ฝรั่งจะมีหลายระดับและฝรั่งที่มาเดินที่ไนท์บาซาร์เป็นฝรั่งที่ไม่สู้จะลำชานัก แต่ในสายตาของอำเภำ นักท่องเที่ยว

ต่างชาติ เช่น ฝรั่งเศสยังดูดีกว่านักท่องเที่ยวไทยทั้งในแง่ของการเป็นลูกค้าและในแง่ของการเป็นผู้ที่สมควรหามาเป็นคู่ชีวิต

“อาบิวันนี่ไปกินข้าวกับแฟนใหม่ หาแฟนใหม่ได้อีกแล้ว” อาเอตอปเป็นเชิงพูดเล่นเมื่อถามว่าอาบิหายไบน ไชน สักครูให้หลังอาบิก็เดินกลับมาที่ร้านพร้อมชายชาวเบลเยียมผู้มีโครงการจะไปเปิดกิจการเกสต์เฮาส์ที่สิบสองปันนา “เค้าบอกที่นั่นเกสต์เฮาส์ยังไม่เยอะ นำไปเปิด ฝรั่งเศสนี่นะไปมาหมดทุกที่แล้ว ที่ที่หนูเคยไปอย่างหลี่เจียง บาหลี่อะไรก็ไปมาหมดแล้ว นี่เค้าบอกจะมาเรียนไทยมัจจาเนีย” มักมีฝรั่งหรือญี่ปุ่นมาชอบพ้ออาบิอยู่ประจำ แต่เธอก็เพียงไปกินข้าวไปเที่ยวสถานบันเทิงด้วยไม่ได้เอาตัวเข้าแลก หลายครั้งที่เธอวิจารณ์สตรีอื่นทั้งที่เป็นอาชาด้วยกัน เป็นไทย ฯลฯ ที่มีทันไรก็ไปหลับนอนกับฝรั่ง ทุกที่ที่เห็นอาชารุ่นน้อง รุ่นหลานแต่งตัวเปิดกว้างเกินงามหรือแต่งหน้าจัดจ้านเธอจะตำหนิว่า “พวกนี้นะทำอาชาเสียหมดเลย ทำตัวแต่งตัวยังงี่เง่าเกลียดจริงๆ ดูชุดสีบ้างบาง” ความพยายามในการหาฝรั่งมาเป็นคู่ชีวิตของเธอเกิดขึ้นมาโดยตลอด แต่ก็เริ่มมาหยุดลงภายหลังการประกอบพิธีแต่งงานบนดอยของเธอกับบุรุษหนุ่มชาวอเมริกันและการได้รับอนุมัติวีซ่าประเภทคู่หมั้นจากสถานทูตอเมริกาประจำประเทศไทยเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2548 “แฟนบอกเหมือนเป็นของขวัญวันวาเลนไทน์เลย เดี่ยวปลายๆ เดือนหน้าหนูก็ต้องบินไปแล้ว” เธอเล่าด้วยน้ำเสียงปีติลึงโลด

สถานที่ที่ทำให้อาบิมีโอกาสพบหน้าชาวต่างชาติที่วาดหวังจะมาเป็นแฟนเธอก็คือที่ร้านริมทางข้างถนนของเธอเอง แฟนๆ ของเธอมักเข้ามาหาเธอในรูปของผู้ท่องเที่ยวชมบ้าง ผู้ซื้อบ้าง เช่นช่วงหนึ่งมีนักศึกษาชาวแคนาดาเข้ามาตีสันท นักศึกษาผู้นี้แวะเวียนมาหาเธอที่ร้านทุกคำตลตลอดเวลาที่อยู่เชียงใหม่ วันหนึ่งสอบถามดูหลังจากไม่เห็นหน้านักศึกษาผู้นี้ อาบิว่า “กลับไปแล้ว ไปเย็นวันนี้แหละ ป่านนี้ถึงกรุงเทพฯ แล้วมั้ง พ่อเค้าโทรมาตามให้กลับไปเรียนต่อ ไม่งั้นก็ยังไม่ยอมกลับหรอก” หรือมีชายอเมริกันผู้หนึ่งนิยมมาแวะเวียนมาซื้อสินค้าชาติพันธุ์ไปขายยังประเทศตนพร้อมทั้งมาเที่ยวพาราดีเธอก็ไปพร้อมๆ กัน วันหนึ่งชายผู้นี้มาเลือกซื้อสินค้าเป็นเข็มขัดผ้าฝ้าย 5 เส้น รับซื้อทุกเส้นที่แม่และเธอเพิ่งเย็บเสร็จ จากนั้นก็ซื้อผ้าพันคอเท้าที่นำผ้าเก่าของมั้งมาดัดแปลง “เค้ามาซื้อได้หลายครั้งแล้ว ครั้งแรกก็มาซื้อพวกเข็มขัดอะไรไป

เยอะ แล้วก็มาซื้ออีกทีละเล็กละน้อย รวมๆ กันแล้วก็หลายพัน เค้าจะเอาไปขายทาง
นูน” อาบิเล่าด้วยความดีใจที่ขายของได้แล้วกล่าวต่อไปว่า “วันนี้เค้าเอารถของเล่น
คันเล็กๆ มาให้ หนูบอกเค้าไปว่ามีน้องชาย เค้าคงนึกว่าน้องยังตัวเล็กๆ มาถามหนู
เรื่องแฟน หนูก็ว่ายังไม่มีแฟน” ยิ้มพร้อมหันไปพูดกับอาบิว่า “วันนี้เค้าเอาของขวัญ
มาให้ชั้น มาจีบชั้นนั่นแหละ ฝรั่งนี่ก็แปลกเนาะ ถามว่ามีแฟนทางนั้นมั๊ยบอกไม่มี
เป็นไปไต่ยังงายขนาดนั้นแล้วยังไม่มีแฟนนะ” อาบิไม่ใช่อาช่าที่หน้าตาสะสวยเป็น
พิเศษ แต่มักมีนักท่องเที่ยวต่างชาติมาขอเธอ หลายๆ คนกลับไปประเทศของตน
แล้วก็ยังแวะเวียนกลับมาหาเธออีกเช่นนักศึกษาแคนาดาผู้นั้น พอมหาวิทยาลัยปิด
ภาคการศึกษา ก็บินมาอยู่เชียงใหม่และพอถึงยามค่ำคืนก็มาหาเธอที่ร้าน เธอรู้จักเต็น
ของตัวเธอดีและใช้เป็นประโยชน์ทางการค้า บางรายที่ทิ้งมากวันซื้อและเกี้ยวพาเธอ
จะมีท่าที่ทำงานว่า “บอกเท่าไรก็ไม่ต่อ เลยต้องแถมๆ ไปให้มั่ง”

เทคโนโลยีด้านการสื่อสารแบบข้ามพรมแดน เช่น อินเทอร์เน็ตเป็นสิ่งที่
ช่วยขยายเครือข่ายการปฏิสัมพันธ์ให้กับอาช่า อาช่าไนท์บาร์หลายต่อหลายคน
พึ่งพาบริการร้านอินเทอร์เน็ตในการสานสัมพันธ์กับคนถูกใจที่อยู่ไกลคนละทวีปอย่าง
เป็นเรื่องปกติ กระทั่งผู้ที่เขียนอ่านไม่คล่องก็สามารถ “ให้เด็กที่ร้านช่วยพิมพ์ให้ก็ได้
บอกให้เค้าเขียนให้” วันหนึ่งอาบิเปรยขึ้นว่า “หนูขี้เกียจเขียนเมลถึงเค้าทุกวัน หนู
เลยบอกช่วงนี้หนูกลับตอยไม่ต้องเขียนมาบ่อย ก็เค้าเขียนมาทุกวันเลยอะ แต่ก็ดีนะ”
อาบิที่นั่งอยู่ตรงนั้นเข้าขึ้นว่า “ทีผิวมันๆ ไม่เขียนนะ ที่ขี้เขียนหา” อาบิหัวเราะ
เพราะรู้ว่าตัวเองเป็นคนเช่นไร “หนูอยากมีปิ่นจะได้มายิงคนเจ้าชู้ แต่สงสัยหนู
จะต้องเป็นคนที่ถูกยิงก่อนแน่เลย” เธอกล่าวขึ้นพร้อมทั้งหัวเราะให้กับตัวเอง

คู่หมั้นชาวอเมริกันของเธอนั้นคบหากันมาได้ 3 ปีแล้ว “ตอนนั้นหนูเงินขาย
ของอยู่แล้วก็ได้เจอกัน ที่ไนท์นี้แหละ ที่แรกก็ไม่ได้คิดจริงจังอะไร แต่กลับไปแล้วเค้า
ก็ยังติดต่อมา หนูก็เสียตายนะ รักหนูมากนะ ขนาดหนูทำอะไรไม่ดีๆ ไปตั้งหลาย
อย่างเค้าก็ยังชอบหนูอยู่ อย่างเค้าส่งเงินให้หนูไปเรียนภาษาอังกฤษ หนูก็ไม่ได้ไป
เรียนจริง คือหนูไม่ชอบเรียนหนังสือนะ พอเค้ารู้เข้าเค้าก็โกรธหลังๆ มานี้ก็เริ่มหาย
โกรธ แล้วเค้าก็โทรมาหาหนูตลอดนะโทรทางไกลนะ เค้ารักหนูนะแหละ” เธอนิ่งไป

สักครู่ แล้วเอ่ยขึ้นว่า “บางคนเค้าก็จำเป็นต้องหาตัวฝรั่งนะ มันไม่มีกินจริงๆ บนดอยก็ยากจนกัน”

คู่ชีวิตชาวต่างชาติหรือ “ฝรั่ง” เป็นสิ่งหนึ่งที่พอจะหาได้ในไนท์บาร์ซาร์ไปพร้อมๆ กับการค้าขาย แต่ก็ใช่ว่าอ่าซ่าทุกคนจะตั้งหน้าตั้งตาเข้ามาค้าขายในที่นี้เพื่อหาสามี ทุกคนเข้ามาเพื่อทำการค้า แต่ทว่าการเป็นจุดเชื่อมประสานการเคลื่อนไหวข้ามพรมแดนของไนท์บาร์ซาร์กลับอำนวยโอกาสให้กับอ่าซ่าหลายคนที่จะเข้ามา

อาเอ็กมีคู่ชีวิตเป็นชาวอเมริกัน สามีเธอจะมาอยู่เชียงใหม่ในช่วงฤดูหนาวหรือช่วงที่ว่างงานทางนั้น ก่อนที่จะแต่งงานกับสามีผู้นี้เธอเคยคบหากับชายอเมริกันมา 2 คน แต่ละคนเข้ามาหาเธอที่ร้านค้าในฐานะลูกค้าประจำที่มาซื้อสินค้าไปขายและเกิดถูกอัยยาศัยกัน อาเอเล่ว่า “ตอนอยู่ร้านผักบุงลอยฟ้า เจ้าของร้านจะสอนให้เขียนทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ตอนนั้นเจอฝรั่งจะกลัวมากเพราะบนดอยผู้ใหญ่ชอบหลอกเด็กว่าถ้าอจะเอาไปขายฝรั่ง” แต่ทุกวันนี้ผู้ที่เธอเคยหวาดกลัวกลับกลายมาเป็นคู่ชีวิตของเธอ ไนต์บาร์ซาร์คือที่ที่ให้อโอกาสในการมีปฏิสัมพันธ์แบบข้ามแดนกับเธอ “ที่แรกเค้าก็เดินมาดูๆ ของนั้นแหละ แต่คุยกันไปคุยกันมาก็ถูกใจกันเลยลองคบกันดู แต่ตอนนั้นเค้ายังไม่ได้หย่ากับแฟนทางโน้นใจ เดียวนี้หย่าแล้ว” เธอทำความเข้าใจถึงความเป็มาของสามี

ถามอาบีว่าเหตุใดจึงไม่คิดจะแต่งงานกับผู้ขายอ่าซ่าด้วยกัน เธอว่า “จริงๆ ตอนเด็กๆ ก็เคยคิดนะ แต่ตอนโตมาแล้วนี่ไม่เอาเลย ผู้หญิงอ่าซ่าต้องทำงานหนักนะหนักมากๆ เลย” เกี่ยวกับเรื่องนี้ อาเอ็กเห็นพ้องด้วย เช่น คำวันหนึ่งเธอมองไปทางวัดอุปคุตแล้วเห็นสามีภรรยาอ่าซ่าคู่หนึ่งซึ่งเธอรู้จักดี สามีเป็นชายร่างใหญ่ในขณะที่ภรรยาตัวเตี้ยๆ เล็กๆ วันนั้นภรรยาทั้งแบกทั้งหิ้วสัมภาระเต็มไม้เต็มมือ ขณะที่สามีกลับเดินมือเปล่า เธอกล่าวขึ้นว่า “นะ อย่างนั้นนะไม่ชอบเลย ผู้ชายก็ตัวโตแข็งแรงกว่าจะช่วยหิ้วสัักนิตก็ไม่ได้ ปลอยให้ผู้หญิงหิ้วอยู่ได้คนเดียว น่าจะช่วยๆ กันถือเนาะ” การใช้ชีวิตในเมืองมานานกลับหล่อหลอมมุมมองใหม่ในความสัมพันธ์หญิงชายให้กับเธอ ป้าอ่าซ่าร่างเล็กนั้นอาจไม่ได้รู้สึกเช่นเดียวกับที่อาเอ็กคิดและตีความ นางเติบโตขึ้นมากในหมู่บ้านอ่าซ่า ใช้ชีวิตอยู่ในนั้นมาเนิ่นนาน การเดินเร่ขายในไนท์

บาชาร์ก็เป็นเพียงอาชีพเสริมที่นางทำยามเข้ามาอยู่ในเมือง อาศัยอยู่หรือกฏจารีตของอำเภออาจมีอิทธิพลเหนือการตีความตามอำเภอใจของปัจเจกบุคคลเช่นนาง อาปีอธิบายต่อว่า “จริง ๆ ผู้ชายอำเภอที่หนูเคยชอบนะ เค้านั้นอำเภอรายวันไม่ใช่อำเภอจน ๆ ความจริงตอนหนูกลับไปบนดอยนี้ก็มีคนมาจีบ มีมาหลายคนอยู่นะ แต่หนูไม่ชอบจริง ๆ แล้วจะแต่งงานกับอำเภอไม่ว่าจะเป็นอำเภอรายวันหรืออำเภอจน ผู้หญิงก็ลำบากทั้งนั้นแหละ เพราะต้องทำงานหนักเหมือนกัน หนูแม่สิทุกวันนี้ก็ยังทำงานหนัก” อาปีกล่าวขึ้นอีกว่า “ความจริงไม่ใช่แต่ผู้ชายอำเภอนะ ผู้ชายไทยหนูก็ไม่อยากแต่งงานด้วย ไม่สนใจ”

อาเอเองก็มีความคิดทำนองนี้เมื่อถูกถามว่าเคยมีแฟนเป็นอำเภอไหม เธอทำหน้าเหมือนฟังผิดพลาดไปและรีบปฏิเสธอย่างแข็งขันว่า “ไม่มี ไม่เคยมองเลย ไม่ใช่แต่ผู้ชายอำเภอนะ คนไทยก็ไม่เคยมอง ไม่เคยคิดเลยนะ ไม่ใช่ว่ารังเกียจอะไรพวกเค้านะ แต่รู้สิเค้าจะมาดูแลเราไม่ได้ แค่นั้นแหละ ไม่ใช่เรื่องรังเกียจอะไร แต่งกันไปก็สงสัยจะต้องเป็นคนไปดูแลเค้าไม่ใช่เค้ามาดูแลเรา”

ภาพผู้ชายไทยและผู้ชายอำเภอในหัวของเธอจะดูแตกต่างจากภาพของผู้ชายฝรั่ง “ฝรั่งนี้ผู้หญิงอายุเกิน 25 ปีขึ้นไปหรืออายุมากเค้าก็ชอบได้นะ เค้าชอบความเป็นผู้ใหญ่ๆ ไม่เหมือนบนดอยอายุ 25 ก็ว่าแก่แล้ว” อาปีบรรยายความแตกต่างให้ฟัง อาเอฟเสริมว่า “บนดอยนี้ 16-17 ปีนี้แต่งงานมากเลย” อาปีพยักหน้าแล้วว่า “คนไทยมันดู แต่ให้เป็นเด็ก ๆ นะ” เหตุผลของการเลือกชายต่างชาติมาเป็นคู่ชีวิตของอำเภอแต่ละคนอาจแตกต่างกันไป แต่โดยรวมก็คือความจำเป็นทางเศรษฐกิจและความจำเป็นทางวัฒนธรรม

อาปีเคยเล่าถึงการกลับไปเยี่ยมพ่อแม่บนดอยว่า “เวลากลับไปบนดอยนะ หนูยังกับเป็นธนาคาร มีแต่ญาติมาหาเพื่อแบมือของเงิน ไม่รู้พวกเค้าเอามาฝากไว้ตั้งแต่เมื่อไหร่ ปกติก็ไม่ได้มาช่วยเราทำงาน แต่พอรู้ว่าเรากลับไปปุ๊บก็จะมาของเงินเลยไม่ค่อยอยากกลับ พี่หนูไม่ค่อยอยากกลับดอยก็เพราะยังงี้แหละ ไม่รู้มาจากไหน เต็มไปหมด” แต่การนั่งขายของอยู่เฉพาะในเมืองก็ใช่ว่าจะไม่มีใครมาขอสตางค์ “ญาติหนูนะเยอะ ชอบมาที่นี้มาขอเงิน เด็กผู้ชายนะตัวดีก็เกียจ ไม่ทำอะไรจริงจิง ลงมาในเมืองก็ขี้เกียจทำงานยังไม่ครบเดือนก็ลาออก เงินเดือนก็เลยไม่ได้ ก็ต้องมาขอ

คำรถจากหนูกลับบ้าน ไม่ให้ก็กลับไม่ได้วนเวียนอยู่แถวนี้ ต้องมาคอยเลี้ยงมันอีก ยิ่งเปลือง เลยต้องให้ไป” เมื่อถามว่ากลับไปแล้วทำอะไร เธอว่า “ก็ทำไร่ไถ่นั่นแหละ พวกนี้มันขี้เกียจทำอะไรก็ไม่ชอบ เข้ามาอยู่ในเมืองก็ทำงานได้ไม่นาน ไม่อดทนกัน” เหล่านี้คือสิ่งที่สะท้อนถึงความอัตคัดขัดสนในชีวิตของอาช่า และทำให้อาช่าในท่บาซาร์หลายคนใช้ในท่บาซาร์เป็นทั้งที่ทำกินและที่ของการหาข้าวต้มไปพร้อมๆกัน

เมื่อนำประเด็นความเป็นเพศขึ้นมาพิจารณาาร่วมด้วย เราจะเห็นได้ว่าความตั้งใจที่ได้ดูชีวิตชาวต่างชาติของอาช่าในท่บาซาร์บางคนยังเป็นเรื่องของความพยายามที่จะข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมของพวกเขาเองอีกด้วย ในอดีตชีวิตของอาช่าโดยเฉพาะสตรีถูกควบคุมกำหนดไว้อย่างเข้มงวดโดยอาช่ายี่องหรือกฎจารีตซึ่งครอบคลุมในทุกแง่มุมของชีวิต “ผู้หญิงรุ่นแม่นี่ลำบากมากเลย ดินะที่หนูเกิดมายุคนี้ต้องตื่นแต่เช้าลุกขึ้นมาตำข้าว หุงข้าว ทำกับข้าวแล้วรอให้ผู้ชายที่ตื่นสายๆ ได้ลุกขึ้นมากิน ทำข้าวให้กินเสร็จก็ต้องไปไร่อต่อ ถ้ามีลูกก็ต้องแบกลูกไปด้วย แล้วถ้ามีม้ก็ต้องงูมนไปด้วย แต่เค้าก็เก่งนะทำกันมาได้ ใหหนูทำยังงั้นตายแน่” อาบิบรรยายภาพชีวิตในอดีตของมารดาตนอย่างสำนึกในบุญคุณของยุคสมัยที่เปลี่ยนไปได้เร็วทันการเกิดมาดูโลกของเธอ การได้แต่งงานกับผู้ชายฝรั่งเป็นคล้าย “ทำข้าม” หรือสะพานที่เชื่อมไปสู่โลกทางวัฒนธรรมอีกใบหนึ่งซึ่งไม่ได้เกิดจากการมีอยู่ของอาช่าชายกับอาช่าหญิง ก็คล้ายคำของเธอที่ว่า “แต่งกับอาช่าไม่ว่าจะเป็นอาช่ารวยหรืออาช่าจน ผู้หญิงก็ลำบากทั้งนั้นแหละ”

คำว่า “ข้ามแดน” ที่ใช้ในที่นี้นอกจากจะมีนัยของการข้ามแดนของรฐชาติ เช่น การได้มีโอกาสโคจรมาพบกันของชาวต่างชาติกับอาช่าแล้วยังมีนัยของการข้ามพรมแดนทางชาติพันธุ์หรือพรมแดนทางวัฒนธรรมอีกด้วย การหาคนที่ม้สถานภาพทางเศรษฐกิจที่มั่นคงกว่าตนทั้งยังเป็นคนที่ไม่ใส่ใจในจารีตอาช่ามากเท่ากับชายอาช่า เช่น บรรดานักท่องเที่ยวต่างชาติมาเป็นคู่ชีวิต คือตัวอย่างหนึ่งของการข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมที่จะบังเกิดขึ้นได้ในพื้นที่อย่างในท่บาซาร์

การข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมหรือทางชาติพันธุ์เป็นสิ่งที่มิให้เห็นกันอย่างดาษดื่นในไนท์บาซาร์ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มากไปด้วยความกำกวม มันปรากฏตัวออกมาในรูปแบบต่างๆ ที่มากเกินพรรณนา ทั้งในรูปของสินค้า ตัวผู้ค้า วิถีปฏิบัติของผู้ค้า ผู้ประกอบการ ฯลฯ

คำค้นหนึ่งก่อนวันลอยกระทงอาเอกเล่าขึ้นว่า “พรุ่งนี้เค้าจะมีขบวนแห่โคมยี่เป็ง เค้าบอกให้ช่วยกันแต่งชุดเมือง ใหู้้ (พูด) คำเมือง” เธอหัวเราะให้กับคำขอความร่วมมือนี้และกล่าวต่อว่า “แถวนี้มีแต่พม่า อาข่าแล้วก็ม้งจะไปเอาชุดเมืองมาจากไหนละ แล้วคำเมืองบางคนก็ยังพูดไม่ได้” เป็นอันว่าการขอความร่วมมือนี้ผู้ค้าจำนวนหนึ่งทำได้แค่ การพยายามทักทายนักท่องเที่ยวไทยเป็นภาษาล้านนา ซึ่งตามปกติก็ทำกันเป็นประจำอยู่แล้ว แต่อันใดที่พอจะทำให้ได้โดยไม่ลำบากนักผู้ค้าส่วนใหญ่ก็พร้อมที่จะทำ ให้ เช่น ช่วงวันเฉลิมพระชนมพรรษาจะมีคนมาเดินแจกธงชาติกระดาดกับเทียนไขสีน้ำเงินให้พร้อมกันจุดถวายพระพร ซึ่งผู้ค้าส่วนใหญ่ในฐานะที่ถูกมองว่าเป็นคนไทยในวันนี้ก็ช่วยกันทำตามคำเชิญชวน “มีทุกปีแหละ 2 ทุ่มก็จุด” อาเอกเล่าขึ้นอย่างรู้ดีโดยประสบการณ์ต้น ซึ่งนี่ก็คือธรรมเนียมปฏิบัติพื้นฐานของการทำการค้าที่นี้ “เค้าเฮอะไร ฮาอะไร ก็เฮฮาทตามเค้าไป ต้องทำตัวยังงั้นแหละ เค้าเฮเราเฮไม่งั้นก็เสร็จ” คนเร่ขายกับข้าวถูกให้ข้อสังเกตไว้ ผู้ค้าไนท์บาซาร์ไม่ว่าจะมาจากกลุ่มชาติพันธุ์ใด มีวิถีปฏิบัติที่โดดเด่นเป็นลักษณะจำเพาะของตนมากเพียงใดก็ตาม ยามเข้ามาอยู่ในพื้นที่นี้ พวกเขาจะต้องพร้อมที่จะก้าวออกมาจากพรมแดนทางวัฒนธรรมของตนหรือต้องพร้อมที่จะรื้อปกรั้วพรมแดนทางวัฒนธรรมของตนใหม่ให้สัมพันธ์กับอำนาจของกลุ่มชาติพันธุ์ที่แผ่คลุมอาณาบริเวณนี้อยู่

สภาพการณ์เช่นนี้ยังสามารถเห็นได้อย่างเด่นชัดผ่านการผลิตสินค้าชาติพันธุ์ รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้จะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป แต่ในที่นี้ขอตั้งเป็นข้อสังเกตไว้ว่าสำหรับอาข่า การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมแบบข้ามแดนไม่ใช่ปรากฏการณ์ใหม่ นับแต่อดีตถึงปัจจุบันอาข่าก็ได้ทำเช่นนั้นมาโดยตลอด ผิดกันแต่ว่าในพื้นที่พิเศษ เช่น ไนต์บาซาร์ การปฏิสัมพันธ์นี้ก็กลับมีความแตกต่างหลากหลายกว่า เนื่องจากว่าพวกเขาได้เข้ามาดำรงอยู่ในพื้นที่ที่เป็นจุดเชื่อมต่อประสานการเคลื่อนไหวจากผู้คนจากนานาสาทรทิศอย่างเข้มข้น อีกประการหนึ่งคือการปฏิสัมพันธ์ของ

พวกเขาในที่นี้เป็นการปฏิสัมพันธ์ที่แทบจะมิได้ถูกควบคุมหรือกำกับไว้โดยกฎจารีตของอำเภอ ความเป็นอำเภอของพวกเขาได้ถูกนำติดตัวเข้ามาสู่ไนท์บาซาร์ซึ่งมิได้เป็นบริบทที่ผลิตกฎจารีตที่หล่อหลอมความเป็นอำเภอนั้นมาแต่เดิม ณ ที่นี้ความเป็นอำเภอแบบใหม่ที่ไม่เคยมีอยู่ในสารบบของความเป็นอำเภอก็ได้ถูกผลิตขึ้นมา

หากมองว่าความเป็นอำเภอคือสิ่งที่เกิดขึ้นมาท่ามกลางความสัมพันธ์กับความ เป็นชาติพันธุ์อื่นๆ ซึ่งก็คือการจำแนกและระบุลงไปว่าอันใดใช่อันใดมิใช่อำเภอ แต่ ในอีกแง่หนึ่งเราอาจกล่าวได้ว่า ความเป็นอำเภอคือ สิ่งที่เกิดขึ้นมาในความสัมพันธ์ ระหว่างความเป็นชาติพันธุ์อื่นๆ และความเป็นอำเภอเอง หมายความว่า ความเป็น อำเภอไม่ใช่สิ่งที่เป็นเพียงชั่วคราวข้ามกับความไม่แน่นอนไม่ใช่อำเภอ (ความเป็นชาติพันธุ์ อื่น) แต่มันยังเป็นสิ่งที่มีความเป็นไปได้ที่จะถูกผลิตใหม่ให้มีความผิดแผกแตกต่าง ไปจากความเป็นอำเภอแต่เดิมมาอีกด้วย ความเป็นอำเภอจึงเป็นสิ่งที่มีความเป็น กระบวนการอยู่ในตัว มันไม่ได้เกิดจากการทำให้ตัวมันเองแตกต่างจากผู้อื่นอยู่ร่ำไป แต่ยังเกิดจากการทำให้ตัวมันเองแตกต่างไปจากตัวมันเองแต่เดิมอีกด้วย บางกรณี การเป็นหรือไม่เป็นอำเภออาจไม่ได้มีคุณค่าความหมายใดเป็นพิเศษ การเป็นหรือไม่ เป็นอาจถูกทำให้ “เป็นอื่น” อยู่ตลอดเวลา เช่น การเกิดสภาพของการเป็นก็ได้ไม่เป็น ก็ได้ หรืออื่นๆ ที่นอกไปจากนี้ ลักษณะเช่นนี้มิให้เห็นเป็นประจำในพื้นที่การค้าอย่าง ไนต์บาซาร์ การเป็นพื้นที่แห่งการปะทะสัมพันธ์อันเข้มข้นของผู้คนและสิ่งต่าง ๆ ที่ มากด้วยความกำกวมคือเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้เกิดสภาพการณ์เช่นนี้

ที่ของการรื้อปกรั้วของความเป็นอำเภอ

นับแต่เริ่มเปิดกิจการของตนเองอำเภออย่างเอาเอาก็ไม่เคยขายเฉพาะของของ อำเภอ ในขณะที่เพื่อนชาวกะเหรี่ยงเป็นฝ่ายหาสินค้ากะเหรี่ยงและม้งมาใส่ร้านเธอก็จะ เป็นฝ่ายหาสินค้าอำเภอเข้ามา การที่สินค้าชาติพันธุ์ในร้านอาเอะยุดูกเบิกเป็นสินค้าที่มี ความหลากหลายทางชาติพันธุ์นั้นสาเหตุสำคัญไม่ได้อยู่ที่การมีเพื่อนเป็นคนต่างกลุ่ม ชาติพันธุ์ แต่กลับอยู่ที่สภาวะการณ์ที่เป็นเงื่อนไขของไนท์บาซาร์ซึ่งนำไปเป็นเช่นนั้น

เชียงใหม่ในบทบาทคือพื้นที่ที่เอื้อให้เกิดการข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมทั้งในรูปของการค้าและตัวสินค้าเอง หนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ทำให้เป็นเช่นนั้นคือความต้องการในของที่ดูสวยแปลกของบรรดานักท่องเที่ยว เหมือนที่อาบีเคยให้ข้อสังเกตไว้ว่า “ที่นี่อะไร ก็ขายได้ ถ้ารู้จักทำให้มันดูสวยๆ แปลกๆ เข้าใจ” หรือ “มีแต่ฝรั่งนั่นแหละที่ซื้อ (สินค้าพวกนี้) เค้าต้องการความแปลกใหม่” อีกหนึ่งคือการเป็นแหล่งรวมของผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ทั้งในด้านของตัวผู้ค้าและผู้จัดหาสินค้ามาส่งให้ซึ่งมีมากมายหลายเผ่าพันธุ์ อีกหนึ่งคือธรรมเนียมปฏิบัติทางการค้าของผู้ค้า ณ ที่ที่นิยมลอกเลียนแบบสินค้ากันไป ๆ มา ๆ ที่เกิดขึ้นได้ภายใต้เงื่อนไขของการเป็นตลาดของนักท่องเที่ยวซึ่งเป็นนักท่องเที่ยวที่ส่วนใหญ่มีลักษณะเด่นดังที่อาเอเคยอธิบายให้ฟังว่า “พวกนี้เค้าเจออันไหนสวยถูกใจเค้าก็ซื้อ” เข็มขัดผ้าม้งที่อาเอทำขึ้นมาขายน้อยครั้งที่จะถูกลูกค้าสอบถามว่าเป็นสินค้าของเผ่าใด ลูกค้าส่วนใหญ่ทั้งไทยทั้งเทศและทั้งที่ซื้อปลีกและซื้อส่งมานั่งเลือกยืนเลือกมันไปด้วยลวดลายและสีสันทันของมันมากกว่าลักษณะเด่นทางชาติพันธุ์ที่ปรากฏบนตัวมัน การลอกเลียนแบบสินค้าทั้งในแง่ของการทำและการหามาวางจำหน่ายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในระดับชีวิตประจำวันของผู้ค้าที่นั่น คำว่าหนึ่งอาทิตย์มองไปยังอาเอที่เดินถือเสื้อแจ๊คเก็ตซึ่งตัดเย็บด้วยผ้าปักจักรลายม้งประยุกต์กลับมา 2 ตัวพร้อมกล่าวว่า “ผมมีคู่แข่งอีกแล้วเนี่ย” แต่สีหน้าก็ไม่ได้ดูเคร่งเครียดแต่อย่างใด เมื่อถามว่าเป็นเพราะเหตุใด อาเอว่า “ก็เขยั้นมันเห็นผมเอาเสื้อแจ๊คเก็ตแบบนั้นมาแขวนขายเลยเกิดโอเคเดียวไปหาผ้าแบบนั้นไปจ้างเค้าเย็บเอามาขายมั้ง นี่เค้าเพิ่งเย็บเสร็จมันเลยไปเอาของมา” แต่กับผู้ค้าบางรายการถูกลอกเลียนแบบสินค้าถือเป็นเรื่องที่เคร่งเครียด เช่น อาเอเคยกล่าวว่าร้านใกล้ๆ กันมักแะเวียนมาดูสินค้าเพื่อจดจำเป็นตัวอย่างไปทำจำหน่ายบ้าง “บางทีหนูไม่อยู่ อยู่แต่น้องสาวนะ เค้าก็จะไม่เกรงใจเดินมาหยิบขึ้นดูเลย แต่ถ้าเห็นหนูอยู่เค้าก็จะแค่มองๆ ไม่กล้าหยิบขึ้นดู จะพูดก็พูดลำบากนะ คนมันรู้จักกัน” เธอจึงได้แต่ทนยอมรับการกระทำนั้นไป แต่ตัวอาเอบางครั้งก็ลอกเลียนหรือปรับประยุกต์สินค้าร้านอื่นมาทำ ไม่ว่าการลอกเลียนแบบจะเป็นเรื่องเคร่งเครียดหรือไม่เคร่งเครียดก็ตาม แต่มันก็ได้กลายมาเป็นธรรมเนียมทางการค้าของในบทบาทไปแล้ว อาเจีเพื่อนของอาเอที่เติบโตมาด้วยกันก็นิยมมาลอกเลียนแบบลายเข็มขัดผ้าม้งของอาเอเป็นระยะ ๆ คำว่าวันหนึ่งอาเจีแะเวียนมาหาอาเอ พอพูดจากันได้สักพักอาเจีเดินไปทางเข็มขัดเส้นงามที่

หมายตาไว้พร้อมเอ่ยขึ้นว่า “โห! อันนี้สวยมากนะเนี่ย” แล้วหยิบขึ้นมาพิจารณา อาเอกสาวที่เล่นที่จริงว่า “วางไว้เลยไม่ต้องดู” อาอีที่นั่งสนทนายู่ด้วยเสริมขึ้นว่า “จะลอกแบบเค้าไปอีกละซี มาจำแบบเค้าไปทำ” แล้วก็หัวเราะขัน ๆ อย่างรู้ทัน

ในบทบาทคือพื้นที่ของการลอกเลียนแบบ การค้าที่นี้ในแง่หนึ่งดำรงอยู่ได้ เพราะการเลียนแบบ วันหนึ่งหนุ่มญี่ปุ่นผู้นิยมแสวงหาสินค้าชาวเขามาประยุกต์เป็น สินค้าส่งขายญี่ปุ่นนำผลงานของตนที่ประยุกต์ตัดเย็บจากผ้าอำขามาให้อาเอชมดู อาเอประทับใจว่าตัดเย็บได้ดี แต่หนุ่มญี่ปุ่นผู้นี้ซึ่งกล่าวขึ้นก่อนอย่างรู้ทันว่า “ผมไม่ชอบถูกเลียนแบบ” คนขายของเล่นที่นั่งฟังอยู่ด้วยกล่าวขึ้นว่า “ฉันต้องอย่าเอามาขายที่นี้ ถ้าขายที่ในที่นี้แป๊บเดียวก็มีคนอื่นทำตาม อะไรขายดีก็มีคนอื่นทำตาม”

ในระดับปรากฏการณ์การลอกเลียนแบบคือยุทธวิธีที่จะช่วยให้ผู้ค้าหลายราย ทำมาหากินที่นี้ได้ แต่ในระดับที่ลึกลงไปกว่านั้น การลอกเลียนแบบสื่อให้เห็นว่าในพื้นที่การค้าความเป็นชาติพันธุ์มิใช่สิ่งที่ใคร ๆ จะผูกขาดไว้เป็นของตนโดยเฉพาะได้ แม้แต่กลุ่มชนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั้น ๆ ก็ไม่มีศักยภาพที่จะกระทำเช่นนั้น อย่างไรก็ตาม ทั้งตัวพวกเขาเองยังนิยมไปหยิบยืมหรือลอกเลียนแบบองค์ประกอบทางชาติพันธุ์ของชนกลุ่มอื่นมาใส่ไว้ในร้านค้าของตนเอง จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่เราจะเห็นพ่อค้าแม่ค้าคนเมืองนั่งขายปลอกหมอนอิงที่เย็บประดับไว้ด้วยผ้าลายอำขาที่เย็บปักโดยอำขาพม่า หรือแม่ค้าอำขาจะนั่งขายเสื้อกระโปรงม้งเหมือนที่แม่ค้าม้งบางรายนั่งขายกันอยู่

ปัจจัยสำคัญอีกอันหนึ่งที่ทำให้เกิดการข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมขึ้นอยู่เป็นประจำในระหว่างบรรดาผู้ค้าสินค้าชาติพันธุ์ในในบทบาทก็คือการที่ชนกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นผู้ค้าประดานี้ได้กลายมาเป็นผู้ที่หลุดออกมาจากบริบทเดิมที่เคยผลิตและกำกับควบคุมคุณลักษณะทางชาติพันธุ์แบบเดิม ๆ ให้กับพวกเขา การหลุดออกมาจากบริบทเดิมเช่นนี้ทำให้วัฒนธรรมหลาย ๆ อย่างที่เคยแนบชิดอยู่กับวิถีชีวิตเดิม ๆ ของพวกเขาถูกตีความและให้คุณค่าใหม่ไปในการทำนอง “สิ่งที่มีค่าทางการค้า” กฎจารีตที่เคยกำกับกับการตีความคุณค่าของสิ่งนั้น ๆ เริ่มสูญอำนาจเมื่อตัวคนและวัตถุจากอาณาบริเวณทางวัฒนธรรมนั้น ๆ พลัดกระเซ็นเข้ามาสู่พื้นที่เมืองแห่งยุคโลกาภิวัตน์ที่หลาย

ต่อหลายสิ่งถูกทำให้เป็นสินค้า สิ่งของทางชาติพันธุ์นานาชนิดที่เคยใช้กันในชีวิตประจำวันบนดอยเริ่มหมดหน้าที่เดิมๆ และถูกกำหนดหน้าที่อันใหม่ให้ อาเอเคยบอกว่า “ปลอกขา (ผ้าสวมแข้ง) นี่ก็แปลก ตอนเค้ามาส่งมันมาเป็นคู่ แต่ขายไปๆ จะขาดคู่ เพราะฝรั่งบางคนก็เลือกซื้อไปอันเดียว บางทีก็แปลกซื้อไป 3 อันไม่รู้เอาไปทำไม มันเลยไม่ค่อยมีคู่”

มิใช่แค่หน้าที่ที่เปลี่ยนไป กระทั่งรูปลักษณะของสิ่งของทางชาติพันธุ์ก็ถูกปรับเปลี่ยนและสร้างขึ้นใหม่ เช่น หมวกอ่าชาที่ทำขึ้นเพื่อขาย เข็มขัดอ่าชาทำขายก็ไม่เคยมีใช้กันบนดอย ผ้าสวมแข้งสตรีอ่าชาที่นำมาเย็บประยุกต์เป็นกระเป๋ใส่ขวดน้ำพลาสติก ฯลฯ

ที่น่าใส่ใจคือ การประยุกต์ดัดแปลงสิ่งของของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นให้เป็นสินค้าในร้านตน ปรากฏการณ์นี้ชี้ให้เห็นถึงการข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี พื้นที่เช่นไนท์บาซาร์ที่มากไปด้วยเครือข่ายการจัดหาวัตถุดิบของสินค้าชาติพันธุ์และความกำกวมซึ่งเป็นกฎกลางอันใหม่ที่ต่างไปจากกฎจารีตบนดอย ทำให้อ่าชาสามารถข้ามไปมาระหว่างพรมแดนทางวัฒนธรรมได้อย่างไม่ยากเย็น แต่มันมีผลกระทบเช่นไรต่อความเป็นไปทางชาติพันธุ์ของพวกเขา

สินค้าชาติพันธุ์ที่เป็นผลผลิตของการข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมของอ่าชาไนท์บาซาร์นี้มีให้เห็นอยู่ด้วยกันหลายชนิด แต่ในที่นี้จะหยิบยกขึ้นมาพิจารณาเพียง 2 อย่างคือ เข็มขัดผ้าม้ง กับ หมวกเด็กม้งแบบอ่าชา

สินค้าชาติพันธุ์ที่สะดุดตาอย่างหนึ่งของร้านอาเอคือ เข็มขัดผ้าม้ง หรือเข็มขัดสตรีที่เกิดจากการนำเอาผ้าเก่าของม้งที่มีสีสันทึบและลวดลายสวยงามมาเย็บต่อกันเป็นเส้น จากนั้นจะมีการนำเอาหอยเบี้ย ลูกปัด เม็ดเดือย เหรียญเงินพม่าหรือเหรียญเงินเก่าอื่นๆ ที่ดูแปลกตามาเย็บประดับเพิ่มเติมลงไปตามแต่จะเห็นว่างาม วัตถุดิบทั้งหนึ่งเป็นของม้งคือชิ้นผ้าที่นำมาเป็นตัวเข็มขัด อีกก็แม้มิใช่วัตถุดิบที่ผูกขาดไว้เฉพาะอ่าชา แต่อ่าชาก็นิยมใช้กันมาแต่เดิมในการทำเข็มขัด เข็มขัดอ่าชาที่ใช้เองจะใช้ผ้าพื้นสีดำเป็นหลัก จากนั้นเย็บหอยเบี้ย เหรียญเงิน กระดุมเงิน ลูกปัดทับลงไปจนเต็มอย่างเป็นระเบียบตามแต่ผู้เย็บจะเห็นควร เข็มขัดเช่นนี้จะใช้วัตถุดิบค่อนข้างมาก

สิ้นเปลืองทั้งเงินทุนและเวลา “เหรียญเงินนี้ถ้าใครรวย เค้าก็จะใส่ไปได้เยอะๆ ถ้าชอบ หอยนี้ก็เหมือนกัน ตัวที่เป็นเงาตุ๋นๆ นะจะเป็นอย่างแพง แต่เย็บใส่ไปแล้วจะดูสวยกว่า (หอยอย่างถูก) นะ มันดูมีราคากว่าแต่พวกนี้เอามาเย็บขายไม่ได้หรอกแพง” เข็มขัดผ้าฝ้ายที่อำเภอเย็บขายเนื่องจากตัวผ้าฝ้ายที่ใช้เป็นผ้าพื้นมักมีลวดลายสวยงามอยู่แล้ว อำเภอจึงทำเพียงนำหอยเบี้ย ลูกเต๋อย ลูกปัด กระดุมเงินเทียม เหรียญพม่ามาเย็บประดับเป็นดอกเป็นดวงสลับหว่างกันไปให้ดูพองาม จำนวนวัตถุดิบและเวลาที่ใช้จึงน้อยกว่าของที่เค้กทำใช้กันเอง ลวดลายที่เย็บประดับเป็นเช่นที่อำเภออธิบายไว้ว่า “เย็บเป็นดอกๆ ยังงี้เป็นดอยไม่มีหรอก อันนี้เย็บให้มันดูสวยๆ เย็บขายฝรั่ง” และเข็มขัดผ้าฝ้ายนี้คือสินค้าชาติพันธุ์ประเภทหนึ่งที่นักท่องเที่ยวต่างชาตินิยมมาซื้อไปทั้งในรูปการซื้อไปใช้เอง เป็นของฝากและซื้อเป็นจำนวนมากเพื่อนำไปจำหน่ายต่อที่ประเทศตน ทุกวันนี้มันคือสินค้าที่สำคัญตัวหนึ่งของร้านอาเอ

แล้วเข็มขัดผ้าฝ้ายถือกำเนิดขึ้นมาได้อย่างไร

เดิมร้านอาเอก็เป็นเช่นเดียวกับร้านอำเภออื่น ๆ คือจะมีเข็มขัดทำขายของอำเภอวางขายอยู่ เข็มขัดนี้ใช้ผ้าพื้น เช่น ดำ แดง เขียวมาตัดเป็นเส้นยาวประมาณรอบเอวจากนั้นนำเม็ดเต๋อย หอยเบี้ยมาเย็บประดับลงไป เข็มขัดนี้ราคาค่อนข้างถูกเพราะมีแต่ผ้าพื้นกับเม็ดเต๋อยเป็นหลัก ทุกวันนี้อำเภอเราขายก็ยังนิยมทำเข็มขัดชนิดนี้เดินขายกันอยู่ เข็มขัดผ้าฝ้ายถือกำเนิดขึ้นเมื่อประมาณกลางปี พ.ศ.2543 หรือ 2544 “แบบนั้นหรือ เริ่มทำได้ซัก 2 ปีที่แล้ว (เก็บข้อมูลเมื่อเดือนกรกฎาคม 2546) ก่อนหน้านั้นก็เป็นเข็มขัดพวกนั้นใจ (ซื้อไปทำเข็มขัดที่ทำจากผ้าพื้น เม็ดเต๋อย)” เมื่อถามว่าใครเป็นคนแรกที่ทำ ไปเลียนแบบใครมาหรือ อาเอตอบทันทีว่า “เปล่า ก่อนหน้านั้นเข็มขัดนี้ไม่ได้ขายกันหรอก ขายแต่ของเก่าๆ พวกกระโปรงมั่งนั้นก็ไม่มีค่อยมีขาย มั่งเค้กไม่ค่อยเอามาขาย มาหลังๆ นี่ก็เริ่มทำเข็มขัด ตอนแรกมันก็เป็นผ้าเศษที่เลาะเอามาจากเสื้อมั่ง ก็เอามาวางๆ ขายไปยั้งนั้นแหละ แล้วพอมีลูกค้ามาซื้อ ลูกค้าบางคนเค้กก็เอามาจ้างให้เราเย็บพวกนี้ (หอย ลูกปัด เม็ดเต๋อย) ให้เค้ก ก็เลยได้โอเคเดียวว่าบางคนชอบยั้งๆ แล้วก็เอามาเย็บของเราขาย เมื่อก่อนอาเอก็ขายอยู่ร้านติดกันตรงนั้นแหละ แล้วเวลาเค้กเห็นหนูทำอะไร เค้กก็ทำมั่ง” อาเอท้าวความต่อไปว่า “คนที่มาจ้างนะเป็นฝรั่ง เค้กซื้อผ้าฝ้ายมาจากที่อื่นแล้วเดินผ่านมาเห็นเรานั่งเย็บพวกนี้ (เย็บ

ดอกประดับหมวกอำช่าทำขายด้วยเปลือกหอยเบี้ย เม็ดเดียว ลูกปิด) อยู่ก็เลยขอให้ช่วยแต่งให้เค้า ก็เลยได้อะเดียวขึ้นมา”

อาเอเลาะผ้าม้งที่สวยงามออกมาวางขายอยู่ก่อนแล้วเพียงแต่ยังไม่มีความคิดที่จะเย็บตกแต่งให้เป็นดอกๆ แบบอำช่าเหมือนในปัจจุบัน แต่การปฏิสัมพันธ์แบบข้ามแดนที่หลากหลายในไนท์บาซาร์ก็ทำให้อำช่าอย่างเธอค้นพบช่องทางทำกินอันใหม่ หญิงฝรั่งผู้นั้นคือผู้ชักนำอำช่าอย่างเธอให้ก้าวข้ามมาสู่อาณาบริเวณทางวัฒนธรรมของม้งที่กระทั้งตัวม้งเองก็สูญเสียการควบคุมกำกับมันไปในพื้นที่เช่นไนท์บาซาร์

เข็มขัดผ้าม้งคือผลผลิตของอำช่าในไนท์บาซาร์ แต่กีดังที่ได้กล่าวไปว่าไนท์บาซาร์คือพื้นที่ของการเลียนแบบ หลังจากทำเข็มขัดผ้าม้งขึ้นมาขายได้ไม่นานอำช่าอื่นรวมทั้งม้งเองบางเจ้าก็ทำมันขึ้นมาจำหน่ายบ้าง เท่าที่สำรวจพบร้านริมทางเท่าที่ทำเข็มขัดผ้าม้งจำหน่ายมีทั้งสิ้น 7 ร้านเป็นร้านอำช่า 5 ร้านและร้านม้ง 2 ร้านในพื้นที่อย่างไนท์บาซาร์ผู้ผลิตวัฒนธรรมไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นผู้ครอบครองหรือผูกขาดวัฒนธรรมนั้นไว้กับตนได้ตลอดไป ยิ่งกว่าความเป็นชาติพันธุ์ที่มักถูกมองว่าควรจะตายตัว สำคัญของคุณสมบัติการเป็นสินค้าในไนท์บาซาร์ก็คือ “ความไม่ตายตัวอันแปลกตา” ทั้งม้งทั้งอำช่าตระหนักรู้ถึงประเด็นนี้กันเป็นอย่างดี เพื่อนอำช่าและป้าม้งบางคนก็แวะเวียนมาสนทนากับอาเอ บางครั้งขณะสนทนาสายตากลับชำเลืองสำรวจลวดลายบนเข็มขัดผ้าม้งของอาเอที่วางขายไปด้วย คำพูดติดปากของอาเอที่ว่า “หาอะไรก็ได้ที่ขายได้มาขาย” ดูจะเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ใช้ได้ดีกับที่นี่

ถึงแม้จะถูกลอกเลียนแบบไปบ้างแต่เข็มขัดผ้าม้งของอาเอก็ยังคงโดดเด่นลวดลายสีสันทันที่เธอให้ไปมักเป็นที่สนใจของลูกค้า หนึ่งในผู้ช่วยคนสำคัญในการออกแบบลวดลายก็คือสามีชาวอเมริกันของเธอ ผู้เป็นทั้งสถาปนิกและประติมากรในยามที่กลับไปทำงานที่อเมริกา ลวดลายเข็มขัดผ้าม้งของอาเอ โดยเฉพาะในช่วงที่สามีอยู่เมืองไทยเป็นไปในลักษณะที่ว่า ยิ่งมายิ่งซับซ้อน จนทำให้ยากต่อการยีนจดจำไปทำตามเพราะมีรายละเอียดมาก วันหนึ่งอาเอหยิบเข็มขัดผ้าม้งเส้นงามผลงานของสามีส่งให้อาจิที่เดินผ่านมาสนทนาด้วยขมวด อาจิออกปากว่า “นี้ได้ผัวดีเนาะ ได้ทั้งผัวได้

ทั้งโอเดียใหม่ ๆ” แล้วทั้งคู่ต่างก็หัวเราะขึ้นพร้อมกัน อาเอเคยว่า “อันไหนที่สวย ๆ ก็เป็นเค้าเย็นนั้นแหละ” แต่หลังจากนั้นไม่นาน ดอกลายที่ดูงามนั้นก็จะไปปรากฏบนเส้นที่อาเอเย็บด้วย บางครั้งอาเอก็จะลอกลายเด่น ๆ มาบางครั้งก็จะตกแต่งตามความคิดตนเอง

หากมองว่าของของอาช่าคือสิ่งที่อาช่าทำขึ้นมา เข็มขัดผ้าฝ้ายนี้ก็คือของของอาช่าอันหนึ่ง มันคือสิ่งหนึ่งที่ช่วยสร้างความเป็นอาช่าในบทบาทให้กับอาช่าอย่างอาเอ แต่ในกระบวนการเล็ก ๆ ของการสร้างความเป็นอาช่าเช่นนี้นอกจากตัวอาเอเองและอาช่าอื่น ๆ (ที่ทำให้อาเอเกิดความเคยชินว่าถ้าจะแต่งเป็นลวดลายชายฝรั่งแล้วอาช่าอย่างพวกเธอควรใช้วัตถุดิบใด เย็บตกแต่งอย่างไร) แล้วคนนอกอย่างผู้หญิงฝรั่งที่มาจุตประกายความคิดเข็มขัดผ้าฝ้ายให้เธอ สามีชาวอเมริกันของเธอก็ได้เข้ามามีส่วนต่อการผลิตสร้าง “ความเป็นอาช่าร่วมสมัย” ในบทบาทให้กับเธอด้วย

อาช่าที่อยู่บนดอยไม่มีความจำเป็นต้องมาทำเข็มขัดผ้าฝ้าย แต่ความต้องการของนักท่องเที่ยวในบทบาททำให้อาช่าอย่างอาเอทำเช่นนั้น การทำเข็มขัดผ้าฝ้ายเช่นที่อาเอทำนี้ไม่เคยมีมาในประวัติศาสตร์ของอาช่า แต่อาเอก็ได้ก้าวข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมของตนมาสู่พรมแดนทางวัฒนธรรมของม้งในทางปฏิบัติคือได้ใส่ความคิดของอาช่าอย่างเธอและวัตถุดิบที่พวกอาช่านิยมใช้ลงไปบนผืนผ้าฝ้ายดัดแปลงของของม้งให้กลายมาเป็นสินค้าในร้านอาช่า ที่กล่าวไปว่า ความเป็นอาช่าไม่ได้เป็นเพียงสิ่งที่ตรงข้ามกับความไม่เป็นอาช่าหรือความเป็นชาติพันธุ์อื่น ๆ แต่ยังเป็นสิ่งที่มีความเป็นไปได้ที่จะถูกผลิตใหม่ให้มีความผิดแปลกไปจากความเป็นอาช่าที่มีมาแต่เดิม หรือเป็นสิ่งที่พร้อมจะถูกทำให้เป็นอื่นไปจากเดิมนั้นในระดับหนึ่งสามารถเห็นได้จากการทำเข็มขัดผ้าฝ้ายนี้ขึ้นมาวางจำหน่าย

ในบทบาทชอบเซตรั้วทางชาติพันธุ์ของอาช่าอย่างอาเอบางส่วนกลับถูกรื้อและปักลงไปในพรมแดนทางวัฒนธรรมของม้ง แน่นอนว่ามันไม่ใช่การปักลงไปอย่างตายตัว มันพร้อมที่จะถูกรื้อถอนกลับมาหรือถูกรื้อถอนไปเพื่อไปปักลงยังอาณาบริเวณใหม่

เมื่อถามอาเอว่าเคยมีฝรั่งที่มาซื้อเข็มขัดนี้สอบถามไหมว่า เข็มขัดนี้เป็นของเผ่าอะไร อาเอตอบว่า “เคยมีลี บางคนก็ถาม” แล้วตอบไปว่าเป็นของเผ่าไหน อาเอว่า “ก็บอกว่า เป็นของม้งลีเพราะนี่เป็นผ้าของม้ง เราแค่เอาพวกนี้ (หอย เหยี่ยวเงิน เก่าๆ เม็ดเดียว) มาแต่งๆ เอา” แม้ในทางปฏิบัติความคิดของอาชาที่สะท้อนผ่านการใช้วัตถุและการออกแบบดอกลายได้ไปปรากฏแล้วอย่างเป็นรูปธรรมบนผืนผ้าม้ง แต่อาชาอย่างอาเอก็ให้ความหมายกับมันว่ามันคือของของม้ง แล้วม้งเองเล้ามองเข็มขัดที่อาเอนำเอาผ้าเศษ (ผ้าที่เลาะมาจากเสื้อกางเกงม้ง) ม้งมาดัดแปลงนี้ อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ไม่อาจหาคำตอบแบบสากลได้ แต่พี่แดงม้งร้านข้างๆ ร้านอาเอให้ความเห็นว่า “จริงๆ ม้งปกติเค้าก็มีทำเข็มขัดของเค้านะ จะเป็นผ้าปักแบบไหนละ ยังงั้นนะ (ชี้ไปที่ผ้าปักชิ้นหนึ่งซึ่งเป็นเข็มขัดม้งจริงๆ ที่วางขายในร้านอาเอ อาเอไม่ได้ตกแต่จะอะไรเพิ่มเติมบนผ้านี้ด้วยเหตุผลว่า “มันสวยอยู่แล้วนะ”) แต่ถ้าม้งจะทำเข็มขัด เค้าไม่ใช่หอยกับเม็ดเดียวอย่างที่อาเอทำหรอก” พี่แดงไม่ได้กล่าวลงไปอย่างฟันธงว่าเข็มขัดผ้าม้งที่อาเอทำจำหน่ายนั้นเป็นของม้งหรือของอาชา คำอธิบายของแกลดูแบ่งรับแบ่งสู้อยู่ในที่ว่า ทำจากผ้าม้งก็จริง แต่ก็กล่าวไม่ได้อย่างเต็มปากเต็มคำว่าเป็นของของม้ง

สินค้าชาติพันธุ์อย่างเข็มขัดผ้าม้งเปรียบไปก็คล้ายพื้นที่ตรงกลางระหว่างความเป็นม้งและความเป็นอาชา มันคือสิ่งที่ถูกทำให้เป็นอื่นจากทั้งความเป็นม้งและความเป็นอาชา เป็นพื้นที่ที่ระดับหนึ่งเปิดเอาไว้เพื่อรอการทวนถามต่อรอง แต่ตอนนี้มันถูกอาชาอย่างอาเอเข้ามาใช้ให้เกิดประโยชน์ทางการค้ากับตนแต่มันก็ส่งผลต่อเนื้อหาของความเป็นชาติพันธุ์ของอาชาอย่างเธอด้วย อาชาแต่เดิมมาไม่ทำเข็มขัดผ้าม้งขาย การลุกขึ้นมาทำเข็มขัดผ้าม้งขาย รวมทั้งหาสินค้าของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ มาวางจำหน่ายในร้าน ทำให้ความเป็นอาชาของเธอสูญหายตายจากหรือลดทอนลงไปหรือไม่ ปรากฏการณ์เช่นนี้ไม่อาจถูกมองว่าเป็นการ “เพิ่มเติมเนื้อหาใหม่” ให้กับความเป็นอาชาที่ได้เข้ามาทำการค้าในพื้นที่เมืองหรือไร แน่่อนว่าการเพิ่มเติมเนื้อหาใหม่เช่นนี้ก็คือการทำให้ความเป็นอื่นให้เกิดขึ้นกับความเป็นอาชาแต่เดิมมานั่นเอง

เข็มขัดผ้าม้งยังเป็นสินค้าชาติพันธุ์อันหนึ่งที่ถูกอาชาใช้เป็นฐานในการสร้างอำนาจในพื้นที่การค้า คำวันหนึ่งลุงม้งร้านข้างๆ ที่เป็นผู้มาบุกเบิกการค้าสินค้าชาติ

พันธุริมถนนข้างตลาดผ่านมาที่ร้านอาเอแล้วกล่าวโพล่งขึ้นว่า “มั่งทำอ่าชาขาย แสดงว่ามั่งเป็นลูกจ้างอ่าชา” อาเอดูงงกับคำพูดนั้น ลุงมั่งจึงชี้ไปที่เข็มขัดผ้ามั่งแล้วว่า “กีนี่ไง มั่งเอาผ้ามาขายให้อ่าชา แล้วอ่าชาก็เอามาแต่งๆ แล้วขายได้ราคาขึ้น” อาเอว่า “แต่มันเป็นผ้าเก่าแล้วนะลุง ค่าคงไม่ใช่แล้ว เอ๊ะ! หรือเป็นเพราะตอนนี้มั่งรวยๆ กันไปหมดแล้วละ เลยไม่ต้องมานั่งทำขายเอง ไปขายอย่างอื่นแทน” ลุงมั่งตอบว่า “ไม่ใช่หรอก พวกนั้นมันจนไม่มีทุนทำไง”

อาเอเข้ามาสู่ในบทบาทในฐานะเด็กยากจน แต่ทุกวันนี้เธออยู่ในระดับที่พอมีพอกิน ลุงมั่งกล่าวเช่นนั้นเพราะเห็นว่าอ่าชาอย่างอาเอมีหัวการค้า ผิดกับมั่งที่เป็นผู้หาผ้ามาเก่าๆ ตามดอยมาส่งให้เพราะมั่งเหล่านั่น (ซึ่งก็ต่างจากตัวแถม) เป็นได้อย่างมากก็แค่คนหาผ้ามาขายให้อ่าชาไม่สามารถทำอันใดที่จะทำให้ตนมีกำไรมากไปกว่านั้นได้

การค้าสินค้าชาติพันธุ์ก็เช่นเดียวกันกับการค้าแบบอื่นที่หยดยืนอยู่ได้เพราะมีกำไร แต่กำไรในสินค้าชาติพันธุ์อาจเกี่ยวเนื่องไปถึงการพลิกผันในภาพลักษณ์และลำดับความสูงต่ำของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านั้นด้วย สมัยที่อาเอเข้ามาในเมืองใหม่ๆ เธอต้องทำงานเป็นลูกจ้างของคนเมือง แต่ทุกวันนี้คนเมืองบางคนก็เคยเข้ามาอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของเธอ “เห็นพี่ที่อ้อมหมาเดินมานั้นมั๊ย” อาเอถามขึ้นมาเมื่อตอบว่าเห็น เธอเล่าว่า “เมื่อก่อนเค้าจั้นจน เลยต้องลงทุนไปซื้อจักรอุตสาหกรรมมาให้เค้าเย็บผ้าให้ ทุกวันนี้จักรตัวนั้นก็ยังอยู่กับเค้านะ แต่ตอนนี้เค้าก็พอมีกินขึ้นบ้างแล้ว” เสือแจ๊คเกิดที่อาดีเคยบ่นว่าถูกเลียนแบบนั้น อาเอก็นำผ้ามาให้พี่คนเมืองผู้นี้เป็นคนเย็บให้

ไม่ใช่ว่าอ่าชาที่ค้าสินค้าชาติพันธุ์ทุกคนจะมีฐานะดี แต่หากพิจารณาเฉพาะการค้าสินค้าชาติพันธุ์ของพวกเขาเราจะพบว่าอย่างน้อยการค้าสินค้าชาติพันธุ์ก็ช่วยสร้างจุดยืนในสังคมเมืองให้กับพวกเขา เมื่อทรัพยากรบนดอยเริ่มลดน้อย คนพื้นราบเริ่มขึ้นไปหาผลประโยชน์จากที่ดินบนดอยมากขึ้น อ่าชาจำนวนไม่น้อยจึงต้องล่องลอยมาสู่สังคมเมืองซึ่งเป็นที่ที่มองว่าอ่าชาเป็นคนอื่นอยู่ตลอดเวลา แต่การค้าสินค้าชาติพันธุ์ก็ยังพอจะอำนวยพื้นที่น้อยๆ ใกับการไถ่ถามความเป็นชาติพันธุ์ใน

ยุคปัจจุบันให้กับพวกเขาได้อยู่ แม้สินค้าที่อำเภอยายจะไม่ได้มีความเป็นเอกภาพหรือความเป็นหนึ่งเดียวทางชาติพันธุ์ก็ตาม

ถามอาเอวว่าที่ร้านนี้เคยขายเฉพาะของของอำเภอยายอย่างเดียวไหม อาเอวว่า “ไม่เคยเลยละ ไม่มีหรอก ก็ขายผสม ๆ อย่างนี้นานแล้ว” เมื่อถามต่อว่าถ้าเช่นนั้นก็ไม่จำเป็นจะต้องทำให้นักท่องเที่ยวต่างชาติรู้สึกว่าเราเป็นอำเภอยาย “ไม่ต้อง” อาเอวตอบด้วยเสียงยาวแล้ว “เค้าดูที่ของมากกว่า” แล้วทำไมพวกที่เดินขายชอบแต่งตัวกันเล่า อาเอวอธิบายว่า “จริง ๆ พวกเขาก็ไม่ได้อยากให้ใครรู้ว่าเป็นอำเภอยายหรอก แต่พวกเขาคิดว่าแต่งตัวแล้วจะทำให้ขายได้ เพราะพวกฝรั่งเค้าก็ชอบซื้ออะไรที่ดูแปลก ๆ ไปเรื่อย” เงื่อนไขของอำเภอยายเร่ขายกับอำเภอยายอย่างอาเอวและพวกที่มีที่ทางวางสินค้าเป็นของตัวเองอาจต่างกัน เธออธิบายต่อว่า “พวกนั้นเค้าชอบทำให้ดูเป็นของจริง ยิ่งพูดอังกฤษ พูดไทยไม่ได้ พูดได้แต่อำเภอยายยังเป็นของจริง” แล้วอำเภอยายที่พูดได้ทั้งภาษาอำเภอยาย ภาษาไทย ภาษาอังกฤษรวมทั้งคำเมืองอย่างอาเอวเล่าเป็นอำเภอยายปลอมหรืออย่างไร

หากมองว่าการค้าคือวัฒนธรรมของผู้ค้า สินค้าชาติพันธุ์นานาชาติที่อำเภอยายอย่างอาเอวและพวกนำมาวางขายรวมถึงวิถีปฏิบัติทั้งหลายของพวกเขานี้ในบทบาทการค้าถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมหนึ่งของอำเภอยายที่กลายพันธุ์ไปจากวัฒนธรรมเดิมของพวกเขามาก่อนนั้นมันก็เป็นวัฒนธรรมที่รับใช้ชีวิตของเจ้าของมันอย่างน้อยก็ในแง่ของการเป็นพื้นที่ทำมาหากิน และปรับสร้างความเป็นอำเภอยายร่วมสมัยในพื้นที่เมืองท่องเที่ยวให้กับพวกเขา

คำวันหนึ่งพี่แดงเดินมาได้ยืนอาเอวกำลังสาธยายว่าหมวกเด็กม้งใบที่ถืออยู่นั้นเธอเย็บขึ้นมาด้วยมือเธอเอง พี่แดงถามคล้ายกับไม่อยากเชื่อในสิ่งที่ได้ยินไปด้วยน้ำเสียงกึ่งตกใจว่า “นี่อาเอวทำเองหรอ” ปกติร้านอาเอวจะมีหมวกเด็กม้งวางขายอยู่แต่นั้นเป็นหมวกที่ม้งทำใช้ พอเก่าแล้วก็ม้งส่งของนำมาให้เธอ แต่หมวกที่พี่แดงซึ่งเป็นม้งตกใจนั้นคือหมวกเด็กม้งที่อาเอวเย็บขึ้นมาจากผ้าเก่าม้ง พี่แดงชมว่าเย็บได้ดีพอใช้และดิงว่า “เชิงหมวกแบบนี้นี้เป็นแบบโบราณไปหน่อย เดี่ยวนี้ม้งเค้าไม่ทำกันแล้ว ต้องเย็บอีกอย่างถึงจะสวย” อาเอวรับฟังอย่างไม่ค่อยเข้าใจนักแต่ก็พยักหน้ารับ “นี่ เย็บหมวกเด็กผู้ชายหรอ” พี่แดงถาม อาเอวตอบว่า “ไม่รู้สิ หนูก็ดูแบบแล้วเย็บ

ไปเรื่อยแหละ เย็บขายนะ” หมวกเด็กม้งก็เช่นเดียวกับเข็มขัดผ้าม้ง เมื่อหลุดออกจากบริบทเดิมที่กำหนดคุณค่าแบบหนึ่งให้กับมันไว้ เข้ามาสู่ไนท์บาซาร์แล้ว หนึ่งมันได้ถูกทำให้กลายมาเป็นสินค้า และอีกหนึ่งคือ ภายใต้กระบวนการนี้มันได้ถูกทำให้กลายมาเป็นพื้นที่ระหว่างกลางอันกำกวมที่อาจจะถูกผู้อื่นอย่างอำช่าทำให้เป็นอื่นขึ้นมาได้

หมวกเด็กม้งแบบอำช่าคืออีกตัวอย่างหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่าในพื้นที่การค้า ความเป็นอำช่าไม่เคยหยุดนิ่ง เนื้อหาใหม่ ๆ ของความเป็นอำช่าถูกเพิ่มเติมเข้ามาอยู่ตลอดเวลา ภายใต้การปฏิสัมพันธ์แบบข้ามแดนที่เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นและเป็นประจำในไนท์บาซาร์

ที่ของการไถ่ถามความเป็นอำช่าหรือความเป็นคน

แม้ไนท์บาซาร์จะเป็นที่ที่อำนวยโอกาสในการทำกินให้กับอำช่าจำนวนไม่น้อย แต่การเข้ามาทำมาหากินที่นี้ก็มากไปด้วยอุปสรรคและปัญหาที่ชวนให้มีการถกเถียงไถ่ถามรวมทั้งอ้างเหตุผลรองรับอยู่ตลอดเวลา นี่เป็นเพราะไนท์บาซาร์คือพื้นที่ที่มากไปด้วยอำนาจทั้งอำนาจครอบงำของรัฐ นายทุน นักท่องเที่ยวและอำนาจที่เกี่ยวข้องอยู่กับความเป็นชาติพันธุ์ของบรรดาผู้ค้าส่วนใหญ่ในที่นี้ อำนาจเหล่านี้มีอยู่ด้วยกันหลายประเภท ทั้งอำนาจอันเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งอำนาจที่เกิดจากโครงสร้างของระบบและอำนาจที่เกิดจากตัวบุคคลหรือกลุ่มคน แต่อำนาจที่เป็นประเด็นหลักในที่นี้คือ “อำนาจที่เกิดจากความเคยชินในระดับชีวิตประจำวัน” มันเป็นอำนาจที่ซึมลึกยากจะแข็งขันและถกถามต่อรอง หนึ่งในนั้นคืออำนาจที่เกิดจากภาพตายตัวของกลุ่มชนชาติพันธุ์ที่ผู้อื่นทั้งที่เป็นคนไทยและเทศไปสร้างให้กับพวกเขา แน่نونว่าภาพตายตัวนี้มีได้มีแต่โทษ บ่อยครั้งที่พวกเขาก็ได้ประโยชน์จากการถูกสร้างภาพเช่นนี้ให้ เช่น อาเอฟเล่าว่า “เมื่อก่อนขายของอยู่ที่กาแล ถึงได้ไปเจออาอี (สามี) ตอนนั้นที่กาแลเค้าให้มีการแสดงชาวเขาด้วยเงิ เค้าก็เลยให้ชาวเขาเอาของไปวางขายแถวข้างเวที” แต่ประโยชน์นี้เป็นประโยชน์ที่ได้ด้วยกันทั้งสองฝ่ายในการทำการค้า ทว่าภาพตายตัวนี้กลับมีผลต่อแง่มุมอื่น ๆ ในชีวิตประจำวันของพวกเขาอย่างต่อเนื่องทั้งที่ลักษณะเด่นทางชาติพันธุ์ อาทิเช่น ภาษา การแต่งกาย ธรรมเนียมปฏิบัติ ฯลฯ ถูกนำเสนอออกไปสู่สายตาสาธารณชนนอกพื้นที่การค้า

ภาพตายตัวนี้เป็นเครื่องมือตอกย้ำความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างกลุ่มชนที่สถาปนาตัวเองให้เป็นใหญ่ในสังคมนั้นกับกลุ่มชนที่ถูกประทับตราว่า ด้อยกว่าอยู่วันยันค่ำ มันเองก็เกิดจากการทำความเข้าใจเป็นชาติพันธุ์ให้เป็นอื่น แต่เป็นการทำให้เป็นอื่นโดยคนอื่นมิใช่โดยเจ้าของวัฒนธรรมนั้น ๆ ตัวอย่างเช่นเมื่อกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์อ่าข่าหรือที่คนไทยรู้จักกันทั่วไปในนาม อีก้อ คนไทยก็มักจินตนาการผูกโยงไปถึงแต่เรื่องลานสาวกอดและมิดะในความหมายที่ว่า ลานสาวกอดคือที่มีไว้ให้หนุ่มสาวอ่าข่าไปพรอดรักและเสพสมกันเหมือนดังเป็นโรงแรมมานรูดกลางแจ้งที่ไม่มีทั้งม่านและเสาที่จะตั้งกางซึ่งม่านเพราะมันเป็นลาน และอ่าข่าคนใดที่ไม่รู้จักวิธีเสพสมสังคมอ่าข่าก็จะมีครูผู้สอนศิลปะในด้านกามารมณ์มาชี้แนะและสาธิตให้ คำที่คนไทยรู้จักกันดีเพราะถูกนำมาขับขานผ่านเพลงโฟล์คของคำเมืองเพลงหนึ่งคือคำว่า “มิดะ” ซึ่งคนไทยก็ตีความตามเพลงว่าเป็นครูสอนวิธีสมสู่ให้เด็กหนุ่ม เมื่อ พ.ศ. 2506 ประโยคที่ว่า “หนุ่มอีก้อและสาวอีก้อบริสุทธิ์ทุกคนจะต้องผ่านครูผู้สอนวิธีมีเมียมีผัวให้เสียก่อนที่จะไปประเวณีรักได้อย่างเสรี” (สุรพงษ์, 2506) ถูกตีพิมพ์สู่สายตานักอ่านไทยทั้งเนื้อเพลงทั้งข้อความเหล่านี้คือการทำความเข้าใจเป็นอื่นโดยคนอื่นซึ่งในที่นี้คือคนไทย ๆ ไปดึงลักษณะจำเพาะบางประการมาสร้างเป็นภาพตายตัวให้กับอ่าข่าโดยผ่านการตีความของคนไทยเอง

หากแปลความหมายของคำว่า “ลานสาวกอด” อย่างเคร่งครัดว่าหมายถึงลานที่มีไว้สำหรับไปกอดสาวเท่านั้น เราจะพบว่าลานเช่นนี้ “ไม่มี” ในสังคมอ่าข่าส่วนคำว่ามิดะหรือหมีดะมิใช้ในภาษาอ่าข่าแต่ก็มีความหมายคำว่า “หญิงสาว” ไม่เคยมีความหมายกินไปถึงการเป็นครูสอนวิธีสมสู่ให้เด็กหนุ่มอย่างที่คนไทยเข้าใจอาเอเล่ว่า “ป้าที่หนูไปเรียนหนังสือด้วยนี้เค้ายังเชื่อว่ามีมิดะอยู่จริง ๆ บอกไปดูโทรทัศน์มา อะไรกันก็ไม่รู้ มีที่ไหนล่ะ” อาบี่ที่นั่งอยู่ด้วยเสริมว่า “อ่าข่าบ้าที่ไหนมันทำยังงั้นนะ” อาเอฟซึ่งกำลังตัดผ้าเตรียมเย็บกระเป๋าก็กว่า “จริง ๆ แล้วในหมู่บ้านอ่าข่ามี แด่ห้อง อันนั้นมั้งที่คนไทยไปเรียกลานสาวกอด ก็ใช่แหละที่นั่นจะเป็นที่โล่ง คำ ๆ กินข้าวเย็นแล้วผู้หญิงสาว ๆ กับหนุ่ม ๆ ก็จะออกมานั่งร้องเพลงกัน เต้นรำกัน บางทีก็นั่งกอดกันเป็นคู่ ๆ จริง แต่ก็ไม่ใช่กันอยากกอดใครก็กอดได้ ถ้าผู้หญิงไม่ชอบนี่เค้าจะตีเลยนะ แล้วหนุ่ม ๆ สาว ๆ ก็ต้องไปที่ลานนี้ บางคนก็ชอบไปบางคนก็ไม่ชอบ แต่ไม่ไปเลยนี่ไม่ได้ ฝี่ (บรรพบุรุษ) จะโกรธ จะทำให้ไม่สบายต้องไป แล้วที่บอกว่าผู้หญิง

กับผู้ชายไปมีอะไรกันนี้ จริงๆ แล้วไปมีตรงนั้นไม่ได้หรอก ก็คนอยู่กันตั้งเยอะ ถ้าแค่กอดเฉยๆ นะได้ ถ้าจะมีอะไรกันต้องพาไปทีอื่น แล้วก็ไม่ใช่ทุกคู่ที่ไปจะมีอะไรกันนะ จะมีก็แค่บางคู่ที่เผลอรักกันจริงๆ ถึงจะมียังงั้น ส่วนใหญ่เค้าก็ไปร้องเพลงกันนั่นแหละ” อาตีที่นั่งฟังการอธิบายของอาเอฟมานานกล่าวขึ้นบ้างว่า “จริงๆ แล้วมันก็เป็นลานอเนกประสงค์นั่นแหละ ใครก็เข้าไปใช้ได้ ไม่ได้มีแต่หนุ่มๆ สาวๆ ก็เหมือนกับสวนสาธารณะยังงี้ยอ! ต้องบอกว่าเป็นสวนสาธารณะ ใครๆ ก็ใช้ได้ ดูอย่างสวนสาธารณะของคนไทยสิ คนไทยที่เข้าไปทำยังงั้นกันก็มี คนที่เข้าไปแค่เดินเล่นเฉยๆ วิ่งออกกำลังกายก็มี เข้าไปนั่งร้องเพลงเล่นเต็นท์เล่นเฉยๆ ก็มี เค้าไม่ได้ตั้งใจสร้างมาให้เข้าไปทำยังงั้นกัน แต่คนที่แอบเข้าไปทำยังงี้ก็คงมี ก็เหมือนที่คนไทยทำนะแหละ ต้องบอกว่าจริงๆ แล้วมันเป็นลานอเนกประสงค์ เด็กๆ มันก็ไปวิ่งเล่นกัน เวลาไม้ขาวเขียวขาวมาก็เอาจากองๆ กันไว้ที่นั่น ไปร้องเพลง นั่งเล่นก็ได้” และลานนี้ก็มิในทุกหมู่บ้านของอำเภอ

อีกคำหนึ่งคือคำว่า คะจิราตะ ซึ่งคนไทยเข้าใจว่ามีจริงและหมายถึงชายผู้มีหน้าที่สอนวิธีผสมสุให้แก่หญิงสาว คำนี้ไม่มีใช้ในภาษาอำเภอฯ มีเพียงคำว่ายาตะหรือสำตะซึ่งแปลว่าชายหนุ่ม อาตีกกล่าวถึงตำแหน่งและหน้าที่ของผู้ชายผู้นี้ด้วยสีหน้าทะเล็นว่า “จริงๆ แล้วอำเภอฯ (หนุ่มๆ อย่างผม) ก็อยากให้มีเหมือนกันนะ” เพราะถ้าตำแหน่งนี้มีจริง ชีวิตหนุ่มอำเภอฯอย่างอาตีกคงมากไปด้วยความสุขกว่าที่เป็นอยู่

ภาพตายตัวเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์อำเภอฯเช่นนี้ถูกเล่าซ้ำและตอกย้ำมาโดยตลอดในสังคมไทย การทำความเข้าใจที่เกิดขึ้นในความเป็นอำเภอฯโดยคนอื่นหลายครั้งส่งผลในเชิงการลดทอนคุณค่าความเป็นคนของพวกเขา เสมือนพวกเขาเป็นกลุ่มชนที่มีรู้จักประเพณีอันดีงามหรือเป็นได้อย่างมากก็แค่ “ชาวเขา” ที่ถูกจัดอยู่กลายๆ ให้เป็นชายขอบของสังคมไทย

บางครั้งอาเอ็กก็ดูจะท้อแท้และเหน็ดเหนื่อยกับความเป็นอำเภอฯของตน เช่นวันก่อนวันแต่งงานบนดอยกับสามีชาวอเมริกัน อาเอดูพะวัักพะวงกับการใส่ชุดอำเภอฯเข้าพิธีและรูปหนึ่งเธอตัดสินใจว่าจะไม่ใส่ชุดอำเภอฯแต่งงาน เมื่อถามถึงเหตุผลเธอว่า “ไม่อยากจะใส่นะ กลัวใส่ชุดอำเภอฯแล้วชาติหน้าต้องกลับมาเกิดเป็นอำเภอฯอีก” ถามต่อไปว่า

เกิดเป็นอาช้านั้นจะเป็นอย่างไร เธอตอบขัดฉ้อขัดคำว่า “เค้าดูถูกนะ” สีหน้าเธอดูมีแววกังวล ตั้งแต่วัยเยาว์ที่เข้ามาสู่เมือง เริ่มงานแรกด้วยการเป็นเด็กล้างจาน ก็ถูกเจ้าของร้านบ่นด่าอยู่เป็นประจำ เป็นคนใช้เลี้ยงลูกให้คบดีชาวฮ้อก็ต้องทำทุกอย่าง กระทั่งชักกางเกงในให้คนทั้งบ้าน จนท้ายสุดขยับสถานภาพขึ้นมาเป็นผู้ค้าในไนท์บาซาร์ก็ถูกนักท่องเที่ยวไทยพูดไม่ดีด้วยอยู่บ่อยๆ ซ้ำยังถูกเรียกว่าแม้วมาโดยตลอด ถูกคนไทยบางรายทั้งที่เป็นผู้ค้าด้วยกันและอื่นๆ กัดตื้นเป็นระยะๆ ในระดับที่พอให้รู้ว่าเธอจะอย่างไรเสียก็เป็นชาวเขา “ทำไมต้องแบ่งแยกด้วยก็ไม่ว่า” เธอรำพึงเหมือนหลุดปากออกมา “ก็คนเหมือนกัน”

อย่างไรก็ดีท้ายที่สุดเธอก็ตัดสินใจขอยุติอาช้านมาใส่เข้าพิธีแต่งงาน “มันดูเป็นตัวเรตเ็นะ” คือเหตุผลสั้นๆ ที่เธอให้มา

ปัจจุบันผู้ค้าในไนท์บาซาร์หลายรายขยับขยายมาเปิดร้านสาขาเฉพาะกิจของตนขึ้นที่ลานประตูท่าแพในทุกวันอาทิตย์ที่มีการปิดถนนให้คนเดิน ผู้ค้าที่ลานท่าแพมีปะปนกันไปทั้งคนไทยคนดอยซึ่งส่วนใหญ่เป็นม้งกับอาช้าน เฉพาะที่ลานท่าแพนับดูคร่าวๆ พบว่ามีร้านแบกะดินของอาช้านอยู่ประมาณ 40 ร้านเป็นจำนวนที่มากเกินคาด อาเอ อาบี อาดี อาเอฟ ทุกคนพอถึงวันอาทิตย์จะเปลี่ยนมาขายที่ลานท่าแพ ลานแห่งนี้อยู่ภายใต้การดูแลของทางเทศบาล มันถูกจัดระเบียบใหม่อย่างต่อเนื่องแทบจะเรียกได้ว่าเกือบทุกอาทิตย์นับแต่เรื่องของ การจัดสรรที่ การกำหนดเลขล๊อค การเก็บค่าขยะ ค่าไฟฟ้า ฯลฯ กฎการจัดระเบียบที่เปลี่ยนไปเปลี่ยนมาของทางเทศบาลในช่วงต้นทำให้เกิดความสับสนในข่าวสารข้อมูล เช่นเรื่องการยื่นเอกสารขออนุญาตวางจำหน่ายสินค้าที่อาเอได้ข่าวมาจากคนในไนท์บาซาร์ว่าให้ไปยื่น “ไม่เห็นมีเลยไปถามเค้าๆ ก็ว่าไม่มีให้ยื่นอะไรนี่ พวกนี้ชอบพูดกันไปเรื่อยแล้วยังมีการมาบอกว่าเทศกิจเอาไปลงข่าวหนังสือพิมพ์ว่าชาวเขามาขายเยอะเกินไป จะไม่ให้ชาวเขาขายเลย ประกาศยกเลิก (การครอบครองพื้นที่จำหน่ายสินค้าที่ทั้งคนไทยคนเมืองและชาวเขาแย่งกันจับจองมาได้ตอนแรก) เค้าว่าหนังสือพิมพ์อะไรจำไม่ได้ แต่หนังสือพิมพ์ก็คงไม่โง่งขนาดนั้น ทำยังงั้นจริงก็ถูกชาวเขาประท้วงตายนะสิ ก็คนเหมือนกันกินข้าวเหมือนกันทำไมคนหนึ่ง (คนไทย) ขายได้อีกคน (ชาวเขา) ขายไม่ได้ละ ก็ถ้าไม่ให้ชาวเขาขายของ แล้วจะให้ไปทำอะไรละ”

อาเอไม่ได้หมายถึงเฉพาะอำเภอแต่หมายรวมถึงม้งและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นด้วย กรณีนี้เป็นตัวอย่างของลานทำแพซึ่งการจับจองพื้นที่เพิ่งเริ่มมีขึ้น แต่ในทบทวนในอดีตก็เป็นเช่นนี้ ที่ร้านริมทางของอาเอต้องขยับร่นมาเรื่อย ๆ จนถึงที่ปัจจุบันก็เพราะถูกกดดันจากผู้ที่เป็นเจ้าของอาคารพาณิชย์เพียงแต่ขณะนั้นยังพอมีที่ทางให้ขยับขยายได้อาเอจึงขยับมาจนถึงที่สุดท้ายในปัจจุบันซึ่งไม่อาจขยับต่อไปได้อีกแล้ว

ในทบทวนคืออาณาบริเวณที่เกิดขึ้นมาจากและดำรงอยู่บนความสัมพันธ์อันเครียดแย้งทางผลประโยชน์ระหว่างคนไทยกับบรรดากลุ่มชาติพันธุ์ เริ่มตั้งแต่กรณีของลุงม้งนั้นที่มานุกเบิกจับจองที่ แต่ก็ถูกไล่ที่มาตลอด มาจนถึงบรรดาอำเภอหลักเข้ามาหากินกันอย่างเป็นล่ำเป็นสันในทุกวันนี้ ภายใต้สภาวะการณ์นี้บ่อยครั้งที่ “ความเป็นคน” หรือสำนึกที่ว่าเป็นคนเหมือนกันจะถูกหยิบขึ้นมาเป็นประเด็นอ้างอิงในการเข้าถึงสิทธิอันพึงมีพึงได้อย่างเท่าเทียมกัน มิว่าจะเป็นคนไทยหรือชาวเขาเพราะก็ล้วนเป็นผู้ค้าสินค้าชาติพันธุ์ที่ผลิตชีวิตให้แก่ตลาดยามราตรีแห่งนี้เหมือนกัน

อาเอบ่นต่อไปว่า “ชาวเขาก็ต้องหากินนะจะมาก็ดกกันแบ่งว่าเป็นชาวเขาชายไม่ได้ได้ยังงั้น น่าเกลียดนะ มาทำยังงี้มีการมาแบ่งเป็นชาวเขาเป็นคนเมือง” อาบีเสริมว่า “จริง ๆ มันเป็นอย่างนี้ เทศบาลเคื่อบอกว่าคนที่จะมาขายได้เนี่ยต้องมีชื่ออยู่ในบัญชีคราวนี้ตอนเอาเอกสารไปยื่นขออนะมันก็มีทั้งชาวเขาทั้งคนเมืองแหละ แต่ชื่อที่ออกมาในบัญชี ไม่รู้ทำไมมีแต่ชื่อคนไทย ไม่เห็นมีชื่อนามสกุลใครที่ดูเป็นชาวเขาเลย” อาอีเสริมว่า “มีชาวเขาคูหนึ่งนะมันได้ทั้งตัวทั้งเมียเลย เพราะมันเปลี่ยนชื่อนามสกุลเป็นไทยหมด แต่คนที่ชื่อยังเป็นชาวเขานะไม่มีใครได้” อาบีว่า “สงสัยต้องเปลี่ยนชื่อเป็นไทยให้หมดแล้วมั้ง” อาอีและอาเอไม่เห็นด้วย “ทำยังงั้นไม่ได้ จะมาแบ่งว่าเป็นชาวเขา ไม่ใช่ชาวเขาได้ยังงั้น น่าเกลียด ทำเหมือนชาวเขาไม่รู้เรื่องอะไร เป็นแต่โง่ ๆ ความจริงก็กินข้าวเหมือนกัน เคื่อกินข้าวเราก็กินข้าว ไม่น่าทำแบบนี้เลย” เธอบ่นทั้ง ๆ ที่รู้ว่าทำอะไรไม่ได้มากไปกว่าการอ้างยืนยันว่า “เป็นคนเหมือนกัน” คนเมืองก็รู้ว่าเธอและพวกเป็นคนแต่ทว่าเป็น “คนอำเภอ” อาอีตั้งข้อสังเกตว่า “อันไหนที่มันมีผลประโยชน์เข้ามาเนะ มันจะแบ่งกันทีเลยว่ อันนี้ชาวเขาอันนี้คนเมือง อันไหนไม่มีผลประโยชน์ก็ไม่เป็นไรอยู่ด้วยกันได้”

ความเป็นอาชานในที่นี้จึงเป็นสิ่งที่สัมพันธ์อยู่กับโครงสร้างทางผลประโยชน์ซึ่งในที่นี้คือผลประโยชน์ทางการค้า ไม่ว่าจะเป็นความเป็นอาชานในมุมมองของอาชานเองหรือในมุมมองของคนอื่นมันก็ไม่เคยเป็นและไม่มีวันจะเป็น “สิ่งที่ต้องมีความขัดแย้งอย่างต่อเนื่องตายตัว” และก็ไม่จำเป็นเช่นกันว่ามันจะต้องกลายไปเป็น “สิ่งใหม่อย่างถอนรากถอนโคน”

อัตลักษณ์และความจริงแท้ล่องลอยคล้ายแผ่นทวีปบนหินร้อนที่หลอมละลายอยู่ภายในโลก มันเคลื่อนไหวอยู่เสมอ บางครั้งมันหายไปอยู่ภายใต้แผ่นทวีปอันอื่น และโผล่กลับขึ้นมาสู่ผิวหน้าของโลกด้วยรูปทรงที่ถูกปรุงแต่งหรือประกอบใหม่ การเปรียบเทียบเชิงธรณีวิทยาจะเหมาะสมกับมัน มันชี้ให้เราตระหนักว่ามีเพียงส่วนน้อยที่เป็นสิ่งใหม่ เราเพียงแต่แทรกตัวผ่านฐานการเปลี่ยนรูปร่างที่ตกค้างและสะสมมาจากยุคก่อน ๆ (Dear, 1997:232)

ในพื้นที่การค้าอาชานจะยังคงเป็นอาชานในสายตาของผู้อื่นตราบเท่าที่ความเป็นอาชานั้นยังอำนวยประโยชน์ให้ตน อาชานเราพยายามอยู่นอกเวลาการหากินในไนท์บาซาร์ไม่จำเป็นต้องสวมชุดเพื่อดึงดูดตาลูกค้า แต่ก็เช่นเดียวกับอาเอและพวก อาชานเราขายแม้ไม่ได้ใส่ชุดอาชาน (ทั้งคนที่ไม่ชอบสวมชุดตอนเดินขายของเพราะมันร้อนและหนักและคนที่อยู่นอกเวลาขายของ) ก็ยังคงความเป็นอาชาน ในสายตาของพวกเขาเอง ความเป็นอาชานเป็นอะไรที่มากไปกว่าแค่การใส่ชุด ต่อให้หันมาใส่กางเกงยีนส์และเสื้อยืด ต่อให้หันมาขายตุ๊กตา หน้ากากไม้บ้านถวายเป็นอาชานในสายตาของพวกเขาเอง แต่ที่ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าความเป็นอาชานไม่ใช่สิ่งที่ต้องตายตัว มันอาจแจ่มชัดและลางเลือนได้ตามสภาวะการณ์ แต่การที่มันจะถูกทำให้แจ่มชัดหรือลางเลือนล้วนขึ้นอยู่กับเงื่อนไขด้านผลประโยชน์ อย่างพื้นที่เช่นไนท์บาซาร์การทำความเข้าใจปรากฏขึ้นอย่างแจ่มชัดมีความหมายต่ออาชานทั้งในด้านเศรษฐกิจและด้านการเมืองระดับชีวิตประจำวันในทำนองที่ว่า การดำรงอยู่ของไนท์บาซาร์ยุคนี้ก็จะมากขึ้นอยู่กับการมีตัวตนอยู่ในที่นี้ของพวกเขาด้วย

อย่างไรก็ตาม การค้าสินค้าชาติพันธุ์ในแง่หนึ่งมักถูกโจมตีว่าเป็นการลดทอนคุณค่าของความเป็นชาติพันธุ์นั้น ๆ ที่มีอะไร ๆ ก็นำมาขายเป็นสินค้า ในกรณีของอำเภอ ก็เช่นกันการค้าสินค้าชาติพันธุ์ของพวกเขาซึ่งรวมถึงการนำเอาของอำเภอที่ใช้กันเอง เช่น เสื้ออำเภอเก่า หมวกอำเภอ ยามอำเภอเก่า ๆ มาขายด้วยนั้นแม้ในแง่หนึ่งจะช่วยสร้างความหมายในการเป็นผู้สร้างความแปลกตาให้กับพื้นที่การค้านี้ แต่ในอีกแง่หนึ่งพวกเขาก็อาจถูกมองว่าเป็นผู้ทำลายความเป็นอำเภอเสียเองเพราะตกไปในหลุมพรางของโลกาภิวัตน์ที่ชอบทำอะไร ๆ ให้กลายเป็นสินค้าไปเสียหมด ดังนั้นในร้านของอำเภอ อย่างอาเอรรวมทั้งร้านอำเภออื่น ๆ เราก็จะสามารถเห็นทั้งของอำเภอเก่า ของอำเภอใหม่ที่ทำเพื่อขาย ของที่อำเภอพยายามดัดแปลงของของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเช่นเข็มขัดผ้าม้ง หมวกเด็กม้งแบบอำเภอ ยามอำเภอแต่ดัดเย็บด้วยผ้าม้งเก่า ฯลฯ การทำเช่นนี้เป็นการทำให้คุณค่าของอำเภอหมดไปหรือไม่ อาเอว่า “ไม่ใช่อย่างนั้นหรอก มัน (ความเป็นอำเภอ) จะหายไปได้อย่างไร ไปคิดอะไรยังงั้น น่าจะคิดว่ามันยังทำให้เกิดอันใหม่ ๆ ขึ้นมาด้วยซ้ำ” อาติซึ่งนั่งฟังอยู่ด้วยกล่าวขึ้นว่า “ทำไม เค้ายะแซให้อำเภอหยุดอยู่ยังงั้นตลอดไปเลยเหอะ ดูอย่างคนไทยสมัยเอาผ้าลายไทยมาแปะกระโปรงแปะเสื้อกันได้เลย อย่างหมวกนั้น (ซื้อไปที่หมวกอำเภอทำขาย) ก็เหมือนกัน ถ้าคนซื้ออยากได้ของจริง ๆ เลยก็พอหาให้ได้ แต่ของอย่างนั้นใครจะมาซื้อเป็นหมิ่นนะ พวกเสื้อเก่า ๆ นั้นอีก เราแค่ไปเอาของที่เค้าไม่ใช้กันแล้วมาทำให้เกิดประโยชน์ จะให้เก็บไว้เฉย ๆ ตลอดไปเลยหรือ” อาเอตอบประเด็นว่า “เราขายแต่ของนะ ไม่ได้ขายตัว” อาติเข้าใจผิดและขัดขึ้นว่า “เฮ้ย! พูดยังงั้น” ความจริงอาเอต้องการสื่อว่า “ไม่ได้ขายตัวตน” หรือความอำเภอที่ซึมอยู่ในตัวเธอให้นักท่องเที่ยวไป แล้วมันจะหดหายไปได้อย่างไรกัน

นี่ก็คือตัวอย่างหนึ่งของการทำความเป็นอื่นให้เกิดขึ้นในความเป็นอำเภอแต่เดิมมา ความเป็นอำเภอจึงมีเนื้อหาใหม่มาเพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา มันเป็นสิ่งที่ไม่เคยตายตัวแต่ก็ไม่เคยปราศจากฐานรากเดิม ๆ

บทสรุป

ตอบไม่ได้ว่าอำเภอจะเป็นอำเภอกันไปถึงเมื่อไหร่ แต่ในพื้นที่การค้าสินค้าชาติพันธุ์อย่างไนท์บาซาร์นี้อำเภอคงเป็นอำเภอไปตราบเท่าที่ความเป็นอำเภอยังสามารถรับใช้ชีวิตหรืออำนวยความสะดวก (เช่นใช้เป็นเครื่องมือทำกิน ใช้เป็นเครื่องมือต่อรอง ใช้เป็นเครื่องมือสานสร้างเครือข่าย ฯลฯ) ให้กับพวกเขาได้ หรืออย่างน้อยก็ยังมีไปตราบเท่าที่พวกเขาคิดว่ามันยังมีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันของพวกเขา

“อุตสาหกรรมหัตถกรรมเพื่อขายนักท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่มีความสำคัญด้านเศรษฐกิจต่อคนบนที่สูง มันยังช่วยสงวนรักษาและในบางครั้งก็ช่วยฟื้นฟูทักษะเก่าๆ ขึ้นมาด้วย แต่มันก็มีอันตรายแฝงไว้ในเรื่องเกี่ยวกับความสัถยซื้อต้อมันทางวัฒนธรรมของผู้คนที่มักจะเปลี่ยนรูปแบบเดิมและตัวผลิตภัณฑ์ไปตามความต้องการของตลาด...” (Cohen, 1983:322)

เมื่อความเป็นชาติพันธุ์ของอำเภอเสี่ยงไม่ได้ที่จะต้องมาปะทะเผชิญกับความต้องการของตลาดในกระบวนการการทำความเข้าใจเป็นสินค้า อำเภอไนท์บาซาร์จึงจำเป็นต้องเลือกที่จะสัถยซื้อต่อรูปแบบการผลิตเดิมหรือก้าวข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมออกไปสู่การผลิตแบบใหม่ แต่การเลือกก็ไม่จำเป็นว่าจะต้องมีคำตอบเดียวเสมอไป แม้ส่วนใหญ่อาจจะเลือกที่จะก้าวข้ามพรมแดนออกไปสู่การผลิตแบบใหม่ แต่บางครั้งเธอก็หวนกลับมาหาการผลิตแบบเก่า แต่แน่นอนว่าวัตถุดิบที่ใช้เป็นวัตถุดิบสำหรับทำเพื่อขาย เช่นบางช่วงที่เธอมีโอกาสดูเห็นภาพถ่ายหมวกเด็กอำเภอที่น่ารักซึ่งมีฝรั้งที่รู้จักนำมาให้ดู เธอก็จะจดจำแบบไว้และทำตามออกมาได้แทบไม่ผิดเพี้ยน ที่เพี้ยนไปมีเพียงของในรูปเป็นกระดุมเงินแท้ของที่เธอทำขายเป็นกระดุมเงินเทียม หรืออันใดที่เป็นลายซับซ้อนเกินจดจำเธอก็จะขอยืมไว้ดูแบบ “อยากเอามาดูแบบนี้ๆ อยากได้แบบหมวกแบบเก่าเอามาทำมั่ง ไม่รู้จะออกแบบยังไง ที่ทำๆ ไปบางทีก็เบื่อ” ไม่กี่วันให้หลังหมวกเด็กอำเภอแบบนั้นก็ถูกนำไปวางขายบนร้าน และก็ดังที่เธอคาด มันขายได้

วัฒนธรรมทั้งหลายล้วนถูกสร้างขึ้นใหม่เมื่อผู้คน สิ่งของและภาพลักษณ์ เคลื่อนไหลในลักษณะกระแสน้ำพรมแดนของชาติ (Rojek and Urry, 1997:11) แต่ก็มิได้มีเพียงพรมแดนของชาติกระทั่งการข้ามพรมแดนของวัฒนธรรมเองก็ทำให้ วัฒนธรรมนั้น ๆ ถูกปรับสร้างขึ้นใหม่ ประวัติศาสตร์ของอำเภอคือประวัติศาสตร์ของ การอพยพโยกย้ายข้ามแดนมาโดยตลอด ความเป็นอำเภอจึงเป็นสิ่งที่ถูกปรับสร้าง ขึ้นมาใหม่โดยตลอดเช่นกัน มันพลิกผันไปตามสภาพการณ์อันเป็นเงื่อนไขเฉพาะ หน้าที่มันเผชิญแต่ก็เชื่อว่าจะไร้รากปราศจากฐาน การข้ามแดนมาสู่วัฒนธรรมเมือง แห่งยุคโลกาภิวัตน์เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่เข้ามาท้าทายความเป็นอำเภอของพวกเขา หน้าที่จะมีทุนทางวัฒนธรรมอันใดพอจะเข้ามาปรับใช้วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของพวกเขา

ความเป็นอำเภอคือสิ่งที่มีความเกี่ยวพันกับพื้นที่หรือสภาวะการณ์ที่เป็นเงื่อนไข ภายในพื้นที่นั้น ๆ อย่างแยกไม่ออก การนำเอาเงื่อนไขทางพื้นที่ของเชียงใหม่ ในที่บารุขึ้นมาพิจารณาพร้อมกับความเป็นอำเภอนอกจากจะทำให้เราเห็นถึงการเมือง ของความเป็นชาติพันธุ์แล้ว ยังทำให้เราตระหนักด้วยว่าความเป็นอำเภอในความหมาย หนึ่งก็คือปฏิบัติการทางพื้นที่หรือปฏิบัติการที่แปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขเฉพาะหน้า ของพื้นที่ ทั้งนี้ก็เพื่อทำให้เกิดพื้นที่ที่ตนพอจะยืนหยัดอยู่ได้ในฐานะสมาชิกคนหนึ่ง ของทั้งสังคมเมืองและสังคมอำเภอที่มีความเป็นพลวัตเสมอมา

บรรณานุกรม

สุรพงษ์ บุณนาค. (2506). ชาวเขา. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์.

Cohen, Erik. (1983). "Hill Tribe Tourism," in John Mckinnon and Wanat Bhruksasri. (Eds.), **Highlanders of Thailand** (pp: 307-325), Kuala Lumpur: Oxford University Press.

Dear, Michael. (1997). "Identity, Authenticity and Memory in Place-Time," in Steve Pile and Michael Keith. (Eds.), **Geographies of Resistance** (pp: 219-235), London: Routledge.

Geusau, Leo Alting Von. (2000). "Akha Internal History: Marginalization and the Ethnic Alliance System," in Andrew Turton. (Ed.), **Civility and Savagery: Social Identity in Tai States**. Richmond: Curzon Press.

Rojek, Chris; and Urry, John. (Ed.). (1997). **Touring Cultures: Transformations of Travel and Theory**. London: Routledge.

Zukin, Sharon. (1995). **The Cultures of Cities**. Massachusetts: Blackwell.

